

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Кафедра міжнародного та європейського права

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО: ОСНОВИ ТЕОРІЇ

Навчально-методичний посібник

Видавництво
«Юридика»
2023

Рецензенти:

В. В. Дудченко – д.ю.н., професор, професор кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», Заслужений юрист України;

О. Г. Турченко – к.ю.н., доцент, завідувачка кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

Навчально-методичний посібник розробили і склали:

Х. Н. Бехруз – д.ю.н., завідувач кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» (Тема 2, Тема 7, Тема 16, Тема 17);

С. С. Андрейченко – д.ю.н., завідувачка кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету (Тема 1, Тема 5, Тема 8, Тема 11, Тема 12);

М. В. Грушко – доцентка кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н., доцентка (Тема 4, Тема 9, Тема 10, Тема 13, Тема 14);

Р. Ф. Харитонов – доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н., доцент (Тема 3, Тема 18);

Т. С. Федорова – доцент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н. (Тема 6, Тема 14);

Д. О. Гребенюк – асистент кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» (Тема 15, Тема 19)

*Рекомендовано науково-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 19.12.2022 р.)*

М58 **Міжнародне публічне право: основи теорії** : навчально-методичний посібник / Х. Н. Бехруз, С. С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – 252 с.

ISBN 978-617-8263-02-7

У навчально-методичному посібнику розкрито основні теоретичні питання міжнародного публічного права, висвітлено зміст основних галузей та інститутів, використовуючи посилання на міжнародне законодавство та рекомендовану наукову літературу. Навчально-методичний посібник містить тестові завдання, які сприяють ефективному застосуванню норм як міжнародних нормативно-правових актів, так і національного законодавства у сфері міжнародного публічного права, зокрема охорони прав і свобод людини, питань міжнародної та національної безпеки, протидії злочинності, забезпечення міжнародного правопорядку під час практичної роботи або в процесі навчання.

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» та 293 «Міжнародне право».

УДК 341.1/8(075.8)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Тема 1 ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	7
Тема 2 МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС	16
Тема 3 СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. ІНСТИТУТИ ВИЗНАННЯ ТА ПРАВОНАСТУПНИЦТВА В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	24
Тема 4 ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	42
Тема 5 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	52
Тема 6 ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	62
Тема 7 ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН	77
Тема 8 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ	89
Тема 9 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ	102
Тема 10 МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО	112
Тема 11 МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО <i>STRICTO SENSU</i>	131
Тема 12 МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ	144
Тема 13 МИРНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ	153
Тема 14 ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ	166
Тема 15 ТЕРИТОРІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	183
Тема 16 МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО	188
Тема 17 МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ПРАВО	197
Тема 18 МІЖНАРОДНЕ КОСМІЧНЕ ПРАВО	205
Тема 19 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	214
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ	225
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ	245
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	250

ВСТУП

Міжнародне публічне право: основи теорії – це основна дисципліна для здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 081 «Право» та 293 «Міжнародне право». Вивчення теорії, історії міжнародного права, становлення міждержавних відносин та системи джерел міжнародного права, як основи світового правопорядку стає одним із важливих напрямів вищої школи у сфері формування правосвідомості здобувачів вищої освіти.

Вивчення цієї академічної дисципліни ґрунтується на ознайомленні з особливостями, поняттями, інститутами, галузями та підгалузями. Даний курс передбачає також здобуття навичок робити з міжнародними договорами та іншими міжнародними актами, а також їх тлумачення стосовно конкретних ситуацій.

Об'єктом вивчення академічної дисципліни «Міжнародне публічне право: основи теорії» є становлення міжнародних відносин у сфері міжнародного публічного права та взаємодія з іншими правовими системами.

Предметом вивчення академічної дисципліни «Міжнародне публічне право: основи теорії» є теоретичний аспект розвитку міжнародного публічного права, джерел, суб'єктів та міжнародно-правової відповідальності.

В єдиній системі міжнародного права виділяють дві рівнозначні частини – міжнародне приватне та міжнародне публічне право. Останньому й буде приділена увага у навчально-методичному посібнику.

В епоху глобальних перетворень, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності держави і суспільства, об'єктивною необхідністю виступає вдосконалення законодавства і практики його реалізації. Першочерговою необхідністю держави є формування збалансованого, ефективно діючого законодавства з гармонійно взаємопов'язаними і взаємообумовленими галузями і інститутами неможливо без усвідомлення загальносвітових інтеграційних процесів.

Тому правову систему держави в цей період не можна розглядати поза зв'язком з іншими національними правовими системами та з міжнародним правом.

Міжнародне право відрізняється від внутрішньодержавного права, процесом нормотворення, механізмами реалізації, відповідальністю та джерелами. Варто зазначити, що природа міжнародного права характеризується саме завдяки його суб'єктному складу. До суб'єктів міжнародного права належать держави, міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення, а також народи та нації, які борються за незалежність. Характерно, що між суб'єктами міжнародного права не існує відносин влади і підпорядкування.

Останніми роками у вітчизняній міжнародно-правовій науці актуалізувалося питання про необхідність вивчення єдиної та загальновизнаної системи міжнародного права. Приділяється увага питанню побудови єдиної та загальновизнаної системи міжнародного права. Варто пам'ятати, що система міжнародного права є досить складною і своєрідною. А тому відсутність загальної структури міжнародного права, безумовно, позначається на науковій розробці тих чи інших окремих питань науки міжнародного права, та як навчальної дисципліни «Міжнародне публічне право». Такі питання, як джерела міжнародного публічного права, процес кодифікації, встановлення та заповнення прогалін в міжнародному праві, визначення галузей, інститутів та їх місця в системі міжнародного права потребують особливої уваги та дослідження.

Навчально-методичний посібник «Міжнародне публічне право: основи теорії» стане корисним та допоможе здобувачам вищої освіти ознайомитись із системою міжнародного публічного права, акцентувати увагу на складних теоретичних та практичних проблемах міжнародного публічного права, на основі конкретно-предметного матеріалу сприятиме формуванню практичних умінь та навичок правильного тлумачення та застосування нормативно-правових актів міжнародного законодавства. Міжнародне публічне право в цілому, його інститути та галузі зокрема, наразі знаходяться в процесі постійного розвитку за допомогою вироблення нових міжнародних та національних правових інструментів.

За результатами вивчення академічної дисципліни здобувачі вищої освіти будуть здатні критично осмислювати основи теорії, принципи, методи і поняття щодо джерел міжнародного права; аналізувати та застосовувати навички щодо форми міжнародних договорів, структури та найменувань. Варто зазначити, що здобувачі будуть готовими до кооперації та будуть прагнути до саморозвитку.

Колектив кафедри міжнародного та європейського права підготував цей навчально-методичний посібник, який допоможе здобувачу вищої освіти розширити та поглибити свої знання у галузі юриспруденції. Адже міжнародне право є одним із найбільших досягнень людства. Воно перейнято духом гуманності, виховує людей у дусі поваги до себе подібних, а також є інструментом правового регулювання у найскладнішій соціальній сфері.

Тема 1

ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Лекційні питання

1. Поняття й особливості міжнародного права. Міжнародне право як самостійна система права.
2. Функції міжнародного права.
3. Предмет і об'єкт міжнародного права.
4. Юридично обов'язкова сила міжнародного права.
5. Сфера дії міжнародного права. Просторова сфера дії міжнародного права. Суб'єктна й об'єктна сфера міжнародного права.
6. Система міжнародного права.
7. Співвідношення міжнародного публічного і міжнародного приватного права.

Поняття й особливості міжнародного права. Термін «міжнародне право» є достатньо широко вживаним та визнаним у різних сферах діяльності: правовій сфері (юриспруденції), дипломатичній діяльності та зовнішньополітичній практиці держав. А тому залежно від тих чи інших чинників в різний період часу для позначення цього феномену запропоновувались та одночасно застосовувались надзвичайно різні терміни. У переважній більшості вживається саме термін «міжнародне право», наприклад можна зустріти французькою мовою «droit international», англійською мовою «international law», іспанською мовою «derecho internacional», румунською мовою «drept international», російською мовою «международное право», ну, і звісно, українською мовою – «міжнародне право» та ін., за винятком такого маловідомого терміна, як «право народів», що застосовується у німецькій, норвезькій, ісландській, фламандській та деяких інших мовах.

У свою чергу наукою, як з давніх часів до сьогодення, запропоновано більше тисячі різних понять та визначень міжнародного права. Визначення міжнародного права залежать від школи, теорії чи концепції, якої дотримуються автори-науковці. Таким чином, можна запропонувати узагальнююче трактування, відповідно до якого «міжнародне право» це самостійна система права, яка складається з юридично обов'язкових принципів і норм, основним завданням яких є регулювання відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення миру, безпеки та співпраці.

Характерні риси сучасного міжнародного права:

- 1) заборона застосування сили чи погрози силою;
- 2) мирне вирішення міжнародних спорів;
- 3) відмова від застосування такої концепції, як «міжнародне право – право цивілізованих народів»;
- 4) гнучке поєднання універсального, загального, регіонального, локального і партикулярного регулювання міжнародних відносин;
- 5) використання різних механізмів формування, забезпечення і застосування норм міжнародного права, які характеризуються ефективністю;
- 6) ключова роль норм щодо захисту та поваги прав і свобод людини;
- 7) зростання ролі міжнародних організацій та перерозподіл деяких класичних функцій, повноважень держав на відповідні міжнародні організації;
- 8) гуманізація міжнародного права;
- 9) зростання ролі процесуальних, процедурних компонентів міжнародного права;
- 10) активізація взаємодії та взаємовпливу з різними системами управління в процесі регулювання міжнародних відносин;
- 11) розширення сфери міжнародно-правового регулювання.

Функціями міжнародного права називаються основні напрями впливу та взаємодії міжнародного права з соціальним середовищем, а також взаємодії системи міжнародного права, зокрема внутрішніх компонентів та елементів з відповідними компонентами та елементами інших управлінських систем. Варто звернути увагу, що

можна виділити наступні функції міжнародного права сучасності:

1) соціальні функції, наприклад, стабілізація, зміцнення відносин між суб'єктами міжнародного права, їх забезпечення та ефективне використання;

2) юридичні функції, які виражаються в визначенні прав та обов'язків суб'єктів міжнародного права щодо один одного, встановлення статусу різних категорій суб'єктів та учасників відносин, а також встановлення їх правосуб'єктності, зміцнення міжнародної законності та правопорядку;

3) функції взаємодії та взаємовпливу з різними іншими управлінськими системами, які зустрічаються в міжнародній сфері, наприклад національним правом, етикою, політикою, релігією, мораллю, традиціями;

4) програмування розвитку міжнародних відносин та міжнародного права, зокрема програмування права на розвитку, програмування на перспективу, прогнозування параметрів можливої поведінки суб'єктів міжнародного права та учасників міжнародних відносин, моделювання напрямів розвитку інших систем;

5) інформаційні функції, наприклад, поширення та забезпечення знаннями щодо змісту міжнародно законодавства, взаємовплив на формування міжнародно-правової свідомості.

Предмет міжнародного права – це відносини міждержавного характеру. Міжнародні відносини це особливий вид соціальних відносин. Варто звернути увагу, що від предмету міжнародного права потрібно відрізнити об'єкт міжнародного права. Так, об'єктом міжнародного права виступають відносини з приводу певних матеріальних та/чи нематеріальних благ. Міжнародно-правові відносини виникають з приводу таких благ як, наприклад, природні ресурси, виключна економічна зона, об'єкти, які знаходяться в космосі та інші. Самим правом вплинути на природні ресурси та космічні апарати не можливо, а от врегулювати відносини, які виникають з приводу цих об'єктів, то є можливим та необхідним.

Точки зору відносно обов'язкової сили міжнародного права дуже різні. Вони залежать від того, яким чином розуміється сама природа міжнародного права.

1. Прибічники школи природного права, наприклад, вбачають джерело обов'язкової сили в законах природи, в розумі людини і тому подібне.

2. Окреме місце займають погляди, які можна назвати нігілістичними, оскільки вони заперечують юридичну силу міжнародного права. Відома так звана концепція автолімітації, тобто самообмеження держави. Її прибічники стверджували, що міжнародна норма зобов'язує, оскільки такою є воля держави. Концепція автолімітації, по суті, заперечує юридично обов'язковий характер міжнародного права, який втілений у принципі сумлінного виконання зобов'язань (*pacta sunt servanda*).

3. Представники позитивної школи вважають джерелом юридично обов'язкової сили МП згоду держав.

Сфера дії міжнародного права має три основні аспекти – суб'єктний, об'єктний і просторовий. Відповідно, теоретично можна виділити як суб'єктну, об'єктну, так і просторову сфери дії норм міжнародного права.

Суб'єктна сфера визначається довкола суб'єктів, на яких поширюється дія міжнародного права.

Тепер немає держав, що знаходяться поза правом. Важливою зміною суб'єктної сфери стало включення в неї міждержавних організацій. Залишається дискусійним питання про поширення сфери дії міжнародного права на індивідів. Формальне визнання за індивідом статусу суб'єкта міжнародного права мало що дасть в цьому відношенні, оскільки у нього немає відповідних можливостей використання механізму міжнародного права.

Об'єктна сфера дії міжнародного права – це певне коло міжнародних (в основному міждержавних) відносин, які потрапляють під його регламентацію. Варто звернути увагу, що міжнародне право не регулює всі відносини, а лише ті, які стосуються суттєвих інтересів держав, міжнародних організацій, а також міжнародного співтовариства вцілому. *Об'єктом* ж міжнародно-правового регулювання є ті суспільні відносини, які можуть виникати в рамках міжнародного співтовариства, з приводу тих чи інших матеріальних та/чи нематеріальних благ. Наприклад, міжнародно-правові відносини

складаються з приводу благ як природні ресурси, морське дно, континентальний шельф, об'єкти, що запускаються в космос тощо.

Об'єктна сфера пов'язана з суб'єктною, оскільки в неї входять тільки відносини між суб'єктами міжнародного права.

Ці аспекти сфери дії міжнародного права особливо важливі. Для усіх договорів первинне значення має суб'єктна сфера – тобто на кого поширюється його дія.

Просторова сфера дії міжнародного права привертає основну увагу практики. Йдеться про ті сухопутні, водні, повітряні, космічні простори, в яких діє міжнародне право. Абсолютною просторовою сферою дії норм міжнародного права виступають такі простори, як космос, Світовий океан, Антарктика, що є міжнародними просторами. Ці простори абсолютно підпадають під просторову дію норм міжнародного права. Лише міжнародне право визначає їх режим.

Також МП може діяти на території держав. Але саме держави регулюють порядок дії на державній території міжнародного права.

Система міжнародного права є комплексом юридичних принципів і норм, що характеризується принциповою єдністю і одночасно впорядкованим підрозділом на відносно самостійні частини (галузі, підгалузі, інститути).

Первинним елементом системи міжнародного права є норма. Класифікацію міжнародно-правових норм можна провести за декількома підставами: диспозитивні і імперативні, універсальні і регіональні, багатосторонні і двосторонні і так далі.

Норми міжнародного права утворюють інститути і галузі міжнародного права, які, у свою чергу, також є елементами системи міжнародного права.

Інститут міжнародного права є групою міжнародно-правових норм, що регламентують однорідні відносини. Ці відносини хоча і відрізняються якісною своєрідністю, проте не можуть отримати статус правової галузі.

Розрізняють міжгалузеві інститути:

- інститут правонаступництва;
- інститут міжнародного визнання;
- інститут правотворчості;

- інститут рішення міжнародних суперечок;
  - інститут притулку
- і галузеві інститути:

- інститут виняткової економічної зони;
- інститут континентального шельфу.

Особливою підсистемою системи міжнародного права є такий компонент як галузь міжнародного права. Галузь міжнародного права є найбільшим компонентом внутрішньої структури системи міжнародного права. Галузь міжнародного права представляє собою сукупність однорідних норм певного функціонального призначення (наприклад, право міжнародних організацій, міжнародне морське право, право міжнародних договорів, право зовнішніх зносин, міжнародне кримінальне право та інші).

Співвідношення міжнародного публічного і міжнародного приватного права. Основні відмінності полягають в наступному.

Предметом регулювання міжнародного публічного права є владні міждержавні відносини, а в міжнародному приватному праві – приватноправові відносини, це майнові відносини, зовнішньоекономічні угоди, сімейні відносини між громадянами різних держав і ін.

Щодо методу правового регулювання, то в міжнародному праві це метод узгодження воель держав, а в міжнародному приватному праві – матеріально-правовий та колізійний метод.

Суб'єкти в міжнародному публічному праві не підлягають чий-небудь юрисдикції, а в міжнародному приватному праву – до різних юрисдикцій держав. «Міжнародне» в даному випадку відображає той факт, що сторони цих відносин мають різне громадянство або національну приналежність. Іншими словами, йдеться про цивільно-правові стосунки з «іноземним елементом».

Основними суб'єктами міжнародного публічного права є держави. Проте визнається й правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій та націй та народів, що борються за своє національне звільнення. На відміну від міжнародного публічного права, у міжнародному приватному праві основним суб'єктом є окремі особи – фізичні і юридичні особи. Так, фізичні особи – це громадяни певної держави, а юридичні особи – це можуть бути як державні організа-

ції, так і приватні фірми, підприємства, а також науково-дослідні та інші організації, установи та підприємства.

Іноземний студент, що навчається в Україні, одружується з громадянкою України. Вступ до шлюбу іноземця з громадянкою України регулюється міжнародним приватним правом.

Бувають випадки, коли й держава стає суб'єктом відповідних відносин, проте вказані випадки не будуть для міжнародного приватного права якимись типовими. Тому, якщо державою випускається позика або надається концесія, держава безпосередньо бере участь в цих відносинах. Також держава може бути, наприклад, спадкоємцем майна, яке залишилося за кордоном.

У міжнародному публічному праві роль основного (базового) джерела регулювання відносин грає міжнародний договір і звичай. У міжнародному приватному праві міжнародні договори також мають велике значення, але їх правила застосовуватимуться до суб'єктів відносин – громадян і юридичних осіб – не безпосередньо, а після того, як це буде в певній формі санкціоноване державою. Окрім таких норм договірного походження істотне значення має законодавство, судова і арбітражна практика. За видами відповідальності: в міжнародному публічному праві настає міжнародно-правова відповідальність, а в міжнародному приватному праві – цивільно-правова.

Сферу дії міжнародного публічного права можна визначити як глобальну, а в міжнародному приватному праві існують національні межі, зокрема в кожній державі є своє міжнародне приватне право (колізійне право).

Питання до практичного заняття:

1. Поняття й особливості міжнародного права. Міжнародне право як самостійна система права.
2. Функції міжнародного права.
3. Предмет і об'єкт міжнародного права.
4. Юридично обов'язкова сила міжнародного права.
5. Сфера дії міжнародного права. Просторова сфера дії міжнародного права. Суб'єктна й об'єктна сфера міжнародного права. Екстериторіальна дія міжнародного права.

6. Система міжнародного права.
7. Теорії співвідношення внутрішньодержавного та міжнародного права.

Теми для самостійної роботи:

1. Вестфальська система міжнародних відносин і міжнародного права.
2. Віденська система міжнародних відносин і міжнародного права.
3. Версальська система міжнародних відносин і міжнародного права.
4. Міжнародні відносини і міжнародне право після Другої світової війни.
5. Поняття й особливості міжнародного права. Міжнародне право як самостійна система права.
6. Функції міжнародного права.
7. Предмет і об'єкт міжнародного права.
8. Юридично обов'язкова сила міжнародного права.
9. Сфера дії міжнародного права. Просторова сфера дії міжнародного права. Суб'єктна й об'єктна сфера міжнародного права. Екстериторіальна дія міжнародного права.
10. Система міжнародного права.
11. Теорії співвідношення внутрішньодержавного та міжнародного права

Теми рефератів:

1. Розвиток міжнародного права за ідеями Гуго Гроція та його послідовників.
2. Наука міжнародного права в Україні: становлення та розвиток.
3. Концепція природного міжнародного права.
4. Позитивістська концепція міжнародного права.

Міжнародно-правові акти:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text

3. Проект висновків щодо ідентифікації міжнародного звичаєвого права з коментарями 2018 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf

Рекомендована література:

1. Міжнародне публічне право: у 2 т. : підручник / за ред. В.В. Мицика ; авт. кол.: В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін. Харків : Право, 2020. Т. 1. Основи теорії. 416 с.

2. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

3. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Фенікс, 2018. 762 с.

4. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

5. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку : колект. монографія / наук. ред. В. Репецький, І. Земан, В. Гутник. Львів, Дрогобич : Коло, 2021.

6. Тарасов О.В. Структура міжнародно-правової реальності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 168–174.

7. Нанарова О.О. Механізми міжнародно-правового регулювання глобальної зміни клімату за Паризькою угодою. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 7(43). Vol. 2. С. 115–121.

8. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини : посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / за заг. ред. Т.Л. Сироїд. Харків : Бровін О.В., 2018. 290 с.

9. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / О.В. Сердюк, Ю.В. Щокін, І.В. Яковюк та ін. ; за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка. 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2019. 404 с.

Тема 2

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

Лекційні питання

1. Поняття міжнародної правотворчості.
2. Процес створення звичаєвих норм міжнародного права.
3. Процес створення договірних норм міжнародного права.
4. Принципи міжнародного правотворчого процесу.

Міжнародною правотворчістю слід вважати активно-творчу діяльність суб'єктів міжнародного права, яка направлена на формування правової норми шляхом узгодження державних інтересів. Держава є суб'єктом законодавчого процесу. Основним способом створення норм міжнародного права є досягнення консенсусу між суб'єктами міжнародного права. Спеціалізованого законодавчого органу у сфері міждержавних відносин немає. Самі суб'єкти виконують законодавчі функції. Сформована держава сформує відповідну позицію держави з іншими державами для досягнення результату.

Процес створення міжнародно-правових норм поділяється на два етапи:

- а) досягнення згоди з іншими суб'єктами міжнародного права (переважно державами) щодо змісту правил поведінки;
- б) досягнення згоди щодо визнання цих правил поведінки нормами міжнародного права.

Правотворчим стадіям передують стадія правотворча стадія, на якій держава формує власну позицію, яка базується на визнанні своїх потреб та інтересів, і усвідомлює, що неможливо захистити себе без зусиль інших держав. Як правило, позиція держави формується на основі трьох основних компонентів: а) власного уявлення про

механізми вирішення проблеми; б) передбачення її перспектив планоми́рного розвитку; в) можливості використання потенціалу інших держав для вирішення проблеми повної проблеми.

Міжнародна правотворчість починається з договірних ініціатив, які можуть бути реалізовані у формі запропонованих проектів угод. Ініціатива міжнародного договору матиме вплив лише в тому випадку, якщо вона виходить від суб'єкту міжнародного права, насамперед держави, безпосередньо або уповноваженої видавати ініціативу договору від свого імені. Органи, які можуть діяти від імені держави через договірні ініціативи, включають до себе професійні та непрофесійні органи зовнішніх зносин. З ініціативою укладення міжнародних договорів можуть виступати інші установи, громадські організації та навіть фізичні особи. Однак вони не можуть представляти країну у сфері зовнішніх відносин, тому така ініціатива не породжує зобов'язань перед державою, що є ініціативою міжнародної громадської організації. Безпосереднє створення норми міжнародного права починається з процесу узгодження позицій суб'єктів міжнародного права щодо можливих варіантів норми. Чим більша зацікавленість держави в нових нормах міжнародного права і чим більше розбіжна позиція контрагента, тим більше поступок, компромісів і допоміжних варіантів буде використовуватися в переговорних позиціях. Країни, зацікавлені в кінцевому результаті, повинні не тільки мати змістовні позиції, але й заздалегідь визначити, на які компроміси вони готові піти для досягнення своїх цілей. Процес узгодження є, по суті, розробкою прийнятної програми верховенства права. Прийнятність визначається балансуванням прав і обов'язків сторін угоди.

Процес створення норм міжнародного права.

Два етапи міжнародного нормотворчого процесу можуть збігатися за часом, або вони можуть суттєво відрізнятись, іноді до кількох років. Одна стадія законодавчого процесу не відокремлена від іншої, якщо:

1. Акти міжнародних організацій і конференцій приймаються голосуванням або консенсусом, і держави погоджуються визнати їх юридично обов'язковими.

2. Міжнародно-правові документи набирають чинності з дня їх підписання. Природними є розриви між різними стадіями міжнародного законодавчого процесу, коли міжнародно-правовий акт набуває чинності за таких умов:

- ратифікація – підписання документу певною кількістю договірних сторін чи певних учасників, або
- виникнення якоїсь події чи ситуації тощо.

Організаційно-правова основа нормотворчого механізму міжнародної організації включає її установчий акт і регламент головних органів організації.

Міжнародна нормотворча діяльність міжнародних організацій різноманітна. Вона може: а) виступити з договірною ініціативою, б) запропонувати проект міжнародно-правового акту, в) скликати дипломатичну конференцію для його обговорення, г) провести його узгодження в рамках власних органів, д) стимулювати держави до визнання виробленого міжнародно-правового акту юридично обов'язковим, е) здійснювати функцію реєстратора і депозитарія, є) за допомогою держав готувати офіційні тексти різними мовами, ж) мати повноваження тлумачення, перегляду акту тощо.

Міжнародні організації можуть також виконувати допоміжні правотворчі функції при виробленні норм міжнародного права іншими суб'єктами. Таку нормотворчу функцію називають квазінормотворчою. Стосовно традиційних звичаїв, які історично склалися і функціонують завдання міжнародного нормотворчого процесу – привести їх у відповідність з новими міжнародними реаліями. Ті ж звичаї, які формуються в порівняно нетривалий час, утворюються в порядку міжнародного правотворчого процесу, в ході якого виробляються відповідні міжнародно-правові акти.

Нормотворча діяльність міжнародних організацій різноманітна. Вона може:

- а) запропонувати договірну ініціативу, б) висунути проект міжнародного акту, в) скликати дипломатичну конференцію для його обговорення, г) здійснювати координацію в рамках своїх власних інституцій, д) сприяти юридичному визнанню міжнародно-правового акту як обов'язкового, е) виконує функції реєстратора та

зберігача, є) готує офіційні тексти різними мовами за допомогою країн, ж) має право тлумачити, вносити зміни до акту тощо.

Міжнародні організації також можуть виконувати допоміжну правотворчу функцію при формуванні міжнародно-правових норм іншими суб'єктами. Цю функцію називають квазінормативною. Завдання міжнародного процесу нормотворення для традиційних практик, які розвивалися та функціонували протягом історії, полягає в тому, щоб привести їх у відповідність до нових міжнародних реалій. Самі звичаї формуються швидко, в порядку міжнародного правотворчого процесу, під час якого і створюються міжнародно-правові акти.

Принципи міжнародного правотворчого процесу.

Процес створення міжнародних правових норм детально регулюється сучасним міжнародним правом. Серед великої кількості норм особливу роль у стабілізації міжнародного законодавчого процесу відіграють принципи правотворчої діяльності. Їх можна знайти як у нормах міжнародного права, так і в основних актах національного законодавства. Вони мають на меті уникнути колізій у законотворчій діяльності та підвищити ефективність розробки нових норм міжнародного права.

Принципи міжнародної правотворчої діяльності можна відокремити на дві великі групи:

- ті, що мають на меті забезпечення політико-правових аспектів міжнародного правотворчого процесу;
- ті, що вдосконалюють його технічні та управлінські аспекти.

Слід зазначити, що цей поділ має значні недоліки. Багато політико-правових принципів можна віднести до принципів управління (що є природним для права) і навпаки.

Ця класифікація лише підкреслює двогранність завдань принципів міжнародної законодавчої діяльності:

- а) описання основних вимог, яких необхідно дотримуватися, щоб забезпечити втілення волі суб'єктів міжнародного права в правові норми;
- б) виділення основних умов, дотримання яких є необхідним для оптимального функціонування міжнародного законодавчого механізму.

Одним із основних політико-правових принципів творення міжнародного права є принцип рівності всіх учасників міжнародного законодавчого процесу. Міжнародно-правові акти, які були укладені з порушенням принципу рівності, визнаються недійсними з моменту їх укладення. Це закріплено в Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або міжнародними організаціями 1986 р. та ін.

Міжнародний правотворчий процес має бути здійснений на основі принципу міжнародної законності. Дотримуючись його, є можливість створити підпорядкованість:

- міждержавним актам міжвідомчих міжнародно-правових актів,
- міждержавних актів – універсальним (союзним договором, актам про ненапад, договорам про дружбу і співробітництво),
- вимогам Статуту ООН – всіх міжнародних актів.

Участь громадськості в міжнародному правотворчому процесі.

Під громадськістю в науці міжнародного права зазвичай розуміють населення або його представників, а не окрему особу. Залежно від ступеня організації, населення має можливість об'єднатися в народ, націю, певну меншину, громадську організацію та ін. Універсальні міжнародні організації вивчали можливість участі громадськості в регіональному міжнародному законодавстві. В рамках Організації Об'єднаних Націй, спочатку на рівні Підкомісії із запобігання дискримінації та захисту меншин, а згодом у Комісії з прав людини, інших підрозділах і установах ООН, до підготовки та обговорення міжнародних документів з прав людини запрошуються представники громадськості, національні громадські об'єднання та міжнародні неурядові організації. Сьогодні частиною таких форумів є представники багатьох міжнародних неурядових організацій та національних громадських об'єднань.

Вони безпосередньо беруть участь в обговоренні проектів міжнародних правових актів, які були запропоновані державами, міжурядовими та неурядовими організаціями, національними громадськими об'єднаннями, вносять власні корективи, застереження,

ратифікують остаточні проекти та ін. Остаточне рішення в таких випадках залишається за державами. Однак велика частина правотворчої діяльності, що веде до остаточного затвердження проекту, здійснюється за безпосередньої участі представників громадськості різних держав. Громадськість активно впливає на міжнародну законодавчу діяльність у таких сферах, як:

- права людини,
- права навколишнього середовища,
- міжнародне економічне право,
- міжнародне гуманітарне право,
- міжнародне трудове право,
- міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю та ін.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття міжнародної правотворчості.
2. Форми і способи міжнародної правотворчості.
3. Процес створення звичаєвих норм міжнародного права.
4. Процес створення договірних норм міжнародного права.
5. Принципи міжнародного правотворчого процесу.
6. Тенденції розвитку національної та міжнародної правотворчості.

Теми для самостійної роботи:

1. Співвідношення суб'єктів національної та міжнародної правотворчості.
2. Особливий характер правотворчості в рамках Європейського Союзу.
3. Критерії правомірності правотворчої діяльності міжнародних організацій.
4. Міжнародні конференції, значення їх підсумкових документів у міжнародній правотворчості.
5. Зустрічі глав держав і урядів, вплив їх підсумкових актів на формування норм міжнародного права.
6. Акультурація правових цінностей та розвиток міжнародної правосвідомості.

Теми рефератів:

1. Співвідношення понять «правосуб'єктність» і «правоздатність» міжнародних організацій.
2. Роль фізичних осіб у міжнародному звичаєвому нормотворенні.
3. Релігія та формування міжнародної правосвідомості.

Міжнародно-правові акти:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text
3. Проект висновків щодо ідентифікації міжнародного звичаєвого права з коментарями 2018 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
5. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_a04

Рекомендована література:

1. Міжнародне публічне право: у 2 т. : підручник / за ред. В.В. Мицика. Т. 1: Основи теорії. Харків : Право, 2020. 416 с.
2. Міхайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи : монографія. Вінниця, 2018. 312 с.
3. Фисун Ю. Правомірні обмеження права на свободу думки, совісті і релігії: виклики глобалізованого світу. *Український часопис міжнародного права*. 2020. № 3. С. 56–63.
4. Нігреєва О.О. Правотворчість у міжнародному праві: окремі питання. Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : колект. монографія / за ред. В.П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. С. 267–293.

5. Стрельцова Є.Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2020. 42 с.

6. Стрельцова Є. Д. М'яке міжнародне право як інструмент міжнародноправової уніфікації. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 6(34). С. 223–226.

7. Міхайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи : монографія. Вінниця, 2018. 312 с.

8. Фисун Ю. Правомірні обмеження права на свободу думки, совісті і релігії: виклики глобалізованого світу. *Український часопис міжнародного права*. 2020. № 3. С. 56–63.

Тема 3

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. ІНСТИТУТИ ВИЗНАННЯ ТА ПРАВОНАСТУПНИЦТВА В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Лекційні питання

1. Поняття суб'єкту міжнародного права. Інститут правосуб'єктності.
2. Держава – основний суб'єкт міжнародного права.
3. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій.
4. Міжнародна правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави. Особливі види міжнародної правосуб'єктності (квазідержави).
5. Поняття визнання в міжнародному праві. Види визнання. Форми визнання.
6. Конститутивна теорія визнання. Декларативна теорія визнання.
7. Інститут правонаступництва держав. правонаступництво щодо договорів, державної власності, боргів та архівів.

Поняття суб'єкту міжнародного права. Суб'єкт міжнародного права є учасником міжнародних правовідносин і має елементи міжнародної правосуб'єктності, тобто: він здатний володіти і безпосередньо реалізувати міжнародні права та обов'язки, складати міжнародно-правові норми і нести відповідальність за їх недотримання.

Жодна норма міжнародного права не містить вичерпного переліку суб'єктів міжнародного права. Єдиним джерелом, в якому можна знайти інформацію про предмет міжнародного права, є ст. Стаття 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка прямо говорить, що: «...Конвенція не застосовується до

міжнародних угод, укладених між державами та іншими суб'єктами міжнародного права або між такими іншими суб'єктами міжнародного права». Але тут Конвенція не згадує ці інших суб'єктів. Як висновок, можна сказати, що держава є суб'єктом міжнародного права.

Водночас визнається існування інших суб'єктів. До них відносять міжнародні організації, нації та народи, що борються за своє національне визволення, а також державоподібні утворення.

Суб'єктів міжнародного права за різними критеріями можна поділити на кілька видів. Кожній категорії суб'єктів міжнародного права притаманні свої особливості. Наприклад, до однієї групи суб'єктів належать держави, нації і народи, що борються за національне визволення, користуються суверенітетом. Інша група – це міжнародні організації та державоподібні утворення, які не користуються суверенітетом (ООН, Ватикан).

Важливою ознакою суб'єкта міжнародного права є обсяг його правосуб'єктності. Інститут міжнародної правосуб'єктності вважається ядром сучасної системи міжнародного права. Він уніфікує сукупність правових норм і визначає правовий зміст суб'єкта міжнародного права, систему правового статусу учасників міжнародних правовідносин, загальні юридичні права та загальні юридичні обов'язки, умови та вимоги суб'єкта міжнародного права тощо.

Міжнародна правосуб'єктність виражається в володінні певними правами та обов'язками, що виникають з норм міжнародного права. Міжнародна правосуб'єктність складається з міжнародної правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Міжнародна правоздатність – це здатність володіти міжнародними правами та обов'язками, тоді як міжнародна дієздатність – це здатність набувати власними діями міжнародні права та нести міжнародні обов'язки. Під міжнародною деліктоздатністю розуміється здатність нести міжнародно-правову відповідальність.

Зміст міжнародної правосуб'єктності залежить від виду суб'єкту міжнародного права. Найширший він у держав, міжнародна правосуб'єктність яких є універсальною (повною).

Міжнародна правосуб'єктність характеризується наявністю певних прав і обов'язків, що впливають з норм міжнародного права.

Вона включає в себе міжнародну правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. Міжнародна правоздатність – це здатність мати міжнародні права та обов'язки, а міжнародна правоздатність – це здатність реалізовувати міжнародні права та обов'язки. В свою чергу, міжнародна деліктоздатність означає здатність нести міжнародно-правову відповідальність.

Зміст міжнародної правосуб'єктності залежить від категорії суб'єкта міжнародного права. Найбільший він в країнах, де міжнародна правосуб'єктність є універсальною (повною) і включає можливість:

- укладення міжнародно-правових договорів;
- налагодження дипломатичних та консульських зв'язків;
- участь у міжнародних організаціях;
- надання пріоритету мирним засобам вирішення спорів;
- використання самооборони;
- реалізація міжнародно-правової відповідальності.

Суб'єкти міжнародного права також поділяються за природою правосуб'єктності на:

– первинні (основні) – держави, нації та народи, що борються за своє національне визволення. Їм притаманна правосуб'єктність, яка базується на державному або національному суверенітеті, який їм притаманний. Виникнення та існування у них правосуб'єктності є об'єктивним і не залежить від волі інших суб'єктів;

– похідні (вторинні) – міжнародні організації та державоподібні утворення.

Міжнародна правосуб'єктність вищезгаданих суб'єктів визначається як похідна від волі держав, якими вони були засновані. Через це обсяг та зміст правосуб'єктності формулюється метою держав-засновників. Наприклад, зміст правосуб'єктності міжнародних організацій базується на положеннях, які містяться у їхніх статутах. Тому і згадується про спеціальний характер правосуб'єктності міжнародних організацій.

Держава – основний суб'єкт міжнародного права. Якщо ми говоримо про міжнародну правосуб'єктність держави, то нормативно її вважається фактичною. Це пояснюється тим, що виникнення

держави є юридичним фактом. Він і закладає основу її правосуб'єктності. Шляхом укладення міжнародних договорів, держави утворюють інших суб'єктів міжнародного права. Міжнародна правосуб'єктність держави вважається первинною через притаманні їй властивості.

Як багатьом вже відомо, держава вважається основним і важливим суб'єктом міжнародного права. Вона повинна виступати суб'єктом в усіх міжнародних правовідносинах. Це характеризує державу як універсальний суб'єкт міжнародного права. На жаль, в міжнародних договорах немає визначення поняття «держава». Однак таке поняття можна знайти у Конвенції про права та обов'язки держав 1933 року (*Договір Монтевідео*). В статті 1 Конвенції зазначається, що штат, який є суб'єктом Конгресу, включає в себе такі елементи: а) постійне населення; б) визначену територію; в) уряд; г) здатність будувати стосунки з іншими державами.

Держави за рівнем юридичної самостійності і незалежності вважаються рівними. Однак вони є нерівними за обсягом суб'єктивних прав і обов'язків та за юридичним змістом правового статусу. Рівність як така відображається в тому, що країни не мають права нав'язувати власну волю і зобов'язання іншим країнам. Тобто кожна держава повинна сама вирішувати, які правові відносини вона має на меті встановити. Відмінності у правовому статусі держав сформувалися історично. Існують прості (унітарні) держави та складні держави (федерації, конфедерації).

Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій. Говорячи про місце міжнародних організацій, то вони вважаються похідними, несuverенними суб'єктами міжнародного права. Щодо визнання наявності міжнародної правосуб'єктності у міжнародних організацій, вперше це питання виникло у зв'язку з діяльністю Ліги Націй. Однак єдиної думки щодо цього в науці міжнародного права не було. Вже створення ООН сприяло отриманню організаціями чітких прав та обов'язків суб'єктів міжнародного права. Як вже зазначалося, правосуб'єктність, якою наділені міжнародні організації, вважається похідною від правосуб'єктності держав, тобто вторинною. Організації беруть участь у міжнародних правовідносинах у межах, які чітко закріплені установчими актами цих організацій.

Щодо правосуб'єктності міжнародних організацій, її також можна назвати спеціальною, тобто такою, що визначається їх функціями. Правовою основою, тобто такою, на якій базується діяльність міжнародних організацій, слід вважати міжнародні договори, укладені державами. Він діє як статут міжнародної організації, який визначає такі провідні питання, як мета, засади діяльності, структура та інші важливі питання. Зміст такого договору і впливає на факт визнання тієї чи іншої міжнародної організації суб'єктом міжнародного права. Як приклад можна зазначити, що Міжнародний Орган з морського дна має міжнародну правосуб'єктність завдяки положенням, які містяться в Конвенції ООН з морського права 1982 року, а Міжнародний Кримінальний суд – завдяки Римському Статуту Міжнародного Кримінального Суду 1998 року.

Здатність до укладення договорів з державами-членами організації, державами, що не є членами даної організації, а також іншими міжнародними організаціями слід вважати найбільш значним елементом міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій. В Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року чітко зазначається (ст. 6), що здатність міжнародних організацій укладати міжнародні договори регулюється правилами, встановленими цією ж організацією, під якими розуміються установчі документи, рішення і резолюції, прийняті відповідно до цих документів, а ще практику, яка склалася. Також Конвенція передбачає приєднання до неї не тільки держав, але і міжнародних організацій з правоздатністю щодо укладання договорів (ст. 84). Міжнародні організації можуть користуватися імунітетами, що є схожими на дипломатичні привілеї та імунітети у держав. Така можливість у них виникає на підставі статутів та інших міжнародних договорів.

Не слід забувати міжнародну відповідальність, суб'єктами якої є і міжнародні організації. В Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 року зазначено, що міжнародні організації можуть нести відповідальність за такого роду шкоду.

Міжнародна правосуб'єктність націй та народу, які борються за створення незалежної держави. В міжнародному праві її слід вважати загальноновизнаною. В межах цього питання слід згадати про принцип самовизначення народів і націй, який вважається правовою основою міжнародної правосуб'єктності народу, нації, які борються за створення незалежної держави. Актуальності це питання набуло в 60-тих роках ХХ ст., коли розпалася колоніальна система. Народ стає суб'єктом міжнародного права під час вільної боротьби, набуваючи елементи державності, створюючи цивільні або військові органи, які будуть спроможні представляти їх на міжнародній арені.

Палестинський народ слід вважати прикладом такого, що бореться за свою незалежність та визнання як суб'єкта права. Головними історичними датами тут слід вважати наступні:

1. 1964 р. – створення представництва у вигляді Організації Визволення Палестини (ОВП).

2. 1974 р. – ООН визнав ОВП офіційним представником Палестинського народу та надав їй статус спостерігача.

3. Березень 1993 р. – ОВП отримала статус представника палестинського народу від ізраїльського уряду.

Тут слід уточнити, що на сьогодні статус спостерігача ООН має не ОВП, а саме Палестина, в якій є право участі в сесіях ГА ООН (однак, без права голосу). Щодо прав, які має палестинський народ, тут слід зазначити наступні: право посольства (Палестині надана можливість утримувати постійну місію спостерігачів при ООН), право укладати двохсторонні договори (в 1993 році були укладені ізраїльсько-палестинські домовленості), право участі в роботі міжнародних організацій (у них є членство в Лізі Арабських держав та статус спостерігача в ООН).

Рисами такого суб'єкта міжнародного права слід вважати наступні:

1. Визнання міжнародної правосуб'єктності учасників національно-визвольного руху.

2. Належна їм правосуб'єктність відноситься до державної. Тобто кінцевою метою національного руху є створення власної незалежної держави.

3. Всі права та обов'язки учасника міжнародного конфлікту розповсюджуються на націю та народ, яка веде боротьбу за незалежність.

4. Суб'єкти мають право вступати у правові відносини та укладати міжнародні договори з іншими суб'єктами, які повстали.

5. У них є можливість бути учасниками лише таких правовідносин, які виникають на основі принципу самовизначення. Цей принцип охоплює політичний статус та економічний, соціальний, культурний розвиток.

Особливими види міжнародної правосуб'єктності (квазідержави) є суб'єкти міжнародного права як державоподібні утворення, до яких найчастіше відносять вільні міста, Ватикан, Мальтійський лицарський орден.

Вільні міста. Термін «вільні міста» вважається узагальнюючим через те, що застосовується не тільки до міст, але і до певних територій (Вільна територія Трієст). Вирішення територіальних зазіхань – головна причина створення таких суб'єктів. Як приклад, шляхом надання йому статусу вольного міста під гарантією Ліги Націй було вирішене спірне питання між Німеччиною та Польщею щодо Данцига. Однак зовнішні зносини міста реалізовувалися Польщею.

Для того, щоб утворити вільні міста, треба прийняти міжнародний договір та рішення МО (Амстердам, Рига, Краків, Кенігсберг та ін.). Однак були і такі, чий статус склався історично (Любек, Бремен). Під вільним містом слід розуміти політичне формування, що отримує міжнародно-правовий статус міжнародним договором, який дозволяє йому приймати участь в міжнародних відносинах.

Ватикан (Святий престол) вважається адміністрацією католицької церкви і резиденцією папи. Йому належать всі атрибути держави, а саме територія, органи влади та управління. Папі належить виконавча, законодавча та судова влада, а також представництво Ватикану в зовнішніх зносинах. Однак зовнішньою політикою там керує державний секретар. Тут слід згадати про термін «Святий Престол», який означає сукупність центральних органів на чолі з Папою Римським. Ватикан був створений на підставі договору між Святим Престолом та Італією від 11 лютого 1929 року та вважається геополітичним формуванням. За цим договором, Ватиканська держава

належить Святому Престолу, якій має право здійснювати над нею виключну та необмежену владу.

Щодо дипломатичних представників Ватикану, їх можна поділити на нунціїв, інтернунціїв, надзвичайних посланників і повірених у справах. Представникам належить дві основні функції: дипломатична, яка полягає у підтриманні стосунків з урядом країни перебування, та релігійну, що виражається у спостереженні за діяльністю католицької церкви в країні перебування. Пріоритетом Святого Престолу вважаються дипломатичні стосунки Ватикану.

Розглядаючи спільну міжнародну правосуб'єктність Святого Престолу та міста-держави Ватикану, слід поділити її на такі елементи, як: а) здатність до укладання договорів, б) право посольства, в) здатність до членства в міжнародних організаціях. Можливість укладання міжнародних договорів реалізується як Святим Престолом, так і Ватиканською державою. Щодо міжнародних договорів, то в таких, що мають політичний та гуманітарний характер, стороною є Святий Престол, а в тих, що мають адміністративний характер – Ватиканська держава. Конкордати (умови, що регулюють різні питання функціонування католицької церкви в окремій державі) укладаються Святим Престолом.

У 1889 році *Мальтійський лицарський орден*, який знаходиться в Римі, був визнаний суверенним утворенням. Його основною метою вважається благодійність. Однак ні території, ні населення у Мальтійського ордену не має. Він хоч і володіє активним і пасивним правом посольства, однак не може здійснювати функції влади. У Мальтійського ордену є свої послы, які акредитовані в декількох країнах та належать до їхнього дипломатичного корпусу. Однак акредитовані вони про Мальтійському ордені. Орден також має своїх представників в Міжнародній організації в справах біженців та Червоному Хресті. Кількість держав, які підтримують зв'язки з орденом, зростає за останні тридцять років. Це підтверджує той факт, що Мальтійському Ордену характерні ознаки міжнародної правосуб'єктності у сфері відносин із державами, які його визнають.

Поняття визнання в міжнародному праві. Під інститутом визнання слід розуміти міжнародно-правові норми, які створені

з метою регулювання відносин щодо виходу на міжнародну арену нових суб'єктів міжнародного права. В міжнародному праві постійно відбуваються процеси створення, припинення та продовження діяльності в зміненому вигляді суб'єктів міжнародного права.

Міжнародному визнанню притаманні політичний і правовий характер. Політичний елемент визнання полягає у заяві вищих органів держави про ініціативу встановити з державою, яка визнається, дипломатичні відносини. Взаємні правові наслідки мають у собі визнання, утримання або відмова у визнанні. На жаль, не існує універсального міжнародного документа, який би міг регулювати процес визнання.

Загалом інститут визнання ґрунтується на звичаєвих нормах:

- 1) обов'язку визнання не буває;
- 2) є тільки загальне право на визнання;
- 3) право на вмотивовану відмову у визнанні є загальноневизнаним.

Види визнання. Визнання може здійснюватися лише державним компетентним органом. Те визнання, яке вже було надане, не може відкликатися, однак якщо обставини змінилися докорінно, відкликання такого визнання є автоматичним.

Заяви або інші дії існуючого суб'єкта, які констатують факт політичного та правового існування нового утворення, допускаються:

- держави – визнання в якості суверенного, рівного та повноправного учасника міжнародно-правових відносин з боку іншої держави;
- уряду, що здобув владу неконституційним шляхом, а також такого, що знаходиться у вигнанні або ще не встановив ефективну владу, але має намір це зробити. У випадку зміни уряду в звичайній ситуації шляхом демократичних виборів питання про визнання уряду не виникає;
- національно-визвольного руху,
- повсталі (воюючої сторони),
- організацій опору.

Форми визнання. За формою визнання можна поділити на такі форми:

- 1) *de jure* – визнання, яке вважається офіційним, повним та остаточною. Воно діє як результат прийняття заяви, яка виражається

в офіційних актах або фактом, який визначає такий намір визнати. Така форма визнання включає в себе такі можливості, як: стабілізація стосунків у сфері політики та економіки, обмін дипломатичними представництвами, визнання факту компетенції судової та адміністративної влади держави та її імунітету від юрисдикції держави, яка саме і визнає;

2) *de facto* – теж офіційне, але недостатнє, тимчасове. Таке визнання не зобов'язує встановити дипломатичні стосунки, але воно може зумовити встановлення консульських відносин.

За способом здійснення, визнання поділяється на:

1) наочно засвідчене що визначається офіційною заявою або нотою про визнання нового утворення *de jure*, а також повідомленням про бажання налагодити дипломатичні стосунки з новою державою;

2) мовчазне визнання (визнання, що припускається), що виражається у формальному налагодженні дипломатичних стосунків. Наприклад, це може бути офіційне поздоровлення, декларація про нейтралітет при визнанні стану війни між державами та інше.

Існують такі типи визнання:

- у традиційному розумінні;
- попереднє (те, що здійснене до виконання визначених міжнародних-правових вимог);
- зумовлене (коли надання визнання відбувається лише за певних умов);
- колективне;
- невизнання.

Замість терміна «визнання уряди чи держави *de jure*» часто використовують аббревіатуру «визнання *de jure*». Однак, на жаль, він неповно відображає стан сучасних міжнародних відносин, не дивлячись на те, що його вважають загальноприйнятим серед багатьох юристів та політиків. Такий термін, як «визнання *de jure*», має на меті виразити судження щодо легітимності влади з погляду саме міжнародного права, а не конституційного права держави. Як приклад, можна взяти справу Тіноко, у якій було доведено, що Уряд Тіноко некоректно розглядати як уряд *de facto*, бо він був заснований не відповідно до положень, які містяться в Конституції Коста Ріки 1871 року.

Терміном «уряд *de jure*» характеризується уряд у міжнародно-правовому значенні. Тобто уряд, який здійснює одноосібний контроль над усією територією певної держави. Посилаючись на практику Великої Британії, можна сказати, що такому уряду потрібно відповідати трьом умовам для того, щоб його визнали *de jure*.

До таких умов відносять:

- обґрунтовану гарантію стабільності та сталості;
- одержання урядом підтримки від населення;
- спроможність та бажання уряду дотримуватись встановлених міжнародних зобов'язань.

Щодо визначення «визнання *de facto*», то тут немає однозначної думки щодо юридичного визначення. Одна група вчених вважають, що цей термін слід характеризувати як мовчазне визнання, а інші – як умовне або тимчасове, посилаючись на те, що його можливо відкликати. Проте, на сьогодні часто трапляється так, що визнання *de facto* стає перед визнанням *de jure*. Так може відбуватися у ситуаціях, коли законний уряд поступається новому революційному режиму. Тут слід підкреслити, що такі терміни, як «визнання *de facto*» та «визнання уряди і держави як *de facto*» не є тотожними. Перший термін відображає характер акту визнання, а другий – характер того, що визнається.

Визнанням *ad hoc* вважається таке, що є неофіційним та одноразовим, що відбувається з метою здійснення конкретних дій (наприклад, налагодження контактів між дипломатами та політиками, підготовка мирних угод та ін.).

Декларативна теорія визнання. Конститутивна теорія визнання.

Декларативна теорія визнання полягає в тому, що держава отримує статус суб'єкта міжнародного права після свого виникнення, а її правосуб'єктність ніяк не залежить від того, чи була вона визнана іншими державами. Також за цією теорією, сам факт визнання держави ніяк не впливає на притаманну їй правосуб'єктність, а діє лише як підтвердження виникнення нової держави. Однак таке визнання з боку інших держав визначає коло суб'єктів, з якими держава може встановити дипломатичні та інші відносини у майбутньому. А це є важливим чинником, особливо для новоствореної держави.

Представники *декларативної теорії* стверджують, що визнання тільки підтверджує правомірність міжнародно-правових дій або подій. Тобто воно носить декларативний характер та спрямовується на встановлення міцних міжнародних відносин. Статтею 9-ю Статуту Організації Американських Держав встановлено, що політичне існування держави не залежить від її визнання іншими державами. Навіть без факту визнання держава має право на захист своєї незалежності як такої.

У свою чергу, прихильники *конститутивної теорії* вірять, що визнання має правоутворююче значення. Тобто воно створює нових суб'єктів міжнародного права. Не отримавши визнання з боку інших, новоутворена держава не може вважатися суб'єктом міжнародного права. Деякі західні держави є прихильниками такої позиції.

Під час Другої світової війни більше прихильників було саме у конституційній теорії. Однак після цих подій більшої популярності набула декларативна теорія, якої зараз дотримується багато міжнародників. Не зважаючи на це, останнім часом у практиці міжнародного спілкування відбувається повернення до конститутивної теорії в ситуаціях, коли невизнання новостворених держав з боку держав передбачало фактичне ненадання їм статусу суб'єктів міжнародного права.

Інститут правонаступництва. Правонаступництво держав щодо договорів, державної власності, боргів та архівів. Правонаступництвом держав вважається процес переходу прав і обов'язків від однієї держави до іншої, що відбувається внаслідок виникнення або припинення існування держави або її територіальних змін, а також через зміну однієї держави іншою у несенні міжнародної відповідальності за міжнародні стосунки таких територій.

Інститут правонаступництва є міжгалузевим інститутом в системі міжнародного права. Його норми можна знайти в праві міжнародних договорів, праві міжнародних організацій, міжнародному економічному праві та ін.

Попри кодифікацію інституту наприкінці 70-х – початку 80-х років, звичаєві норми продовжують відігравати значну роль. Питання правонаступництва регулюються Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів

1978 року, Віденською конвенцією про правонаступництво щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1983 року, а також рядом регіональних та двосторонніх договорів, зокрема Угодою з питань правонаступництва колишніх Югославських республік 2001 року, Договором про правонаступництво щодо зовнішнього боргу та активів СРСР 1991 року тощо.

Серед основних підстав правонаступництва держав – поділ держави, об'єднання держав, відділення частини території від держави або передача території іншій державі, а також утворення нової держави внаслідок процесу деколонізації.

Об'єктом правонаступництва може бути як державна територія, державна власність, архіви, борги, так і міжнародні угоди, до яких приєднався суб'єкт до зміни статусу, державні кордони та членство в міжнародних організаціях тощо.

У доктрині виділяють чотири форми правонаступництва:

- 1) повне (універсальне) правонаступництво – до держави- правонаступниці переходять усі права та обов'язки держави- попередниці;
- 2) неповне (часткове) правонаступництво – до держави- правонаступниці переходить визначена частина прав та обов'язків;
- 3) відсутність правонаступництва (принцип «tabularasa» – «чиста дошка») – нова держава не зв'язана міжнародними зобов'язаннями держави- попередниці. Цей принцип, як правило, застосовувався в ході деколонізації;
- 4) континуїтет – нова держава є продовжувачем держави- попередниці, тобто означає ідентичність та неперервність держави як суб'єкта міжнародного права.

Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 році регулює ключові питання правонаступництва щодо угод між державами, а також між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Принцип непорушності кордонів є одним із загальних принципів інституту правонаступництва. Стаття 11 Конвенції закріплює, що правонаступництво держав не зачіпає: а) кордонів, встановлених договором; або в) зобов'язань і прав, встановлених договором і які належать до режиму кордону. Відтак держави- правонаступниці не

мають права вимагати зміни кордонів, встановлених міжнародними угодами державами-попередницями. При правонаступництві державні кордони переглядаються тільки за умови згоди держав, інтереси яких безпосередньо зачіпає правонаступництво.

Правонаступництво держав не включає в себе права та зобов'язання щодо використання певної території або певні обмеження щодо користування нею на користь іноземної держави, груп держав або всіх держав у випадку, якщо ця територія визначається невід'ємною частиною території держави-посередниці.

Згідно з нормами міжнародного звичаєвого права правонаступництво держав також автоматично не поширюється на договори, які мають переважно політичний характер. Тобто це можуть бути союзницькі договори, договори про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, договори про нейтралітет та інші.

Що ж до набуття незалежності колоніальними і залежними країнами, тут слід сказати, що новій незалежній державі не обов'язково потрібно зберігати в чинності певний договір або ставати його учасником лише через те, що на момент правонаступництва держави договір вважався чинним з приводу території, яка є об'єктом правонаступництва держав.

Правонаступництво таких держав щодо багатосторонніх угод може здійснюватися повідомленням про статус цієї держави у якості учасника будь-якого багатостороннього договору, який у момент правонаступництва держав був чинним на території, яка є об'єктом правонаступництва.

Якщо говорити про правонаступництво щодо двосторонніх угод, то воно має погоджувальний характер, бо двосторонній договір є чинним між новою державою та іншою державою-учасницею лише тоді, коли вони чітко про це домовилися або відбулася мовчазна згода.

При вирішенні питань щодо правонаступництва держав щодо державної власності застосовуються норми міжнародного звичаєвого права, більшість з яких кристалізовані у Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 року (наразі Конвенція не набрала чинності).

Передбачається, що для врегулювання питань правонаступництва щодо власності, боргів та архівів держави вдаватимуться до угод, підписаних між ними. Якщо ж такі угоди відсутні, застосовуються положення Конвенції.

У разі об'єднання держав їх власність та борги переходять до об'єднаної держави.

При передачі частини території держави, об'єкти правонаступництва держав, тобто його нерухома державна власність, яка розташована на її території, і рухома державна власність, яка є елементом її діяльності, переходять до держави-наступниці.

Через відділення частини території держава має право поставити питання щодо отримання справедливої компенсації або урегулювання цього питання так само, як при передачі території.

Під час поділу держави і утворенні на її території держав наступниць державна власність держави-попередниці повинна переходити до держави-наступниці, на території якої ця власність тепер знаходиться. Щодо державної власності, яка знаходиться за кордоном, вона переходить до держав-наступниць у справедливих частках. Також передбачена можливість справедливої компенсації.

Коли відбувається поділ держави, відділення або передача частини території держави іншій державі, то частина державних архівів, які належать державі-попередниці, які є необхідними для нормального керування цієї території, переходять до держави-наступниці. За проханням держави-попередниці, вона має можливість одержання додаткових архівних документів, які пов'язані з інтересами переданої території державних архівних документів. Щодо державного боргу держави-попередниці, то він переходить до держави-наступниці у справедливій частці. Тут потрібно урахувати кількість майна, прав і інтересів, що переходять до неї у зв'язку з визначеним державним боргом.

Особливе регулювання застосовується до нових незалежних держав. Їх не обтяжено боргами держави-попередниці. Якщо укласться угода між державою-кредитором та новою незалежною державою, то тут має враховуватись зв'язок між державним боргом держави-попередниці, який пов'язаний з його діяльністю

на території, що є об'єктом правонаступництва, та майном, правами й інтересами, що до неї переходять. Однак, укладена угода не повинна порушувати принцип невід'ємного суверенітету кожного народу над його багатствами та природними ресурсами. А також при здійсненні угоди, не можуть страждати основи економічного добробуту нової незалежної держави.

Питання до практичного заняття:

1. Суб'єкт міжнародного права: поняття та елементи правосуб'єктності.
2. Держава – основний суб'єкт міжнародного права. Правосуб'єктність квазідержав.
3. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій.
4. Міжнародна правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави.
5. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи.
6. Поняття визнання в міжнародному праві. Визнання *de jure* та його наслідки. Визнання *de facto*. Визнання *ad hoc*.
7. Невизнані держави та проблеми визнання в міжнародному праві.
8. Види визнання.
9. Конститутивна теорія визнання. Декларативна теорія визнання.
10. Відкликання визнання.
11. Інститут правонаступництва держав: підстави, форми та об'єкти правонаступництва.

Теми для самостійної роботи:

1. Інститут правосуб'єктності в міжнародному праві.
2. Питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній.
3. Інститут визнання в міжнародному праві. Визнання *de jure*. Визнання *de facto*. Визнання *ad hoc*.
4. Види визнання. Проблематика узгодженості критеріїв міжнародно-правового визнання держав.

5. Конститутивна концепція визнання у міжнародному праві.
6. Декларативна концепція визнання у міжнародному праві.
7. Наслідки визнання та невизнання держав.
8. Визнання держави та питання правонаступництва.

Теми рефератів:

1. Міжнародно-правова практика реалізації інституту визнання на рубежі XXI століття.
2. Доктрини визнання урядів і держав та їх вплив на становлення інституту визнання держав у міжнародному праві.
3. Проблема невизнаних держав на пострадянському просторі.

Міжнародно-правові акти:

1. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 роки. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text
3. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text
4. Opinions on Questions Arising from the Dissolution of Yugoslavia, Jan. 11 and July 4, 1992, 31 I.L.M. 1488. URL: http://www.pf.uni-lj.si/media/skrk_mnenja.badinterjeve.arbitrazne.komisije.1_10.pdf
5. Конвенція Монтевідео про права і обов'язки держав 1933 року. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>
6. Комиссия международного права. Шестой доклад об односторонних актах государств. 2003. URL: [https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/58/10\(supp\)](https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/58/10(supp))

Рекомендована література:

1. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

2. Говорова Я. Невизнані держави: сутність поняття та проблеми міжнародно-правового визнання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 238–240.

3. Мицик В.В., Буроменський М.В., Буткевич О.В. Міжнародне публічне право : підручник / під ред. В.В. Мицика. Харків : Право. Т. 1. Основи теорії. 2019. 416 с.

4. Сучасні проблеми міжнародного права: Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського : монографія / за наук. ред. В. Репецького, В. Гутника. Львів; Одеса : Фенікс, 2017. 564 с.

5. Крапив'янська В.В. Правосуб'єктність фізичної особи в міжнародному праві. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 20. С. 32–37.

6. Шеретько О.М. Закріплення прав людини на міжнародному рівні як засада правосуб'єктності індивіда у поглядах Г. Лаутерпахта. *Правове життя сучасної України: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 80–82.*

7. Наум М.Я., Сальніков М.О. Фізична особа як суб'єкт міжнародного права. *Международный научный журнал «Интернаука». Серия: Юридические науки*. Київ, 2018. № 8(48), 2 т. С. 31–34.

8. Дзявун Ю.С. Транснаціональні корпорації як суб'єкти міжнародного договірної права. *Правові горизонти*. 2018. С. 90–93.

9. Ткаченко В.В. Правосуб'єктність у міжнародному приватному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 470–473.

10. Дудко А.Г. Невизнані держави як вторинні суб'єкти міжнародного права. *Права людини і поліція в сучасному світі*. 2018. № 2. С. 54–56.

Тема 4

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Лекційні питання

1. Поняття права міжнародних договорів як галузі міжнародного права. Кодифікація права міжнародних договорів. Джерела права міжнародних договорів і їх класифікація.
2. Поняття міжнародного договору в сучасній доктрині й практиці. Найменування і структура міжнародних договорів.
3. Класифікація міжнародних договорів.
4. Стадії укладання міжнародного договору.
5. Депозитарій і його функції.
6. Застереження, режим застережень.
7. Набрання чинності міжнародним договором. Припинення й анулювання договорів.
8. Умови недійсності міжнародних договорів.

Поняття права міжнародних договорів як галузі міжнародного права. Правом міжнародних договорів вважається галузь міжнародного права, яка складається з норм та принципів, які встановлюють порядок укладення, умови дійсності, дії та припинення міжнародних договорів. Вони вважаються суттєвою у системі міжнародного права сьогодення, бо належні їй положення безпосередньо впливають на інші галузі та інститути міжнародного права.

Термін «*договір*» прийнято для позначення загального поняття, що охоплює практично всі види міжнародних договорів, регульованих міжнародним правом, незалежно від назви, форми та складу учасників. Міжнародні договори – це лише такі угоди, чинність яких регулюється міжнародним правом. Водночас незаконні угоди набули в останні десятиліття великого поширення. Яскравим прикладом

є акт ОБСЄ, який став головним інструментом трансформації системи міжнародних відносин Європи. Умови таких угод не є такими юридичними, як моральні та політичні сили, і тому не підпадають під дію законодавства міжнародних договорів.

Віденські конвенції 1969 та 1986 років надали особливого значення терміну «угода», згідно з яким його слід тлумачити лише як письмові угоди між державами та угоди за участю міжнародних організацій. Тому міжнародне договірне право застосовується до всіх видів міжнародно-правових угод.

Концепція міжнародного договору. Договори мають багато назв, починаючи від угод, актів і хартій до статутів і декларацій і закінчуючи власне угодами. Усі ці назви являють собою письмові угоди, згідно з якими держави зобов'язані діяти на правових підставах щодо певного кола питань визначених відносин.

Договір вказує на виражену згоду та свідому форму застосування права відповідної держави. Упродовж ХХ ст. кількість укладених міжнародних договорів значно зросла, підтвердженням чого є зростаюча кількість томів зібрання договорів ООН. У міжнародних відносинах вони відіграють істотну роль.

Поряд із розширенням урядового контролю, а також зростаючим впливом технологічного та комунікаційного прогресу на міжнародній арені з'являються проблеми, котрі вимагають відповідної форми міждержавного врегулювання.

Багато вчених-міжнародників визнають договори найважливіших джерелом міжнародного права, оскільки вони вимагають чіткої згоди сторін, що домовляються. Відтак, договори розглядали як головний інструмент щодо звичаю, який є вираженням мовчазної згоди. Для прикладу, серед важливих договорів можна назвати Статут ООН, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року, Віденську конвенцію про дипломатичні зносини 1961 року та інші.

Договір міжнародного права – це тип угоди, яка дозволяє державам висловлювати свою позицію щодо конкретних питань міжнародного права або створювати нові норми, що регулюють їхню поведінку на міжнародній арені. Такі договори зрештою вимагають участі значної частини країн, що підвищує їх значення і може

включати норми, обов'язкові всім країнам. Це нормативні угоди, визначальні принципи розвитку, які слід. Прикладами таких договорів є Договір про Антарктику 1959 року та Конвенція 1948 року про запобігання злочинам геноциду та покарання за них. Існує також безліч договорів, які кодифікують норми звичаєвого права, підтверджуючи при цьому існуючі правові норми. Приклади включають Віденську конвенцію про дипломатичні зносини 1961 року та Женевську конвенцію про захист жертв війни 1949 року.

Сторони, які не підписали і не ратифікували конкретного договору, не зв'язані його положеннями. Це загальний принцип, який наочно проілюстрований у справі про континентальний шельф у Північному морі – ФРН не ратифікувала Конвенцію, у зв'язку з чим не була зобов'язана виконувати її положення. Однак, якщо договір віддзеркалює норми звичаєвого права, держава, котра не є його стороною, однаково буде зв'язана його положеннями – не тому, що це договірна норма, а тому, що вона підтверджує звичай міжнародного права. Поряд із тим, держави, які не є учасницями цієї угоди, можуть підтвердити факт, що її положення, залежно від характеру домовленостей, кількості її сторін та інших обставин, можуть бути джерелом звичаєвих норм.

Класифікація міжнародних договорів.

I. За кількістю учасників:

1) односторонній міжнародний юридичний акт. Деякі автори пояснюють його виділення як самостійний вид міжнародного договору наявністю одностороннього вольового процесу в суб'єкті міжнародного права, який викликає правові наслідки тільки для цього суб'єкта. Поділяється на:

– нотифікація – повідомлення у встановленій формі про факти з можливими юридичними наслідками (з'являється, коли держава, яка повідомляє, бере на себе одностороннє зобов'язання, наприклад відшкодування збитків, виведення військ тощо);

– визнання – може бути у формі повідомлення чи іншим чином; Тут важливим є сам факт встановлення волі держави, що трансформує фактичну ситуацію в юридичну (наприклад, затвердження відкликання);

– протест – це дія проти дозволу. Суть його полягає у незнанні законності чогось (наприклад, невизнання того, що одна країна окупує частину території іншої країни). Протести завжди повинні виходити від компетентного органу протестуючої країни, як правило, від спеціалізованого агентства із закордонних справ (Міністерства закордонних справ);

– відмова – дія, яка породжує наслідки тільки з волі того, хто відмовляється. Склалася міжнародна практика, за якою від прав можна відмовитися, як від зобов'язань не можна. Однак відмовитись від усіх прав неможливо. Наприклад, ви не можете позбавляти себе прав, необхідних для виконання ваших юридичних зобов'язань перед вашими партнерами за згодою. Проте від прав та обов'язків можна відмовитися, якщо новостворена держава заявляє про відсутність правонаступництва щодо прав та обов'язків держави-правопередника. Водночас у цьому випадку неможлива відмова від своїх зобов'язань за міжнародними договорами, укладеними попередньою країною (так звана «наступність набутих прав»). Для відмови потрібна ясна та зовні виражена національна воля – тут мало нічого не побити;

2) двосторонні договори, у яких беруть участь два суб'єкти. Однак у таких договорах можливі варіації. Участь однієї країни з одного боку та участь кількох країн з іншого;

3) багатосторонні договори, у яких беруть участь три і більше суб'єкти.

Слід особливо виділити так звані генеральні багатосторонні угоди, укладені між кількома країнами, які стосуються питань, що становлять інтерес для більшості держав-членів міжнародного співтовариства. На Віденській конференції 1968–1969 років делегація Української РСР представила проект визначення загального багатостороннього договору як спільний інтерес для міжнародного співтовариства. Крім того, вона запропонувала сформулювати ще один проект доповнення до такого договору: «Усі держави мають право приєднуватися до загальних багатосторонніх договорів відповідно до принципу суверенної рівності». Випробування зброї у повітрі, космічному просторі та під водою між Радянським

Союзом, Сполученими Штатами та Сполученим Королівством. Враховуючи особливий характер регулятивних цілей договору, пізніше до нього виявили бажання приєднатися та інші країни. Конвенція набирає чинності за умови її ратифікації всіма початковими учасниками (стаття 3). Їхня згода також потрібна для прийняття поправок (стаття 2). Отже, без участі однієї з початкових сторін договір втратив би своє значення.

II. За сферою і силою дії:

- 1) універсальні договори – беруть участь майже всі держави-члени світової спільноти;
- 2) регіональні договори – охоплюють країни у певних географічних регіонах, до яких застосовується цей договір (наприклад, європейські держави-члени Ради Європи є учасниками Європейської конвенції про громадянство 1997 р.);
- 3) субрегіональні договори – беруть участь держави у межах певного географічного регіону.

III. За ступенем відкритості:

- 1) відкриті договори – зацікавлені країни мають право приєднатися та брати участь у договорі. Такі договори «мають бути відкриті для загальної участі», як наголошується у Всесвітній Віденській декларації 1969 року;
- 2) закриті договори – у них коло учасників заздалегідь визначене.

IV. Залежно від суб'єкта, що укладає договір:

- міждержавні договори (що укладаються від імені держав);
- міжурядові договори (що укладаються від імені урядів);
- міжвідомчі договори (обласних адміністративних органів – від імені своїх міністерств та відомств).

Стадії укладання міжнародного договору. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 регулює процедури укладання, дійсності та припинення дії договорів, укладених між державами. Договори підтверджують принципи міжнародного права. Він визнає, які країни є суверенними та які країни можуть укладати міжнародні договори, що є важливим елементом їхньої міжнародної правосуб'єктності. У цьому ролі держави зазвичай виступають сторонами міжнародних угод, незалежно від цього, який національний

орган (глава держави, уряд чи агентство) уклав угоду. Тільки держави несуть відповідальність відповідно до угод, укладених їхніми інститутами.

Віденська конвенція 1969 передбачає процедури представництва держав усім стадіях укладання договору. Держава має бути представлена особою *ex officio* або особою, уповноваженою у вигляді іншого документа, виданого відповідним компетентним органом Держави, і відповідно призначаються одна або кілька осіб для подання цієї країни під час переговорів, прийняття умов Угоди або встановлення її достовірності та вираження своєї згоди зі своїми зобов'язаннями відповідно до умов Угоди;

Підписання договору включає такі етапи, як підготовка і затвердження договору. Встановити достовірність тексту договору. Висловіть свою згоду із обов'язковим характером договору.

Акцепт тексту є формальним актом, яким встановлюються форма та зміст майбутніх договорів. Текст двостороннього договору або договору з країною меншини приймається односторонньо всіма країнами, які беруть участь у його розробці. Мова багатосторонніх угод в основному була прийнята на міжнародних конференціях і пройшла кілька етапів. Текст буде розглянуто профільною редакцією, а згодом на пленарному засіданні конференції. При цьому щодо кожного пункту такої угоди проводиться окреме голосування. Остаточний текст приймається на Конференції двома третинами голосів держав, присутніх та беруть участь у голосуванні, якщо інше не передбачено текстом Конвенції. Зокрема, тексти, підготовлені системою Організації Об'єднаних Націй, приймаються на конференціях шляхом голосування щодо резолюцій про схвалення, що супроводжується текстом ухвалених конвенцій.

Умови недійсності міжнародних договорів. З урахуванням положень Віденської конвенції дійсність договору означає, що він укладений відповідно до її норм і може бути оскаржений лише на підставі застосування цих конвенцій. Припинення договору, відмова від нього або вихід учасників можуть відбутися тільки в результаті договору або застосування положень договору. Те саме стосується і розірвання договору (стаття 42).

Лише чинні міжнародні договори можуть мати юридичні наслідки для держав-учасниць, і тільки відповідно до таких договорів держави-учасниці можуть визнавати свої законні права, а не фіктивні права та обов'язки, що продиктовані волею учасників договору, та можуть отримати борг. Юридична сила міжнародних договорів неспроможна оцінюватися з погляду політичних чи економічних критеріїв.

Термін дії включає законність, але не обмежується нею. Поняття «дійсність» набагато ширше поняття «законність» і охоплює не лише дотримання норм міжнародного права, а й юридичну цілісність міжнародних договорів щодо існування осіб, наділених міжнародною правоздатністю, згода їхньої волі тощо.

При аналізі питання про дійсність відповідного міжнародного договору ми керуємося тим, що зазначений договір набув чинності відповідно до його умов, тобто при його укладенні було дотримано всіх формальних підстав.

Реальність передбачає дійсність міжнародних угод. Однак це правило не є абсолютним, оскільки міжнародні угоди можуть працювати, навіть якщо вони є недійсними. Прикладом цього є пакт Молотова – Ріббентропа, укладений з порушенням міжнародного права.

Статті 45–53 Віденської конвенції 1969 встановлюють конкретні обставини недійсності міжнародних договорів. Він вважається недійсним, якщо:

1) укладено з явним порушенням положень національного законодавства, що стосуються повноважень та порядку укладання договорів (стаття 46);

2) згода на обов'язковість для держави зобов'язань за договором була надана помилково, і помилка відноситься до фактів або обставин, що існували під час укладання договору, згідно з припущеннями цієї держави; випадок. Обов'язкові підстави згоди на обов'язкову силу договору (стаття 48);

3) країна уклала договір під впливом шахрайських дій іншої країни, яка бере участь у переговорах (стаття 49);

4) згода держави на обов'язковість для неї договору була виражена в результаті прямого або непрямого підкupu її представників іншою державою, яка бере участь у переговорах (стаття 50);

5) згода держави на обов'язковий для неї договір виражена внаслідок примусу її представників діями чи погрозами, спрямованими проти держави (стаття 51);

6) укладання договору є результатом загрози силою або застосування сили з порушенням принципів міжнародного права, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй (стаття 52);

7) договір на момент його укладання порушує суттєві норми загального міжнародного права («*jus cogens*») (стаття 53).

Питання до практичного заняття:

1. Поняття права міжнародних договорів як галузі міжнародного права. Кодифікація права міжнародних договорів. Джерела права міжнародних договорів і їх класифікація.

2. Поняття міжнародного договору в сучасній доктрині й практиці.

3. Класифікація міжнародних договорів.

4. Стадії укладання міжнародного договору.

5. Застереження, режим застережень.

6. Набрання чинності міжнародним договором. Припинення й анулювання договорів.

7. Умови недійсності міжнародних договорів.

8. Вплив війни на договори. Відновлення дії договорів після війни і з інших підстав.

9. Законодавство України про міжнародні договори та їх дія на території України.

Теми для самостійної роботи:

1. Поняття права міжнародних договорів. Джерела права міжнародних договорів.

2. *Pacta sunt servanda* як базовий принцип права міжнародних договорів.

3. Поняття, структура, мова укладання міжнародних договорів.

4. Найменування міжнародних договорів.

5. Види міжнародних договорів.

6. Стадії укладання міжнародних договорів.

7. Вираження згоди на обов'язковість міжнародного договору.
8. Депозитарій. Функції депозитарію.
9. Застереження до міжнародного договору.
10. Дія і припинення дії договорів.
11. Недійсність міжнародних договорів.
12. Тлумачення міжнародних договорів.
13. Законодавство України про міжнародні договори.

Теми рефератів:

1. Кодифікація права міжнародних договорів.
2. Міжнародний договір в системі законодавства України.
3. Співвідношення міжнародного договору та звичаїв в системі джерел міжнародного права.

Міжнародно-правові акти:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
2. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_a04
3. Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text
4. Закон України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
5. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text

Рекомендована література:

1. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Фенікс, 2018. 762 с.

2. Богатчук Д.П. Щодо правової природи принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 214–217.

3. Борисов Є.Є. Відступ держав від зобов'язань у праві міжнародних договорів. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 273–277.

4. Борисов Є.Є. Розвиток міжнародних механізмів відступу держав від власних договірних гуманітарних зобов'язань (XVIII–XX ст.). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 168–172.

5. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

6. Мицик В.В., Буроменський М.В., Буткевич О.В. Міжнародне публічне право : підручник / під ред. В.В. Мицика. Харків : Право. Т. 1. Основи теорії. 2019. 416 с.

7. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

8. Каленіченко Л.І. Слинько В.Д. Співвідношення національного та міжнародного права в розрізі адаптації національної системи законодавства до європейського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 24–27.

9. Атаманова Н.В. Роль та значення міжнародних договорів у національній правовій системі України. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 7–13.

10. Рагуліна К.А. Міжнародний договір як джерело права в Україні: загальнотеоретичний аспект : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2021. 23 с.

Тема 5

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Лекційні питання

1. Поняття та принципи міжнародно-правової відповідальності.
2. Підстави виникнення міжнародної відповідальності держав.
3. Види і форми міжнародної відповідальності держав.
4. Поняття міжнародно-протиправного діяння.
5. Обставини, що виключають протиправність діяння держав.
6. Примусові заходи як особливий засіб реалізації.

Поняття та принципи міжнародно-правової відповідальності. Як визначає Комісія міжнародного права ООН міжнародно-правова відповідальність – «це всі види правовідносин, що виникають в рамках міжнародного права в результаті міжнародно-правового діяння держави, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, яка вчинила протиправне діяння, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони розповсюджуються також на інших суб'єктів міжнародного права і, незалежно від того, чи сконцентровані вони на зобов'язанні винної держави відновити в правах державу, яка постраждала, і стягнути нанесені їй збитки (шкоду) чи охоплюють також право самої держави, яка постраждала, або інших суб'єктів міжнародного права застосувати до держави, яка винна, будь-яку санкцію, допустиму міжнародним правом».

Настання відповідальності держав є наслідком вчинення того чи іншого міжнародно-протиправного діяння, яке може мати відповідно до норм міжнародного права в тих чи інших випадках. Так, можна навести приклад наслідку в плані відшкодуванні збитку (шкоди) чи певних санкцій.

Відповідно основними рисами міжнародно-правової відповідальності є: 1) реалізація в міжнародних правоохоронних відносинах між, з однієї сторони, держави-порушниці, і з іншої сторони – держави (або державами) жертвою; 2) як правило, виникнення відбувається в результаті вчинення міжнародного правопорушення; 3) суть полягає в застосуванні до держави-порушниці норм міжнародного права певних примусових заходів (санкції, реторсії); 4) і звісно, пов'язана з негативними наслідками для правопорушника; 5) має на меті забезпечити міжнародну законність і міжнародний правопорядок.

Норми міжнародного права, які регулюють походження, зміст і реалізацію міжнародно-правової відповідальності формують окремий інститут, який є переважно звичаєвим. Так, в кінці 50-х років розпочалась кодифікація норм міжнародно-правової відповідальності, яку не завершено і сьогодні.

Підстави виникнення міжнародної відповідальності держав. Вирізняють такі підстави міжнародної відповідальності: нормативні (правові), юридичні факти та процедури.

Нормативними підставами для відповідальності є договір, закон або інші джерела права, за якими або на підставі яких особа, що зачіпається, може бути притягнута до відповідальності. Таким чином, нормативною основою міжнародної відповідальності є нормативні акти міжнародного права, які встановлюють міжнародні зобов'язання, а порушення договірних зобов'язань можуть кваліфікуватись як міжнародні злочини. В.А. Василенко включає «міжнародні договори та звичаї, рішення міжнародних судів, рішення міжнародних (міжурядових) організацій, обов'язкові для виконання державами-членами на підставі їхніх статутів, та односторонні міжнародно-правові акти держав». Необхідно пам'ятати, що остання встановлює обов'язкові правила поведінки цієї держави у вигляді декларацій, заяв, доповідних записок, промов офіційних осіб тощо.

Варто зазначити, що нормативну базу міжнародної відповідальності необхідно відрізнити від норм, якими дії держави визнаються міжнародними злочинами.

Нормативною основою міжнародної відповідальності є міжнародні юридичні акти, зокрема стаття 4 ст. Таке право не повинно

торкатися правочином того ж акта як правомірний акт відповідно до внутрішньодержавного законодавства».

Нормативні підстави передбачають і передбачають можливість відповідальності, але цього замало фактичного виникнення конкретних зобов'язальних відносин. Для реалізації відповідальності необхідна наявність особливих юридичних і фактичних обставин або так званих юридичних фактів, що створюють міжнародні правозастосовні відносини.

Певні види правопорушень є правовими та фактичними підставами відповідальності. Сукупність ознак, що характеризують конкретну атаку, називається складом атаки. Міжнародні арбітражі та судові рішення зазвичай не посилаються безпосередньо на такі категорії, а часто вказують на сукупність умов, необхідних для встановлення того чи іншого злочину.

Специфіка сучасних міжнародних відносин та міжнародного права, відсутність судових чи інших процедур, обов'язкових для всіх держав, ускладнюють кримінальне переслідування за скоєння міжнародних злочинів.

Питання встановлення правових і фактичних підстав відповідальності відрізняється від питання встановлення наявності відповідальності. Таким чином, якщо підставою міжнародно-правової відповідальності держави є склад злочину (сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак), що дозволяє потерпілому чи уповноваженому міжнародному органу ініціювати процес притягнення до відповідальності. Порушення державою міжнародного зобов'язання, виражене у міжнародному злочині, тобто у міжнародно-протиправній дії його установ чи посадових осіб.

Процесуальна причина – наявність процедур розгляду справ про злочини та притягнення їх до міжнародно-правової відповідальності. В одних випадках ця процедура добре закріплена в міжнародно-правових актах, а в інших випадках вибір залишається за органом, який застосовує міру відповідальності.

Види і форми міжнародної відповідальності держав. Існують певні види та форми відповідальності в розглянутій країні. Міжнародне право розрізняє матеріальну та нематеріальну

відповідальність залежно від характеру заходів, покладених на державу. Або вони також називають це моральною та політичною відповідальністю.

На думку Г.Я. Туніна, «моральна відповідальність» може розумітися як неправова відповідальність, але вона підпорядковується правилам міжнародної моралі, а так зване моральне задоволення є політичною дією, тому треба говорити про політичну відповідальність». На думку, М.К. Фальксин пише, що «доцільніше виокремлювати матеріальну і нематеріальну (в обох випадках політична) відповідальності держави».

У житті види відповідальності взаємозалежні. Поділ відповідальності на матеріальні та нематеріальні блага умовно, але необхідне практичної реалізації.

Вид відповідальності, що відображає ідіосинкразію обмежень, накладених на цю державу, виражається у формі, що визначається цією ідіосинкразією.

Більшість авторів традиційно відносять до форм нематеріальної відповідальності стягнення, виконання (неправомірне та звичайне) та санкції, а до форм матеріальної відповідальності – реституцію, заміну та компенсацію. Розглядають санкції, що виходять за межі відповідальності, як засіб, покликаний забезпечити припинення міжнародних злочинів, відновлення міжнародного правопорядку та примус держави-порушника до виконання своїх зобов'язань, що випливають з її відповідальності, а санкції, що виходять за межі його відповідальності, як засоби примусу.

Міжнародні порушення мають низку наслідків, у тому числі: 1) покласти на країну-порушника міжнародно-правову відповідальність; 2) використання мирних засобів для відновлення порушених відносин та реалізації відповідальності; 3) у разі потреби подати до суду на постраждалого для забезпечення заходів щодо забезпечення відповідальності.

Поняття міжнародно-протиправного діяння. Міжнародне право розрізняє поняття «міжнародне правопорушення» та «злочин за міжнародним правом» виходячи з предмета міжнародного правопорушення. Тлумачення поняття «міжнародно-протиправні дії»

дано у проекті статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятий Комісією міжнародного права Організації Об'єднаних Націй на її п'ятдесят третій сесії у 2001 році. норм національної відповідальності.

У статті 1 проекту встановлюється основний принцип, згідно з яким «будь-яке протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави». Такі міжнародно-протиправні дії визначаються у випадках, коли: а) «поведінка, що є дією чи бездіяльністю, приписується державі за міжнародним правом» та б) «ця поведінка є порушенням міжнародного зобов'язання держави» (ст. 2). Отже, для настання міжнародно правової відповідальності необхідно мати такі критерії: 1) «повинно бути міжнародно правове зобов'язання між двома державами»; 2) «повинна бути дія чи бездіяльність, які порушують це зобов'язання і які приписуються відповідальній державі»; 3) «наслідком цієї дії є втрата чи збитки».

Комісія, яка прийняла визначення терміна «міжнародно-протиправна поведінка», відносить його лише до поведінки держави. Навпаки, такі висловлювання, як «злочини з міжнародного права», «військові злочини», «злочини проти світу» і «злочини проти людяності», застосовують у багатьох договорах та інших нормах міжнародного правничий та застосовуються визначення окремих злочинів. Тому держави мають карати винних відповідно до норм міжнародного права. Під час складання проекту Комітет знову наголосив на своєму акценті. Відповідальність застосовна до держав, які вчинили міжнародно протиправні дії». Відповідно до проекту статті 2001 року, «держава несе відповідальність за дії своїх органів будь-якої з гілок влади» (ст. 4) чи «органів, наділених владними повноваженнями» (ст. 6), а також «за поведінку осіб, що діють від імені держави» (ст. 5). Згідно зі ст. 7 «держава відповідатиме за їхні дії, навіть якщо вони перевищили свої повноваження». В той же час «держава не несе відповідальності за дії осіб, які не діяли від імені держави, та за дії повстанських рухів» (ст. 10).

Таким чином, міжнародно-протиправні дії спричиняють зобов'язання держав компенсувати завдані збитки у формі

реституції, компенсації чи сатисфакції. Злочином з міжнародного права вважається притягнення особи до кримінальної відповідальності судами країни, біля якої було скоєно злочин, чи міжнародним судовим органом, які мають відповідні повноваження.

Обставини, що виключають протиправність діяння держав. Звільнення від відповідальності є зняття з міжнародного права зобов'язання виключити наслідки вчинених ним дій, що спричинили відповідальність.

Обставинами, що виключають відповідальність держави (що зумовлюють звільнення від відповідальності) є факти, дії та явища, наявність яких доведено в момент скоєння злочину, що звільняє відповідальність за заподіяння шкоди від підпорядкування нормам міжнародного права, а порушення з яких спричинені будь-яким із цих фактів, дій чи явищ.

Отже, якщо склад злочину є неповним або відсутнім, то міжнародна відповідальність не виникає. Відповідальність може бути виключена як з вини суб'єкта, і без неї (наприклад, безумовна відповідальність).

Традиційно до обставин, що виключають настання міжнародної відповідальності, належать:

- 1) необережність потерпілого (дії, що завдали шкоди, груба необережність);
- 2) форс-мажор (форс-мажор);
- 3) непередбачені зовнішні події незвичайного характеру (стихійні лиха, епідемії, епідемії тварин, іноді явища соціального характеру (наприклад, збройні конфлікти));
- 4) стан крайньої необхідності, тобто наявність загрози життєвим інтересам суб'єкта.

Обставини звільнення від відповідальності необхідно відрізнити від фактів та дій, які виключають поведінку суб'єкта як злочин. Серед таких фактів та дій можна виділити такі:

- згоду потерпілого скоєння дії, який завдав шкоди;
- дії суб'єкта проти неправомірних дій потерпілого (самооборона згідно зі статтею 51 Статуту ООН) допустимі у межах міжнародного права.

Прикладом недбалості потерпілого є випадок, коли держава, якій відомо про підготовку нападу на посольство, не повідомляє владу штату, в якому знаходиться посольство. У разі спроби країна перебування повинна нести відповідальність за будь-яке порушення чи невиконання своїх зобов'язань щодо безпеки іноземних дипломатичних представників. Якщо посольство або держава, що його акредитувала, можуть довести, що мали інформацію про спробу нападу, але не надали її для успішного спільного захисту, ця обставина тягне за собою звільнення від відповідальності.

Загалом передбачити всі випадки неможливо, тому до кожного потрібен свій підхід.

Примусові заходи як особливий засіб реалізації міжнародної відповідальності. Міжнародно-правові санкції призначені для припинення міжнародних злочинів, відновлення прав потерпілих та/або виконання зобов'язань правопорушниками внаслідок відповідальності, що виникла внаслідок вчинення злочинів, та є виправданою примусовою дією, що застосовується суб'єктом. Міжнародно-правова відповідальність – це зобов'язання щодо відновлення та компенсації порушених прав, а міжнародно-правові санкції – засіб відновлення та відшкодування порушених прав. Міжнародно-правові санкції є формою примусу, допустимою відносин між державами.

Зауважте, що примусові заходи можуть бути дозволені або заборонені. Несанкціоновані примусові заходи застосовують у відповідь на недружні дії, обставини, форс-мажорні та конфліктні ситуації, коли виникає міжнародна відповідальність. Більшість таких правомірних дій із виникненням міжнародно-правової відповідальності набувають характеру міжнародно-правових санкцій.

Право на примусові дії належать усім суб'єктам міжнародного права. Держави індивідуально та колективно здійснюють це право за допомогою міжнародних організацій. Застосування санкцій є одностороннім процесом, тому особа, яка застосувала санкції, може бути правопорушником. Міжнародно-правові санкції застосовуються лише у відповідь на порушення. Це відрізняє його від незаконного застосування сили у міжнародних відносинах та від

законного превентивного примусу. Підставою для застосування санкцій є відмова від виконання міжнародних зобов'язань щодо ліквідації наслідків таких злочинів.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття та принципи міжнародно-правової відповідальності.
2. Джерела права міжнародної відповідальності.
3. Юридичні та фактичні підстави виникнення міжнародної відповідальності держав.
4. Поняття та склад міжнародно-протиправного діяння держав.
5. Види і форми міжнародної відповідальності держав.
6. Обставини, що виключають протиправність діяння держав.
7. Примусові заходи як особливий засіб реалізації міжнародної відповідальності. Санкції та контрзаходи.

Теми для самостійної роботи:

1. Право міжнародної відповідальності. Суб'єкти права міжнародної відповідальності. Співвідношення відповідальності індивіда і держави.
2. Поняття «міжнародної відповідальності». Особливості міжнародної відповідальності. Ознаки міжнародно-правової відповідальності.
3. Види та форми міжнародної відповідальності. Абсолютна відповідальність.
4. Кодифікація норм про відповідальність держав.
5. Кодифікація норм про міжнародну відповідальність міжнародних організацій.
6. Класифікація підстав міжнародної відповідальності. Юридичні і фактичні підстави міжнародної відповідальності.
7. Склад міжнародно-протиправного діяння. Види міжнародно-протиправних діянь.
8. Обставини, що виключають протиправність діянь держав.
9. Примусові заходи як особливий засіб реалізації міжнародної відповідальності. Санкції та контрзаходи.

Теми рефератів:

1. Вина як суб'єктивний елемент міжнародного правопорушення.
2. Серйозні порушення міжнародного права, що впливають з норм *jus cogens*.
3. Місце інституту відповідальності в системі сучасного міжнародного права.
4. Кодифікація норм відповідальності Комісією міжнародного права ООН.

Міжнародно-правові акти:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Проект Комісій міжнародного права статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння 2001 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf
3. Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
4. Конвенція про попередження злочину апартеїду та покарання за нього 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text
5. Проект статей про відповідальність міжнародних організацій 2008 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/intorg_responsibility.pdf
6. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126#Text

Рекомендована література:

1. Грушко М.В. Воєнні злочини як міжнародні злочини *jus cogens*. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 241–244 с.
2. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С.В. Ківалов та ін. ; відп. ред. С.В. Ківалов. Одеса : Юридична література, 2017. 205 с.

3. Шпакович О.М., Каграманян Д.Д. Внутрішнє право міжнародних організацій. 2020.
4. Шпакович О.М. Право міжнародних організацій : курс лекцій. Київ, 2020. 121 с.
5. Шпакович О., Шаламберідзе М. Правотворча діяльність міжнародних організацій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3(116). С. 108–114.
6. Дудко А.Г. Невизнані держави як вторинні суб'єкти міжнародного права. *Права людини і поліція в сучасному світі*. 2018. № 2. С. 54–56.
7. Свида Т.О. Право міжнародних організацій: навчально-методичний посібник до вивчення курсу. Ужгород : Вид-во Ужгородського національного університету, 2018. 45 с.
8. Яремчук В.В. Відображення правових ідей І.І. Лукашука у Віденській конвенції про право міжнародних договорів. *Альманах міжнародного права* 2018. С. 13–23.
9. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
10. Вайцеховська О.Р. Питання міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових фінансових організацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 80. С. 15–20.
11. Грушко М.В. Атрибуція кібератак як передумова забезпечення відповідальної поведінки в кіберпросторі. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 195–201. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/2410023/52.pdf>

Тема 6

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Лекційні питання

1. Історія виникнення міжнародних організацій.
2. Поняття міжнародної організації. Правовий статус і міжнародна правосуб'єктність.
3. Членство в міжнародних організаціях.
4. ООН: історія створення, структура, цілі й принципи, головні органи.
5. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ): загальна характеристика.

Історія виникнення міжнародних організацій. Найперші міжнародні організації виникають в XIX – початку XX ст., з часом потреби світового розвитку зумовили потребу в створенні постійно діючих колективних міждержавних органів.

З історії відомо, що одні із перших об'єднань міжнародного характеру з'явилися ще у VI ст. до н. е. Наприклад у Стародавній Греції в VI ст. до н. е. створили найперші міжнародні об'єднання – симмакії (військово-політичний, переважно наступальний, союз, який укладався між полісами. Учасники союзу зобов'язувалися спільно вести військові дії, мали ряд органів управління. Деякі симмакії мали спільну казну. Найбільш відомі симмакії очолювала Спарта (Пелопонейський союз), Афінами (Делоський союз) та амфіктіонії (політичний і релігійний союз племен і міст Стародавньої Греції, який створювався для охорони спільних святилищ, храмів, організації релігійних свят і розв'язання міжплемінних питань). Власне такі об'єднання і є попередниками сучасних міжнародних організацій.

Як міжурядова організація, Міжнародний адміністративний союз виконував важливу функцію координації та співпраці зі своїми державами-членами в рамках специфічної та досить вузької сфери взаємного інтересу. Союзна діяльність мала аполітичний характер. Досвід розвитку перших уже міждержавних організацій пов'язаний з тим, що створили Ганзейський союз – торгового і політичного союзу північно-німецьких міст на чолі з містом Любеком у XIV ст., що де факто проіснував до 1669 року Виникнення міжнародних організацій у XIX ст. Це природний розвиток міжнародного суспільства і процес інтернаціоналізації. Спочатку створення Центральної комісії навігації по Рейну від 1815 року, міжнародні організації отримують владні повноваження і спеціальну компетенцію. Всесвітній телеграфний союз 1865 року та Всесвітній поштовий союз 1874 року започаткували традицію постійних міжнародних організацій, які мають постійну структуру. Міжнародна організація праці від 1919 року так само мала подібну характеристику.

Проте протиріччя, а часом і жорстокі конфлікти на міжнародній арені зумовили необхідність створення політичних міжнародних організацій, основною метою яких була підтримка міжнародного миру та безпеки. Проект створення такої організації був висунутий чеським королем Рієм Подебрадом у XV столітті та В. Пенном у XVII ст. Кант у XVIII ст., В.Ф. Малиновським у XIX ст. Проте лише переживши жах і страждання Першої світової війни, людство усвідомило необхідність створення міжнародної політичної організації.

Ліга націй стала першою міжнародною організацією, яка мала політичну спрямованість. Ідея створення Ліги Націй належить Великій Британії. В кінці 1915 року – міністр закордонних справ Греї запропонував створити міжнародну організацію по боротьбі за мир. Від 1919 року бере свій початок Ліга Націй згідно з положеннями Версальської договірної системи, яка де факто існувала до 1946 року. Статут Ліги Націй був створений спеціальною комісією, обраною на Паризькій мирній конференції 1919–1920 років, та включений у Версальський мирний договір 1919 року та інші мирні договори, що підсумували Першу світову війну 1914–1918 років. Ідея створення Ліги Націй належить Великій Британії. В кінці 1915 року – міністр

закордонних справ Грей запропонував створити міжнародну організацію по боротьбі за мир.

Після Другої світової війни були засновані сотні міжнародних організацій, які забезпечують організаційну основу міждержавної взаємодії у різних сферах міжнародних відносин (ООН, ЮНЕСКО, Ліга арабських держав, НАТО та ін.).

Можна відзначити, що роль міжнародних організацій в сучасному світі постійно зростає. Збільшилося число суб'єктів міжнародного права, з'являться потужні міждержавні утворення (ЄС та ін.). Для ефективного регулювання міжнародних відносин необхідні об'єднані зусилля, які оформляються у міжнародні механізми універсального і регіонального характеру. Сьогодні міжнародні організації це ключові гравці на міжнародній арені.

Поняття міжнародної організації. Правовий статус і міжнародна правосуб'єктність. Серед учених-науковців не сформульовано єдиного визначення міжнародних міждержавних організацій. Як правило, вони звертають увагу на властивості, які, на думку деяких вчених, мають особливе значення. Однак можна виокремити певні ознаки, які мають місце у більшості визначень поняття міжнародних міждержавних організацій, не викликають дискусій, вважаються загальноприйнятими. З урахуванням цього можна запропонувати наступне інтегроване визначення:

Міжнародна міждержавна організація – це союз держав, створений та діючий згідно з міждержавними угодами, створений для виконання конкретних завдань (тобто для відповідних цілей), і в зв'язку з цим система постійно функціонуючих наділених установ, що володіють мовою автономних прав і обов'язків, відмінних від прав і обов'язків держав-учасниць організації, а їх діяльність регулюється загальновизнаними принципами міжнародного права і нормативно оформлена. Це визначення дозволяє охарактеризувати найбільш важливі з точки зору міжнародного публічного права ознаки (властивості) міжнародних міждержавних організацій. До них належать:

1. Наявність міждержавних договорів. Угода про створення міждержавної організації є основою її діяльності та установчим

документом, що визначає правові основи міжнародно-правової легітимності організації. Зараз майже всі міжнародні організації діють на цій надійній правовій основі. Такі документи визначають правову природу Міждержавної конфедерації. Цю особливість слід підкреслити ще й з тієї причини, що наявність договорів не є обов'язковою підставою для створення та діяльності міжнародних неурядових організацій.

Додамо, що до установчих документів міжнародної організації може входити не тільки установчий договір, а й ряд інших законів, прийнятих державами в процесі створення міжнародної організації.

Відсутність установчого договору під час утворення та діяльності міжурядової організації носить, як правило, тимчасовий характер і пов'язана з певними особливостями утворення організації. Прикладом може служити Співдружність Незалежних Держав (СНД), яку було вирішено створити в грудні 1991 року, але тривалий час вироблявся статут, який є правовою основою, і був прийнятий у січні 1993 року. Можна вважати, що СНД характеризується низкою установчих документів, що складаються з Угоди про створення СНД, підписаної 8 грудня 1991 року, та Протоколу до Угоди, підписаного 21 грудня 1991 року. За винятком колишніх республік СРСР – України, Росії, Білорусі та самого Статуту СНД – вирішено питання участі в цій структурі інших. Очевидно, найважливішим є Статут СНД 1993 року.

2. Наявність мети, цілі. Ця ознака не є особливістю лише міждержавної організації як правової форми співробітництва. Вона характерна і для міжнародного договору, і для міжнародної конференції. Однак у випадку з міжнародними організаціями вона визначає ще й рамки компетенції конкретної міжнародної організації, її місце та роль у системі міждержавних відносин, може служити критерієм оцінки правомірності її діяльності.

Правосуб'єктність міжнародних організацій. Як ми зазначали, розглядаючи суб'єктів міжнародного права, міжнародні міжурядові організації належать до категорії похідних (вторинних) суб'єктів міжнародного права.

Вони мають похідну і функціональну правосуб'єктність, що виражається в можливості укладати угоди з державами та іншими

міжнародними організаціями. Несуть міжнародно-правову відповідальність за свої дії. Застосовується до держав та інших міжнародних організацій, які вимагають компенсації за збитки, завдані міжнародними злочинами. Обмін офіційними представниками з державами та іншими міжнародними організаціями. Надавати посадовцю привілеї та імунітети тощо.

Щодо права на забезпечення виконання норм міжнародного права, то основними засобами є інститути міжнародного контролю і відповідальності, включаючи застосування санкцій.

Міжнародно-правові санкції, що можуть застосовуватися міжнародними організаціями, то в науці міжнародного права більшість авторів поділяють на дві групи:

а) санкції дозволені до всіх міжнародних організацій (призупинення членства в організації, виключення з організації, відмова в членстві, виключення з міжнародного спілкування з конкретних питань співпраці);

б) санкції, які має право застосовувати тільки конкретна організація (в залежності від цілей, які переслідує ця організація). Наприклад, Рада Безпеки ООН згідно зі ст. 42 Статуту ООН, вправі застосовувати примусові дії повітряними, морськими або сухопутними силами. Такі дії можуть включати демонстрації, блокади та інші операції повітряних, морських або сухопутних сил держав-членів ООН.

Щодо міжнародно-правової відповідальності, то вона діє на міжнародній арені як самостійний суб'єкт, а міжнародно-правова відповідальність несуть міжнародні міждержавні організації. Наприклад, вони повинні відповідати за незаконні дії посадових осіб. Міжнародні міждержавні організації можуть брати на себе як політичну, так і матеріальну відповідальність.

Політична відповідальність організації може виникати в разі порушення нею своїх функцій, невиконання угод, укладених нею з іншими організаціями чи державами, втручання у внутрішні справи суб'єктів міжнародного права.

Порушення законних прав співробітників, експертів, надмірне витрачання коштів тощо може призвести до серйозної відповідальності міжнародних міждержавних організацій.

Членство в міжнародних організаціях. Як правило, статут організації містить наступні положення щодо видів членства та критеріїв вступу та виходу з членства. Категорії членів у міжнародних організаціях бувають наступними. Для західної доктрини характерно розділення членів міжнародних організацій на дві категорії: повноправні і неповноправні члени. До повноправних, на їхню думку, відносяться держави, а до неповноправних – несамоврядованою території і навіть деякі суверенні держави. В науці міжнародного права деякі юристи виступають за ліквідацію інституту асоційованих членів як несумісного з Декларацією ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 року.

Поділ учасників міжнародних організацій на повноправних і неповноправних ніби виправдовує законну перевагу держав-метрополій над колоніями. Міжнародні міжурядові організації об'єднують членів одного ордену і є рівноправними між собою. Таким чином, поділ членів міжурядових організацій на повноправних і неповноправних суперечить сучасному міжнародному праву і є правовою основою для свавілля малих груп на Заході.

Початковими державами зазвичай називають держави, які брали участь у конференції з розробки Акту про заснування Організації та підписали та ратифікували його у встановлений термін. Англійською мовою такі держави називаються оригінальними членами. Синонімами терміну «початковий» є слова «головний», «головний», «основний», «первинний» тощо, якщо слідувати перекладу оригінального члена як «вихідний член». Звідси можна припустити, що головні члени означають головних і вирішальних членів, і що всі інші члени повинні діяти під їх прямим керівництвом або впливом. Поділ на первинних і вторинних суперечить принципу суверенної рівності націй, який лежить в основі принципу міжурядових організацій. Не випадково різні категорії членства, як правило, не мають правових наслідків щодо прав, обов'язків і повноважень.

Після Другої світової війни колоніальні країни не відповідали вимогам членства в міжнародних організаціях, але були зацікавлені в діяльності організації. Для вирішення цієї проблеми були використані асоційовані члени. Від дійсних членів вони відрізняються тим,

що не мають права брати участь у голосуванні та бути обраними до Правління. Асоційоване членство в даний час використовується, коли з якихось причин тимчасово або постійно неможливо стати повноправним членом. Таким чином, країни Східної Європи пройшли етап асоційованого членства в Раді Європи. Має статус спостерігача. Пропонується державам, які не є членами організації. Швейцарія, наприклад, була представлена спостерігачами на багатьох сесіях Генеральної Асамблеї ООН. Більшість держав-членів ООН надсилають спостерігачів на засідання Ради Безпеки. ООН надала статус спостерігача багатьом національно-визвольним рухам. Професійні та регіональні організації часто надсилають спостерігачів до агентств ООН. Вони мають право бути присутніми на основних засіданнях і отримувати документи. У більшості випадків неурядовим організаціям надається консультативний статус, який наближається до статусу спостерігача. Така практика характерна для Економічної та Соціальної Ради ООН.

Членство припиняється з ліквідацією самої Організації або держави-члена і не може передаватися в порядку правонаступництва. Членство може бути припинено, коли ви залишаєте організацію, як це передбачено умовами багатьох організацій. Статuti багатьох організацій передбачають можливість виключення зі складу.

ООН: історія створення. Першим кроком до створення Організації Об'єднаних Націй стала Декларація про союз, підписана в Лондоні 12 червня 1941 року, в якій союзники пообіцяли «співпрацювати з іншими вільними державами у війні та в мирі». 14 серпня 1941 року президент США Франклін Делано Рузвельт і прем'єр-міністр Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії Вінстон Черчилль підписали документ, у якому запропоновано принципи міжнародного співробітництва. Підтримання миру та безпеки. Документ, підписаний під час зустрічі «Десь у морі», відомий як Атлантична хартія.

У декларації, підписаній у Москві в 1943 році на спеціальній конференції (Московська конференція), уряди Радянського Союзу, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та Китаю закликали до якнайшвидшого створення міжнародних організацій для підтримки безпеки та миру.

Ця мета була підтверджена на саміті США, Радянського Союзу і Великої Британії в Тегерані 1 грудня 1943 р. (Тегеранська конференція). Перші контури Організації Об'єднаних Націй були окреслені на зустрічі в особняку, відомому як «Думбартон-Оукс» у Вашингтоні. На двох зустрічах, що відбулися з 21 вересня по 7 жовтня 1944 року, США, Велика Британія, Радянський Союз і Китай узгодили цілі, структуру і функції організації.

11 лютого 1945 року після зустрічі в Ялті (Ялтинська конференція) Рузвельт, Черчилль і Сталін заявили про свою рішучість створити «загальну міжнародну організацію для підтримки миру і безпеки».

25 квітня 1945 року представники 50 держав зібралися в Сан-Франциско на Конференцію міжнародних організацій ООН (Конференція в Сан-Франциско). Делегація склала статут з 19 розділів і 111 статей, який був односторонньо прийнятий 25 червня 1945 року. 26 червня 1945 року делегація розписалася на Меморіалі ветеранів. 24 жовтня 1945 року Статут Організації Об'єднаних Націй набув чинності після того, як був ратифікований п'ятьма постійними членами Ради Безпеки та більшістю інших країн, які його підписали. Так було створено Організацію Об'єднаних Націй і 24 жовтня стало Днем ООН.

Організація Об'єднаних Націй є універсальною міжнародною організацією, створеною для підтримання міжнародного миру та загальної безпеки та сприяння розвитку всебічного співробітництва між державами.

З початку 1946 р. були створені й почали активно працювати головні органи ООН. Головне агентство ООН. Статут Організації Об'єднаних Націй включає Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну та Соціальну Раду, Раду довіри, Міжнародний Суд і Секретаріат як основні органи.

Цілі, принципи і структура ООН. Для досягнення цілей, викладених у статті 2 Статуту, Організація та її члени діють відповідно до таких принципів:

1. Суверенна рівність всіх членів організації.
2. Добросовісно виконувати взяті він зобов'язання.
3. Врегулювання міжнародних суперечок мирними засобами, які не загрожують міжнародному миру та безпеці.

4. Утримуватись у міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй.

5. Надання всієї допомоги державами-членами Організації Об'єднаних Націй у всій її діяльності відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

6. Забезпечення того, щоб держави, які не є членами Організації Об'єднаних Націй, діяли відповідно до принципів Статуту.

7. Організація Об'єднаних Націй не повинна втручатися у справи, що входять до внутрішньої юрисдикції будь-якої держави.

Основними органами Організації Об'єднаних Націй є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОП), Довірча рада, Міжнародний Суд та Секретаріат. В даний час до складу Організації Об'єднаних Націй входять 193 держави-члени.

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй складається з усіх членів Організації Об'єднаних Націй. Кожна держава представлена на своїй сесії делегацією та має один голос. Повноваження Генеральної Асамблеї регулюються питаннями або питаннями Статуту (стаття 10). Розгляд загальних принципів співробітництва для підтримки міжнародного миру та безпеки, включаючи питання роззброєння, та просування питань співпраці у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах, реалізації прав людини та основних свобод. Можна обговорювати питання, прогресивні питання. Надавати рекомендації державам-членам Організації Об'єднаних Націй та/або Ради Безпеки щодо розвитку та кодифікації міжнародного права та з таких питань та питань.

Питання, що вимагають вжиття заходів, передаються Генеральною Асамблеєю до Ради Безпеки або до або після обговорення. У той же час, коли Рада Безпеки виконує функції, покладені на неї Статутом щодо конфлікту чи ситуації, Генеральна Асамблея не робить жодних зауважень щодо цього конфлікту чи ситуації, крім випадків, коли про це просить Рада Безпеки.

Рада Безпеки ООН є постійно діючим органом, що складається з п'яти постійних членів (Росія, США, Велика Британія, Франція та

Китай) і десяти непостійних членів. Непостійні члени визначають ступінь участі держав-членів Організації Об'єднаних Націй у підтримці міжнародного миру та безпеки та принцип справедливого географічного розподілу (Африка та Азія – 5 членів, Східна Європа – 1, Латинська Америка – 2, Західна Європа та інші країни (Канада, Австралія, Нова Зеландія) – 2). Кожен член ради має один голос.

Відповідно до статті 24 (пункт 1) Статуту Організації Об'єднаних Націй, з метою забезпечення оперативних та ефективних дій Організації Об'єднаних Націй, її держави-члени делегують головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки Раді Безпеки. виконувати зобов'язання, які з цієї відповідальності. Рада Безпеки діє від їїнього імені, уповноважена визначати, чи може технічне обслуговування бути поставлене під загрозу. Рада Безпеки визначає наявність загрози миру, порушень миру чи актів агресії та рекомендує чи вирішує, які заходи слід вжити для підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки.

У статті 62 Статуту Організації Об'єднаних Націй йдеться, що Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОП) «проводить дослідження, готує звіти або іншим чином з міжнародних питань у галузі економіки, соціальної, культурної, освітньої, медичної та інших подібних питань. Він уповноважений заохочувати людей до цього, а також давати рекомендації з цих питань Генеральній Асамблеї, членам організацій та зацікавленим професійним об'єднанням». Він складається з країн і діє трирічний термін, що продовжується на одну третину щороку. Штаб-квартира компанії знаходиться в Нью-Йорку (США).

Вищим органом ЕКОСОП є Організаційна рада, яка приймає рішення простою більшістю голосів. ЕКОСОП має п'ять регіональних економічних комісій ООН. Економічна та соціальна комісія ООН для Азії та Тихого океану, Економічна комісія ООН для Європи, Економічна комісія ООН для Африки, Економічна комісія ООН для Західної Азії, Економічна комісія ООН для Латинської Америки та Карибського басейну. Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй та діє відповідно до глави 14 Статуту Організації Об'єднаних Націй та Статуту Міжнародного Суду. Держави, які не є членами Організації Об'єднаних Націй,

можуть стати учасниками Статуту Міжнародного Суду на умовах, визначених Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки. Основна функція судів полягає у вирішенні міждержавних суперечок. Суд обирається строком на дев'ять років з числа високоморальних осіб, які відповідають вимогам до призначення на вищі судові посади, або адвокатів, які мають визнаний авторитет у сфері Міністерства юстиції, у складі 15 осіб. судді, що призначаються.

Секретаріат Організації Об'єднаних Націй та Генеральний секретар. Основним завданням Секретаріату є забезпечення належного функціонування всіх організаційних механізмів. Секретаріат складається з генерального секретаря та необхідного для організації персоналу (Положення, стаття 97). Співробітників Секретаріату визнано міжнародними співробітниками.

Спеціалізовані установи ООН. Стаття 57 Статуту ООН, створеного з урахуванням міждержавних угод, наділяє кожен спеціальну сферу діяльності самостійними повноваженнями.

В ООН є 16 спеціалізованих установ, назви яких вказують на напрямки їхньої діяльності. Наприклад, спеціалізовані установи економічного характеру (міжнародна торгівля, фінанси, зв'язок, транспорт). До цієї групи входять 12 організацій, таких як Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО). Інша група складається із спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй соціального характеру. Це Міжнародна організація праці (МОП) та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).

Спеціалізовані установи ООН, такі як Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) та Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), також традиційно поділяються на окремі групи установ культурно-гуманітарного характеру.

Усі спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй пов'язані з Організацією Об'єднаних Націй через угоди, схвалені Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй. Цей характер наших відносин із Організацією Об'єднаних Націй визначається ст. 63 Статуту. Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОП) також призначена безпосереднім органом, уповноваженим укладати угоди з будь-якою

зі спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй. Він може координувати діяльність професійних органів як за допомогою консультацій з професійними органами та подання відповідних рекомендацій, так і за допомогою підготовлених рекомендацій загальним зборам та членам організації.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Ця організація перебуває у стадії становлення.

Слід відзначити одну важливу особливість ОБСЄ як організації. Тобто вона була встановлена політичною угодою, а не міжнародно-правовою. Рішенням Будапештської конференції 5–6 грудня 1994 р. політичний форум Ради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) після майже двох десятиліть успішної діяльності було перетворено в організацію (ОБСЄ). Ми прагнемо досягти наступних цілей: забезпечення дотримання всіх зобов'язань НБСЄ; залишатися форумом для обговорення; сприяти та заохочувати розвиток превентивної дипломатії; сприяти вирішенню спорів і спорів; заохочуйте операції з підтримки миру; контроль над озброєннями та роззброєння; сприяти забезпеченню прав людини; розвивати співпрацю для створення ринкової економіки. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Статус інституції ОБСЄ також знаходиться на стадії формування. Таким чином вони були перетворені з основного корпусу НБСЄ.

Вищим органом ОБСЄ є Конференція глав держав і урядів держав-членів. При цьому функції центрального керівного органу ОБСЄ виконує Рада міністрів, яка фактично відповідає за прийняття рішень. Це рівень міністрів закордонних справ країн-членів організації. Зустрічі міністрів ОБСЄ проводяться почергово в кожній країні. Підготовка Конференції міністрів, реалізація її рішень і координація діяльності всіх допоміжних органів покладені на Керівну раду (яка замінила Комітет вищого персоналу в існуючій структурі НБСЄ). Крім того, Рада керуючих обговорює та розробляє керівні принципи політичного та загальнобюджетного характеру, розглядає питання, пов'язані з виникненням кризових ситуацій у регіоні, а також забезпечує механізми мирного вирішення міжнародних спорів. У Празі відбудеться засідання Керівної ради на рівні представників міністерств закордонних справ країн-учасниць.

Органом розгляду надзвичайних ситуацій, проведення політичних консультацій і прийняття поточних рішень є Постійна рада (її замінено Постійним комітетом, що діє в рамках НБСЕ). До складу Постійної ради входять представники держав-членів, які діють постійно. Засідання правління відбудеться у Відні.

Організаційно-технічне забезпечення роботи ОБСЕ здійснює Секретаріат. Секретаріат публікує документи та архіви, видає необхідні документи, бере участь у засіданнях і засіданнях вищих і керівних органів ОБСЕ. Його очолює Генеральний секретар, який бере участь у координації всього механізму роботи інститутів ОБСЕ.

У рамках ОБСЕ також існує низка інституцій, які займаються забезпеченням дотримання прав людини, аналізом становища меншин у країнах тощо.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття міжнародної організації. Право міжнародних організацій. Джерела права міжнародних організацій.
2. Правовий статус і міжнародна правосуб'єктність.
3. Членство в міжнародних організаціях.
4. Історія виникнення міжнародних організацій. Ліга Націй: структура та характеристика діяльності.
5. ООН: історія створення, структура, цілі й принципи, головні органи.
6. Регіональні міжнародні організації: загальна характеристика.
7. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ).
8. Рада Європи: історія виникнення й основні завдання (РЄ).
9. Юридична природа Європейського Союзу (ЄС).
10. Поняття міжнародних конференцій та їх відмінність від міжнародних організацій.

Теми для самостійної роботи:

1. Значення міжнародних організацій в сучасний період. Міжурядові й неурядові організації. Поняття і джерела права міжнародних організацій.
2. Поняття й ознаки міжнародних організацій.

3. Правовий статус і міжнародна правосуб'єктність. Статути міжнародних організацій.

4. Функції міжнародних організацій.

5. Членство в міжнародних організаціях. Порядок вступу, виходу і виключення з організації. Припинення членства.

6. Участь міжнародних організацій у міжнародному нормотворчому процесі. Допоміжна функція міжнародних організацій у створенні норм міжнародного права. «Внутрішнє право» міжнародної організації.

7. Історія виникнення міжнародних організацій. Ліга Націй: історія створення, структура, характеристика діяльності.

8. ООН: історія створення, структура, цілі й принципи, головні органи. Генеральна Асамблея ООН. Рада Безпеки ООН. Рішення Ради Безпеки ООН. Економічна і Соціальна Рада ООН. Рада з опіки. Міжнародний суд. Секретаріат.

9. Спеціалізовані установи ООН. Напрями і характер їх діяльності. Правовий зв'язок з ООН.

10. Регіональні міжнародні організації: загальна характеристика. Рада Європи. Організація з безпеки і співробітництва в Європі. Ліга арабських держав. Організація африканської єдності. Організація ісламська конференція. Асоціація держав Південно-Східної Азії. Юридична природа Європейського Союзу. Організація чорноморського економічного співробітництва.

11. Поняття міжнародних конференцій та їх відмінність від міжнародних організацій.

Теми рефератів:

1. Цілі і структура Організації Північноатлантичного договору.
2. Міжнародний Суд ООН.
3. Європейський Союз та Україна: перспективи членства.

Міжнародно-правові акти:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду 1945 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Північноатлантичний договір 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text

3. Статут Ради Європи 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

4. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#o162

5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

Рекомендована література:

1. Шпакович О.М., Каграманян Д.Д. Внутрішнє право міжнародних організацій. 2020. С. 9

2. Шпакович О.М. Право міжнародних організацій : курс лекцій. Київ, 2020. 121 с.

3. Шпакович О., Шаламберідзе М. Правотворча діяльність міжнародних організацій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3(116). С. 108–114.

4. Міжнародне публічне право: підручник у 2 т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін. ; за ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2019.

5. Дудко А.Г. Невизнані держави як вторинні суб'єкти міжнародного права. *Права людини і поліція в сучасному світі*. 2018. № 2. С. 54–56.

6. Свида Т.О. Право міжнародних організацій : навчально-методичний посібник до вивчення курсу. Ужгород : Вид-во Ужгородського національного університету, 2018. 45 с.

7. Яремчук В.В. Відображення правових ідей І.І. Лукашука у Віденській конвенції про право міжнародних договорів. *Альманах міжнародного права*. 2018. С. 13–23.

8. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник / А.В. Войціховський ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.

9. Вайцеховська О.Р. Питання міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових фінансових організацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 80. С. 15–20.

Тема 7

ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

Лекційні питання

1. Міжнародне право і дипломатія. Поняття і джерела права зовнішніх зносин.
2. Система органів зовнішніх зносин держави. Внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин.
3. Дипломатичне представництво. Види дипломатичних представництв. Функції дипломатичних представництв.
4. Персонал дипломатичного представництва. Дипломатичний корпус.
5. Глава представництва.
6. Дипломатичні привілеї та імунітети та їх види.
7. Консульське право. Поняття і види консульських установ.

Міжнародне право і дипломатія. Поняття і джерела права зовнішніх зносин. Дипломатія – засіб реалізації зовнішньої політики держави, що представляє собою сукупність практичних заходів невійськового характеру, прийомів і способів, що застосовуються з урахуванням конкретних умов і характеру завдань, що розв'язуються. Це також офіційна діяльність глав держав і урядів, міністрів зовнішніх справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях задля досягнення визначених цілей й завдань зовнішньої політики держави, захисту її прав та інтересів, інститутів й громадян за кордоном.

Право зовнішніх зносин – галузь сучасного загального міжнародного права, яка складається із системи правових норм, що регулюють положення та діяльність суб'єктів міжнародного права при здійсненні ними зовнішніх зносин згідно з основними принципами міжнародного права. В системі джерел права зовнішніх зносин ключове місце займає міжнародний звичай. Зокрема, преамбула

Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року наголошує на можливості використання звичаю як одного з джерел дипломатичного права, якщо Конвенція не регулює певні питання.

Попри це, право міжнародних зносин відноситься до кодифікованих галузей міжнародного права. Норми цієї галузі містяться не тільки у звичаях, а й у договорах універсального характеру, регламентах, рішеннях міжнародних організацій та конференцій, що направлені на врегулювання дипломатичних, консульських зносин та інших зовнішніх зносин. Серед найважливіших джерел права зовнішніх зносин можна виділити наступні багатосторонні договори: Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, Конвенція про консульські зносини 1963 року, Конвенція про спеціальні місії 1969 року, Конвенція про представництво держав у їхніх зносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року.

Система органів зовнішніх зносин держави. Внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин. Відомство іноземних справ: структура, функції.

З метою забезпечення іноземних зв'язків з іншими державами й іншими суб'єктами міжнародного права, держави створюють систему органів зовнішніх зносин.

Під цим органом розуміють посадову особу, організацію, установу, на яку покладено виконання зовнішніх завдань суб'єкта міжнародного права в межах встановленої компетенції і яка визнана в цій якості міжнародним правом. Сфера повноважень органу зовнішніх зносин закріплюється внутрішнім правом суб'єкта міжнародного права (держави). Підсумовуючи, слід зазначити, що це органи, з допомогою яких забезпечуються зв'язки з іноземними державами, міжнародними організаціями й іншими суб'єктами міжнародного права.

Потрібно зауважити те, що будь-яка держава, створюючи свій орган зовнішніх зносин, повинна інформувати про це інші держави та інших суб'єктів міжнародного права із зазначенням, що на неї покладається здійснення певної сфери зовнішніх зносин держави. Органи зовнішнього зв'язку поділяться на:

- внутрішньодержавні органи, постійно розташовані на території цієї держави;
- іноземні органи зовнішніх зв'язків, розташовані за межами цієї держави.

У свою чергу, внутрішні органи зовнішніх зносин поділяються на дві групи: 1) ті, які мають загальну компетенцію й 2) ті, які мають спеціальну компетенцію.

До першої групи відносяться органи, які представляють державу в усіх питаннях іноземних зносин, що носять назву органи політичного керівництва (глава держави, парламент, уряд, глава уряду та відомство зовнішніх зносин (найчастіше його називають Міністерство закордонних справ), глава цього відомства).

До другої групи відносяться органи, які представляють державу лише в одній більш-менш великій сфері її зовнішніх відносин. Загальновизнано, що всі міністерства (крім МЗС) і центральні відомства належать до них, оскільки відповідно до своєї конкретної компетенції вони виконують певні зовнішні функції, для чого створюють відділи (управління) зовнішніх зв'язків.

Дипломатичне представництво. Види дипломатичних представництв. Функції дипломатичних представництв. Важливою ланкою у функціонуванні іноземних органів зовнішніх зносин є міжнародно-правове регулювання організації та діяльності постійних дипломатичних представництв держав за кордоном.

Дипломатичні відносини обов'язково супроводжуються визнанням де-юре й спільною домовленістю держав на встановлення дипломатичних відносин.

У Віденській конвенції 1961 року є термін «представництво». Дипломатичне представництво – постійний іноземний орган зовнішніх зносин держави, основою функціонування якого є спільна угода однією державою на території іншої з метою підтримки постійних офіційних контактів. Дипломатичне представництво діє від імені своєї країни в усіх питаннях, пов'язаних із відносинами з іншою стороною.

На сьогодні дипломатичною практикою використовуються такі види представництв:

- посольство – представництво першого вищого рангу на чолі з послом або тимчасово повіреним у справах;
- місія – представництво другого рангу на чолі з посланником або тимчасовим повіреним у справах;
- постійне представництво, утворене при міжнародних організаціях;
- дипломатичні представництва, які з різних причин мають інші назви та специфіку організації (наприклад, Народне бюро зовнішніх зв'язків Лівії).

Згідно із Законом України «Про дипломатичну службу» від 2001 року «дипломатичними працівниками можуть бути громадяни України, які мають відповідну фахову вищу освіту, необхідні професійні та ділові якості, володіють державними та іноземними мовами і за станом здоров'я можуть бути направлені у довготермінове відрядження».

Персонал дипломатичного представництва. Дипломатичні класи і ранги. Дипломатичний корпус. Структура та кількісний склад персоналу дипломатичного представництва затверджується МЗС з урахуванням факторів розсудливості. Але до складу дипломатичного представництва обов'язково належать: глава дипломатичного представництва, члени дипломатичного персоналу – особи з дипломатичним рангом (радник, секретар, аташе визначених рангів), члени адміністративно-технічного персоналу, члени персоналу з обслуговування.

Адміністративно-технічний персонал дипломатичного представництва – працівники представництва з адміністративно-технічного обслуговування представництва (перекладачі, технічні секретарі, канцелярія, діловоди, шифрувальники, бухгалтери тощо). Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 року дає змогу призначати такими працівниками громадян держави, в якій акредитовано представництво. Члени адміністративного та технічного персоналу користуються привілеями та імунітетами, еквівалентними привілеям та імунітетам дипломатів, за винятком того, що імунітет від цивільної та адміністративної юрисдикції держави перебування не поширюється на дії, вчинені ними поза межами виконання їхніх офіційних обов'язків.

Обслуговуючі – садівники, прибиральниці, водії, кухарі, сторожі та ін.

У міжнародному праві та дипломатичній практиці присутній термін «дипломатичний корпус», що визначається як сукупність дипломатичних представників у країні перебування, колективне об'єднання з протокольних міркувань.

Очолює дипломатичний корпус дуайєн (як правило, це найстарша та найдосвідченіша особа). Якщо дипломатичний корпус знаходиться в державі з католицьким віросповіданням, тоді нунцій обирається дуайєном.

Глава представництва. Призначення та вступ на посаду глави дипломатичного представництва – акредитація – включає в себе кілька стадій:

- вибір кандидатури посла чи посланника;
- акредитуюча держава відправляє державі перебування запит про погодження на призначення особи на посаду (запит містить біографію, посадове й сімейне становище);
- агреман (від *франц.* – згода) – це позитивна реакція держави перебування на присвоєння конкретній особі посади у ролі посла, посланника чи повіреного у справах. Особа визнається *parsona grata* – бажаною в цій країні, у випадку відмови в агремані – *parsona non grata* (не мотивується);
- видання акта національного законодавства, який засвідчує призначення;
- одночасне формальне повідомлення у ЗМІ обох столиць про призначення, що відбулося;
- видання вірчих грамот;
- попередня аудієнція у міністра зовнішніх справ країни перебування та передання копій вірчих грамот;
- початок здійснення прав й обов'язків – з моменту вручення вірчих грамот або з моменту повідомлення про свій приїзд.

Вірча грамота – документ, який передається послу (посланнику) для акредитації в іноземній державі, підписується главою акредитуючої держави й скріплюється печаткою МЗС. Вручається в урочистій обстановці.

Обставини завершення місії дипломатичного представника:

- дипломатичний представник оголошується країною перебування *persona non grata* (небажаною особою);
- розірвання дипломатичних відносин або у разі стану війни між акредитуючою державою й державою його перебування;
- відзив дипломатичного представника країною, що акредитує (відзивна грамота);
- припинення існування як суб'єкта міжнародного права акредитуючої держави або держави перебування;
- принципова зміна державного устрою в акредитуючій державі.

Також глава дипломатичного представництва припиняє місію у випадку відкликання в установленому порядку, відставки, смерті. Припинення повноважень глави дипломатичного представництва не означає розриву дипломатичних відносин між цими державами.

Дипломатичні привілеї та імунітети та їх види. Дипломатичні привілеї та імунітети – це сукупність спеціальних пільг, прав і переваг, які надаються іноземним дипломатичним представництвам, їх співробітникам та іншим особам, які користуються ними під міжнародно-правовим захистом на території держави перебування.

Вирізняються дипломатичні привілеї й імунітети дипломатичного представництва й конкретно дипломатичного представника.

Дипломатичний імунітет означає виведення дипломатичних агентів зі сфери юрисдикції держави перебування, незастосування до них примусових заходів і санкцій, передбачених внутрішнім законодавством. Це необхідна гарантія нормального виконання дипломатом своїх функцій.

Статті 22 і 24 Віденської конвенції 1961 року покладають на держав такі обов'язки щодо дотримання дипломатичного імунітету:

«1. Помешкання представництва оголошуються недоторканими, а влада держави перебування може вступити в ці помешкання лише за згодою глави представництва.

2. На державі перебування лежить спеціальний обов'язок вживати всіх належних заходів щодо захисту помешкань представництва від будь-якого порушення спокою представництва чи образи його гідності.

3. Помешкання представництва, меблі та інше майно, що є в них, а також засоби пересування представництва користуються імунітетом від обшуку, реквізиції, арешту та виконавчих дій.

4. Архіви і документи представництва недоторкані у будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження».

Щодо особистих привілеїв й імунітетів представника, то сюди відносяться: недоторканність особи й житла; звільнення від кримінальної юрисдикції держави перебування; звільнення від цивільної та адміністративної юрисдикції стосовно службової діяльності; фінансовий (податковий) імунітет. Загальноприйнятими особистими дипломатичними привілеями є митні привілеї (право на переміщення багажу без мита й незастосування до нього огляду митницею), вільний переїзд дипломатів й членів їх сімей на територію іноземної країни.

Говорячи про імунітети дипломатичного представництва, то сюди відносять: недоторканність приміщень; імунітет від дій примусового характеру стосовно майна й засобів переміщення представництва; недоторканність кореспонденції; податковий імунітет. Привілеями дипломатичного представництва є право на здійснення зносин зі своїм центром та іншими державними представництвами; митні та протокольні привілеї (право на прапор, на носіння форми, на старшинство тощо).

Узагальнюючи, дипломатичні пільги й привілеї є факторами, які сприяють й полегшують дипломатичну роботу.

Консульське право. Поняття і види консульських установ. Консульське право – це комплекс міжнародних юридичних приписів, направлених на регулювання діяльності консулів, порядок організації й діяльності консульських представництв.

Консульство – це установа, яка є частиною системи зовнішніх зносин держави і представляє її на території держави перебування, визначеної угодою, захищаючи там права та інтереси своєї держави, її громадян та юридичних осіб. Джерелами його регулювання є міжнародні договори й міжнародні правові звичаї, а також внутрішнє законодавство держав. Консульські установи як закордонні органи зовнішніх зносин держави мають свої специфічні риси порівняно з дипломатичними представництвами.

Закріплення консульських зносин між державами вчиняється за взаємною згодою. Одночасно домовленість, надана на встановлення дипломатичних відносин між двома державами, означає, якщо інше не передбачено, домовленість на встановлення консульських зносин.

Консульська установа відкривається лише за погодженням держави перебування на території цієї держави. Проте консульства діють не в межах всієї країни, а лише у так званому консульському окрузі.

Консульським округом вважається територія держави перебування, де згідно з угодою між урядами договірних держав консульська установа (консул) здійснює завдання, покладені на неї. Виконання консульських функцій поза межами округу має місце тільки в окремих випадках за домовленістю з державою перебування.

Розташування консульської установи, її клас й консульський округ вирішуються спочатку державою, яка представляє й в подальшому підлягають одобренню державою перебування.

Напрямки діяльності консульства:

- здійснення захисту інтересів своєї держави в державі перебування;
- здійснення захисту юридичних й фізичних осіб країни, яку представляє консул, у країні перебування, а саме представництво інтересів своїх громадян у судових інстанціях у спадкових справах й у випадку смерті, також охорона інтересів неповнолітніх й недієздатних осіб держави в державі перебування, реалізація доручень суду тощо;
- сприяння розвитку зв'язків у торгівельній, економічній, науковій, культурній сферах між своєю державою й державою перебування;
- донесення до відома своєї держави про стан політичної, економічної, культурної, правової й наукової сфер життя держави перебування;
- реалізація прав нагляду й інспекції стосовно літаків й суден, які перебувають під прапором своєї держави, здійснення функцій допомоги та сприяння у випадку потреби;

– оформлення паспортів і проїзних документів громадянам своєї країни, а також віз, посвідчень та інших необхідних документів для поїздки в країну, яку представляє консульство, громадянам країни перебування та іноземцям;

– узаконення документів.

Держава, яку представляє консульська установа, має змогу використовувати свій державний прапор й герб у державі перебування, беручи до уваги закони, правила й звичаї останньої.

Приміщення консульства є недоторканими, тобто влада держави перебування не може входити в робочі приміщення без згоди на те консульської установи. Приміщення й резиденції консульства підлягають звільненню від усіх державних, районних й місцевих податків, зборів та мита. Консульські архіви і документи є недоторканими незалежно від часу та їх місцезнаходження.

Держава перебування теж повинна гарантувати всім працівникам консульської установи свободу переміщення та здійснення туристичних поїздок по своїй території. При цьому беруться до уваги правила в'їзду в зони держави перебування з міркувань безпеки цієї країни.

Питання до практичного заняття:

1. Міжнародне право і дипломатія. Поняття і джерела права зовнішніх зносин.

2. Система органів зовнішніх зносин держави. Внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин. Відомство іноземних справ: структура, функції.

3. Дипломатичне представництво. Види дипломатичних представництв. Функції дипломатичних представництв.

4. Персонал дипломатичного представництва. Дипломатичні класи і ранги. Дипломатичний корпус.

5. Дипломатичні привілеї та імунітети та їх види.

6. Постійні представництва держав при міжнародних організаціях. Їх функції, привілеї і імунітети. Спеціальні місії.

7. Консульське право. Поняття і види консульських установ.

Теми для самостійної роботи:

1. Поняття дипломатії. Міжнародне право і дипломатія. Поняття і джерела права зовнішніх зносин.
2. Система органів зовнішніх зносин держави. Внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин.
3. Дипломатичне представництво. Види дипломатичних представництв. Функції дипломатичних представництв.
4. Глава дипломатичного представництва. Початок місії глави дипломатичного представництва та її закінчення. Персонал дипломатичного представництва. Дипломатичний корпус.
5. Дипломатичні привілеї та імунітети, їх види.
6. Постійні представництва держав при міжнародних організаціях. Їх функції, привілеї і імунітети.
7. Право спеціальних місій. Поняття і види спеціальних місій.
8. Консульське право. Поняття і види консульських установ. Консульський округ.
9. Глава і персонал консульської установи. Порядок призначення і відзиву консулів. Консульський патент і екзекватура. Класи консулів. Консульський корпус. Консульські відділи дипломатичних представництв.
10. Консульські привілеї та імунітети.

Теми рефератів:

1. Роль спеціальних місій в дипломатичній практиці.
2. Особливості дипломатії Ватикану.
3. Зовнішня політика, дипломатія та міжнародне право: взаємодія та взаємозв'язок.
4. Система внутрішньодержавних органів зовнішніх зносин України.
5. Система закордонних органів зовнішніх зносин України.

Міжнародно-правові акти:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text

2. Віденська Конвенція про консульські зносини 1963 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047#Text

3. Конвенція про спеціальні місії 1969 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_092#Text

4. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k88#Text

5. Указ Президента України від 12 вересня 1994 року №517/94 «Про програму розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав і представництв міжнародних організацій в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517/94#Text>

Рекомендована література:

1. Баймуратов М.О. Теоретичні аспекти конституційно-правового забезпечення зовнішньополітичної діяльності держави в умовах глобалізації та європейської інтеграції. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 7. С. 10–27.

2. Банчук-Петрова О.В. Дипломатія у механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* Випуск 5. 2020. С. 9–21.

3. Гавриленко О.А. Генеза консульських установ держав Європи у Стародавній час та добу Середньовіччя. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм.* 2018. Вип. 7. С. 16–20.

4. Гулієв А.Д. Право зовнішніх зносин : підручник. К. : НАУ, 2012. 488 с.

5. Дерунець Н.О. Форми діяльності торговельних представництв держави. *Актуальні проблеми держави і права.* 2018. № 80. С. 98–102.

6. Ковальська В.В. Організація спеціальних місій ЄС: інституційний аспект / В.В. Ковальська. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. № 5. Том 4. С. 142–146.

7. Ковальська В.В. Регулювання діяльності спеціальних місій у міжнародному праві. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. Вип. 2. С. 21–25.

8. Кондик О.П. Міжнародно-правові аспекти реалізації функції ведення переговорів дипломатичними представництвами в сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Т. 2. Випуск № 29. 2014. С. 253–258.

9. Папаяні С.В. Особливості функціонування інституційної системи конституційно-правового механізму реалізації зовнішньої політики України. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 11. С. 63–71.

10. Право зовнішніх зносин : збірник документів / упорядники: Ю.В. Алданов, І.М. Забара, В.І. Резніченко. К., 2017. 784 с.

11. Пушкіна О.В., Палєєва Ю.С., Чебикіна Т.С. Щодо розуміння поняття дипломатичного корпусу крізь призму сучасності. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018 (5). Том 3. С. 168–171.

Тема 8

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Лекційні питання

1. Регламентация стану населення в міжнародному праві.
2. Набуття і втрата громадянства.
3. Проблема правового статусу біпатридів. «Ефективне громадянство».
4. Безгромадянство. Правове положення осіб без громадянства.
5. Іноземці та іноземні громадяни. Види правового режиму іноземців.

Регламентация стану населення в міжнародному праві. Населення зазвичай визначається як група індивідів, які проживають на території певної країни та під її юрисдикцією в певний час.

До складу населення будь-якої держави входять: громадяни цієї держави, іноземці та особи без громадянства (апатриди). Іноді розрізняють проміжну групу – людей з подвійним громадянством (біпатриди), але в більшості випадків ці люди належать до першої групи – громадян певної країни.

Правовий статус населення в основному визначається внутрішньодержавними правовими нормами.

Водночас існує чимало питань народонаселення, які здавна регулювалися нормами звичаєвого права та міжнародного договірнього права. З розвитком політичних, соціально-економічних, культурних, науково-технічних відносин між країнами зростають демографічні проблеми для здійснення країнами взаємовигідного співробітництва. Сьогодні питання правового статусу населення у внутрішньодержавному та міжнародному праві розглядається в контексті забезпечення прав людини та основних свобод.

Країни співпрацюють у питаннях громадянства та правового статусу іноземців. Це можна пояснити зацікавленістю держави у захисті прав своїх громадян за кордоном. Водночас з давніх часів міжнародна спільнота також прагнула забезпечити правовий захист іноземців. В основному це вимога міжнародних економічних і торгових відносин, що постійно розвиваються.

Громадянство – стійкий політико-правовий зв'язок між особою та державою, що виявляється в наявності взаємних прав та обов'язків.

Стійкість цього зв'язку має такі характеристики: по-перше, у людини він, як правило, виникає з моменту народження і зникає із фактом смерті, по-друге, на нього не впливають просторові фактори, тобто цей зв'язок може зберігатися і поза кордонами окремих країн.

У республіканських державах термін «громадянство» використовується для позначення цього зв'язку між індивідом і державою. У монархії можуть використовуватися як терміни «громадянство», так і «підданство».

В англо-американській правовій системі існують поняття, такі як *citizen* (громадянин), *subject* (підданий) і *national* (громадянин або підданий). В період колоніалізму вони мали різне правове значення, але зараз юридично ці терміни практично рівнозначні.

Законодавство держав регулює питання громадянства. Ці закони можуть бути писаними і неписаними. Законодавчою базою в Україні є Конституція України і Закон України «Про громадянство України» 1991 року з подальшими змінами.

Питання про дипломатичний захист громадян своєю державою на територіях інших держав або надання громадянам певних послуг і консульської допомоги під час їх перебування за кордоном регулюються нормами міжнародного права. Для ліквідації колізій, що виникають або можуть виникнути при взаємодії законів про громадянство різних країн, держави укладають двосторонні чи багатосторонні угоди про ліквідацію цих колізій.

Набуття і втрата громадянства. У кожній державі є свої правила для отримання громадянства. В загальному, громадянство отримується за народженням. Для визначення громадянства дитини держави користуються двома основними принципами – це або «право

крові» (*jus sanguinis* – національний принцип), або «право ґрунту» (*jus soli* – територіальний принцип).

В Україні здебільшого застосовується саме «право крові». Тобто це означає, що дитина буде мати українське громадянство, якщо вона народилася від громадян України, незалежно від місця, в якому вона була народжена.

А ось відповідно до принципу «права ґрунту» громадянство дитини визначається за місцем її народження і вже не залежить від того, громадянами якої країни є її батьки. «Право ґрунту» поширене в США та Латинській Америці. Існують деякі винятки для осіб, які мають дипломатичний імунітет та певні привілеї. На Конференції ООН з питань дипломатичних відносин та імунітетів було прийнято в 1961 році Факультативний протокол про отримання громадянства. У статті II цього протоколу встановлюється, що співробітники дипломатичного представництва, які не є громадянами держави, в якій вони перебувають, а також члени їх сімей, які проживають з ними, можуть отримати громадянство цієї держави виключно в порядку застосування законів та норм держави перебування.

В переважній більшості в Україні, а також і в інших державах, що застосовують як основний принцип «права крові», може в деяких випадках використовуватися «право ґрунту». Наприклад, дитина, яка народилася в Україні, але чиї батьки невідомі, є громадянином України.

Може бути ситуація, коли батьки дитини є громадянами різних країн. В такому випадку відповідно до статті 14 Закону України «Про громадянство України», коли дитина народжена від осіб, одна з яких є громадянином України, а інша – громадянином іншої країни, дитина може отримати українське громадянство, якщо один з батьків, який є громадянином України, подасть клопотання.

Дитина, батько або мати якої на момент її народження були громадянами України, а інший з батьків був особою без громадянства, отримує громадянство України за клопотанням батька – який є громадянином України.

Після народження дитини можна також отримати громадянство (за фактом укладення шлюбу, за клопотанням особи або за фактом

всиновлення). Цей спосіб для отримання громадянства називається натуралізація.

Здебільшого натуралізація здійснюється за заявою особи без громадянства або за заявою іноземця. Процедура розгляду цих заяв, а також вимоги, які пред'являються до заявника в зв'язку з його бажанням отримати громадянство певної держави, визначені нормами внутрішнього законодавства держави. Так, вимогами в Україні є:

- 1) визнання і виконання Конституції і Законів України;
- 2) перебування не в іноземному громадянстві;
- 3) протягом останніх п'яти років безперервне проживання на законних підставах на території України;
- 4) отримання дозволу на імміграцію;
- 5) володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування;
- 6) наявність законних джерел доходів для проживання.

Громадянство України не надається особам:

- 1) які скоїли злочини проти людства і здійснювали геноцид або скоїли злочини проти держави чи злочини проти особи;
- 2) засуджені до позбавлення волі до зняття судимості;
- 3) вчинили на території іншої держави діяння, яке визнається за законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином.

Схожі положення щодо натуралізації є в законодавстві інших держав.

Існує кілька способів припинення громадянства у доктрині міжнародного права: 1) вихід (експатріація) чи відмова особи від громадянства; 2) втрата громадянства; 3) припинення громадянства на підставі міжнародного договору; 4) припинення громадянства внаслідок припинення існування держави як суб'єкта міжнародного права. Дві останні форми припинення громадянства в наш час трапляються доволі рідко.

Вихід з громадянства, або експатріація – це припинення громадянства у зв'язку із бажанням особи, тобто втрата громадянства, основою якого є рішення певних компетентних органів держави, яке виноситься за проханням зацікавленої особи. Це право гарантується нормами міжнародного права, але потрібно брати до уваги,

що воно не повинно бути дозволене у випадках, коли це призведе до відсутності громадянства у особи. Можуть бути передбачені певні умови в національному законодавстві державою, коли таке прохання буде задоволено. Наприклад, Європейською конвенцією про громадянство 1997 року передбачено, що надання дозволу на вихід з громадянства національне законодавство може бути у зв'язку з постійним проживанням особи за межами держави.

Втрата громадянства, або денатуралізація – це коли громадянство припиняється за ініціативою держави. В наш час позбавлення громадянства розглядається як небажане явище. В статті 15 Загальної декларації прав людини є заборона позбавлення особи її громадянства без підстав. Таке ж положення міститься і в інших міжнародних актах. Міжнародне право забороняє довільне позбавлення громадянства. Варто зазначити, що ст. 9 Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 року забороняє позбавляти громадянства будь-яку особу або групу осіб за їх будь-якою приналежністю (расовою, етнічною, релігійною або політичною). Але існують норми міжнародного права, що встановлюють вичерпний перелік таких випадків. Стаття 7 Європейської конвенції про громадянство 1997 року вказує, що позбавлення громадянства відповідно до закону або за ініціативою держави можливе лише в таких випадках: а) добровільного набуття іншого громадянства; б) набуття громадянства внаслідок шахрайських дій, подання неправдивих відомостей або приховування будь-якого важливого факту, що має відношення до заявника; с) добровільної служби в іноземному військовому формуванні; d) поведінки, яка серйозно загрожує основним інтересам держави; е) відсутності реального зв'язку між державою та її громадянином, який насправді постійно проживає за кордоном; f) коли під час неповноліття дитини встановлено, що визначені у внутрішньодержавному праві умови, які дозволили їй набутти «*ex lege*» громадянства держави, тепер більше не виконуються; g) усиновлення дитини, якщо дитина набуває іноземного громадянства або має іноземне громадянство одного або двох усиновителів.

Підстави втрати громадянства визначаються національним законодавством. Позбавлення громадянства здійснюється

з ініціативи державних органів, як правило, по відношенню до осіб, задіяних у ворожій для даної держави діяльності. Позбавлення громадянства може здійснюватися на умовах, передбачених загальним законодавством (наприклад, при наданні неправдивої інформації під час натуралізації), та на основі спеціального акту, що стосується конкретної особи або певної категорії осіб.

Припинення громадянства на підставі міжнародного договору можливе, коли настає ситуація, яка передбачена у такому документі. Загалом, міжнародні договори передбачають втрату громадянства у зв'язку зі зміною території, де знаходиться особа. Така втрата громадянства в залежності від ситуації може відбуватися в двох порядках – у добровільному (оптація), або ж у примусовому (трансферт).

Припинення громадянства внаслідок припинення існування держави як суб'єкта міжнародного права настає коли держава розпадається. Такий розпад зазвичай не має спеціальних угод або ж така угода не має регулювання питання громадянства. При розпаді СРСР, наприклад, ще до сих пір трапляються випадки, коли особи, які мали громадянство СРСР, не отримали громадянства новостворених держав і впродовж усього періоду, починаючи з 1991 року, є апатридами.

Проблема правового статусу біпатридів. «Ефективне громадянство». Подвійне громадянство або біпатризм – це наявність в особи громадянства двох і більше держав. Біпатридом особа може бути за своїм бажанням, або ж у випадку колізії національних законів про громадянство різних держав. Наприклад, в Бразилії жінка, яка вийшла заміж за іноземця, автоматично набуває громадянства чоловіка, при цьому залишається і власне громадянство. Дитина, чиї батьки мають громадянство країни, що визнає принцип «права крові», при народженні на території держави, де застосовується принцип «права ґрунту», автоматично стає особою з подвійним громадянством.

У законодавстві кожної держави закріплюється ставлення до подвійного громадянства, і багато з них не визнають подвійне громадянство. Якщо певний громадянин такої держави має інше громадянство, то ця правова обставина не береться до уваги. Така особа буде для цієї держави тільки як власний громадянин. Таке положення

закріплено в Гаазькій конвенції, яка регулює деякі питання, що пов'язані з колізією законів про громадянство 1930 року.

Також особа, що має два громадянства, має і певні негативні наслідки. Першочергово це пов'язано із дипломатичним захистом такої особи, а по-друге, з виконанням нею військового обов'язку.

Суть однієї з проблем можна проілюструвати відомою справою Ноттебома. Уряд Ліхтенштейну представив на розгляд Міжнародного Суду ООН справу проти Гватемали у 1951 році і захотів від латиноамериканської держави реституції та компенсації для пана Ноттебома за дії Гватемали, які, на думку Ліхтенштейну, суперечили міжнародному праву. Гватемала заперечила, що Ноттебом може вважатися громадянином Ліхтенштейну, а це значить, що Ліхтенштейн не може йому забезпечувати дипломатичний захист. Ноттебом народився в Німеччині в 1881 році і як німецький громадянин, за натуралізацією отримав громадянство Ліхтенштейну у 1939 році. Проте в період з 1905 по 1943 рік він постійно проживав у Гватемалі і був там підприємцем. За часи Другої світової війни його депортували з Гватемали. Судом було визначено, що Ліхтенштейн може встановлювати свої правила отримання громадянства, але тут сутність проблеми полягає в тому, що в цьому конкретному випадку Гватемала повинна була визнати наявність громадянства Ліхтенштейну за паном Ноттебомом. Так як проблема вийшла на рівень питання надання дипломатичного захисту, то ця справа зі сфери внутрішньодержавного права потрапила у сферу міжнародного права.

Безгромадянство. Правове положення осіб без громадянства. Безгромадянство визначається як відсутність у особи громадянства будь-якої держави. Особи, які не мають громадянства називаються апатридами. Така ситуація може виникнути, коли особа вийшла або втратила одне громадянство і після цього не набула іншого. Колізії норм національного законодавства про громадянство також можуть призвести до безгромадянства. Відповідно до законодавства деяких держав, наприклад, жінка, одружуючись з іноземцем, втрачає своє громадянство, проте не завжди вона може автоматично набути громадянство держави її чоловіка; дитина народжується на території держави, що дотримується принципу «права крові», від батьків,

що мають громадянство держави, яка є прихильницею принципу «права ґрунту» і т. д.

Права і обов'язки осіб без громадянства в більшості регламентуються національним законодавством держав. Відповідно до Конституції України особи без громадянства, які знаходяться в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятком, встановленими Конституцією, законами або міжнародними договорами України (стаття 26). Тобто, легальним особам без громадянства на території України надається, в основному, національний режим. Але можуть бути встановлені і певні винятки з цього режиму для апатридів в українському законодавстві й міжнародних договорах, що ратифіковані Україною. Звичайно, що особи без громадянства не можуть користуватися певними громадянськими і політичними правами держави, в якій вони перебувають (наприклад, активним і пасивним виборчим правом, служити в армії, обіймати певні посади та ін.), також вони позбавлені можливості звертатися за дипломатичним захистом. Міжнародне співтовариство намагається максимально зрівняти в правах легальних апатридів з іноземцями, і потім ці групи осіб – з громадянами держав, в яких вони проживають постійно.

Є багатосторонні конвенції, що діють в міжнародних відносинах, які присвячені саме проблемі безгромадянства – це Конвенція про статус апатридів 1954 року, Європейська конвенція про громадянство 1997 року, Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 року та Конвенція Ради Європи про недопущення безгромадянства у зв'язку з правонаступництвом держав 2006 року. Перша з цих конвенцій направлена на забезпечення з боку держав-учасниць такого правового становища апатридів, яке на їх території вже мають іноземні громадяни, якщо більш сприятливе становище прямо не передбачене в цій Конвенції.

Основними положеннями Конвенції 1961 року є: особи, яка народилася на території держави, має надаватися громадянство цієї держави, де вона народилася, якщо у протилежному випадку вона стане особою без громадянства; припинення громадянства, спричинене

певними змінами в особистому статусі, зумовлюється отриманням нового громадянства; позбавлення громадянства не повинне застосовуватися, якщо це призводить до набуття особою статусу апатрида.

Іноземці та іноземні громадяни. Іноземцями є особи, які перебувають на території певної держави, не є її громадянами і мають громадянство іншої держави. Внутрішньодержавне право визначає правовий режим іноземців з урахуванням міжнародних зобов'язань держави. Правовий режим або статус, становище іноземців – це сукупність прав і обов'язків, які мають іноземні громадяни в певній державі відповідно до її законодавства і міжнародних зобов'язань. У наш час найпоширенішим стосовно іноземців є два режими: національний режим і режим найбільшого сприяння. Відповідно до статті 26 Конституції України іноземці й особи без громадянства мають один правовий статус і загалом на них розповсюджується національний режим, сутність якого полягає в зрівнянні у правах іноземців з громадянами держави, за винятком деяких окремих прав. Також є Закон України «Про правовий статус іноземців» 1993 року, в якому викладені детально положення статті 26 Конституції України з приводу прав і обов'язків іноземців на території України.

Найчастіше передбачається у міжнародних договорах режим найбільшого сприяння, який означає, що держава наділяє іноземних громадян такими ж правами, якими користуються або користуватимуться громадяни будь-якої третьої держави на її території. Такі положення про режим найбільшого сприяння, зазвичай, мають місце в торгових договорах. Цей режим використовується для того, щоб виключити дискримінацію серед іноземців.

Також може застосовуватися спеціальний режим до іноземців в окремих випадках, тобто надання їм певних прав у якійсь сфері або накладання відповідних обов'язків. Але характер і обсяг цих прав і обов'язків зазвичай буде відрізнятися від прав і обов'язків саме громадян держави. Тобто, при такому режимі іноземці навіть можуть мати більше прав, ніж громадяни, чи мати більші обмеження у правах порівняно з ними.

Але загалом жоден із цих режимів в чистому вигляді не застосовується. Найчастіше зустрічається ситуація, коли в одній сфері

іноземці мають національний режим, а в інших мають спеціальний. Також на режим іноземних громадян з певної конкретної держави впливає саме характер відносин між цією державою і державою, в якій перебуває особа.

Зараз переважна більшість держав користується дозвільним порядком в'їзду і виїзду як для іноземців, так і для своїх громадян. Хоча цей порядок може мати і спрощений характер через укладені міжнародні угоди. Україна все частіше і частіше зараз використовує практику укладення двосторонніх договорів про безвізовий в'їзд. 14 лютого 2002 року була підписана Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Азербайджанської Республіки про безвізові поїздки для громадян.

Конкретні особливості і процедури в'їзду та виїзду іноземців встановлюються кожною державою у своєму національному законодавстві.

Наприклад, статтею 25 Закону України «Про правовий статус іноземців» встановлюється, що іноземці та апатриди можуть в'їждати в Україну за дійсними паспортними документами. При цьому іноземці та апатриди повинні отримати у певному встановленому порядку в'їзну візу, якщо інше не передбачене законодавством України.

Не дозволяється в'їзд в Україну іноземцю та особі без громадянства у випадках, коли це:

- має значення для забезпечення безпеки України або охорони громадського порядку;
- якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають на території України;
- якщо при порушенні клопотання про в'їзд в Україну подані про себе завідомо неправдиві відомості або особою було підроблено документи;
- якщо паспорт, або віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають встановленому зразку або належать іншій особі;
- якщо у пункті пропуску через державний кордон України було порушено правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або не виконано законних вимог

посадових осіб Державної прикордонної служби України, митних та інших органів, які здійснюють контроль на державному кордоні;

– якщо під час попереднього перебування в Україні встановлено факти порушення законодавства України.

Перша підстава, що не дозволяє іноземцю в'їхати до України, сформульована досить широко, і саме тому потребує більшого уточнення.

Іноземці та апатриди виїжджають з України за дійсними паспортними документами.

Не дозволяється виїзд з України іноземцю та особі без громадянства, у наступних випадках, коли:

– ведеться дізнання чи попереднє слідство щодо такої особи або кримінальна справа розглядається судом – до закінчення провадження у такі справі;

– його засуджено за вчинення злочину – до відбуття покарання або звільнення від покарання;

– його виїзд суперечить інтересам забезпечення національної безпеки України – до припинення обставин, що перешкоджають виїзду;

– виїзд з України іноземця та особи без громадянства може бути відкладено до виконання ним майнових зобов'язань перед фізичними та юридичними особами в Україні (стаття 26 Закону України «Про правовий статус іноземців»).

Питання до практичного заняття:

1. Регламентація стану населення в міжнародному праві. Міжнародно-правові питання громадянства.

2. Набуття і втрата громадянства. Відновлення в громадянстві.

3. Множинне громадянство. Проблема правового статусу біпатридів. «Ефективне громадянство».

4. Правове положення осіб без громадянства.

5. Іноземці та іноземні громадяни. Види правового режиму іноземців.

6. Право притулку: дипломатичний та територіальний притулок. Підстави надання притулку.

7. Міжнародно-правовий режим біженців і вимушених переселенців. Діяльність Верховного Комісара ООН у справах біженців.

8. Правове положення національних меншин і корінних народів: міжнародно-правові аспекти.

Теми для самостійної роботи:

1. Регламентація стану населення в міжнародному праві. Міжнародно-правові питання громадянства. Міжнародно-правове визначення громадянства.

2. Міжнародно-правові принципи, які стосуються громадянства. Принцип недискримінації.

3. Набуття і втрата громадянства. Громадянство по народженню. Натуралізація. Оптація. Трансферт. Громадянство дітей при зміні громадянства батьків. Втрата громадянства. Відновлення в громадянстві.

4. Проблема правового статусу біпатридів. Права й обов'язки, пов'язані з множинним громадянством. «Ефективне громадянство».

5. Безгромадянство. Правове положення осіб без громадянства.

6. Законодавство України щодо правового статусу іноземців. правонаступництво держав і громадянство.

7. Міжнародно-правові наслідки надання притулку.

8. Міжнародно-правовий режим біженців і вимушених переселенців. Міжнародні договори про статус біженців. Діяльність Верховного Комісара ООН у справах біженців.

9. «Екологічно переміщені» як особи, що потребують додаткового захисту.

Теми рефератів:

1. Право притулку: поняття та особливості застосування.

2. Набуття громадянства в Україні.

3. Правове положення національних меншин і корінних народів: міжнародно-правові питання.

Міжнародно-правові акти:

1. Конвенція про статус апатридів 1954 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_232#Text

2. Європейська конвенція про громадянство 1997 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text

3. Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240#Text

4. Закон України «Про громадянство України» 2001 року.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>

5. Резолюція 40/144 Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1985 року «Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_227#Text

Рекомендована література:

1. Гайдулін О.О., Худoley В.Ю., Шаркова І.М. Прецедентне право Європейського Суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення : навчальний посібник. Харків : І.Б. Лисенко, 2019. 298 с.

2. Деркач А.Л. Захист прав людини в конституційному процесі. К., 2019. 200 с.

3. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т./ В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатовський та ін. ; за заг.ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2019. 624 с.

4. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

5. Орлова О.О. Визначення складових доктрини «мінімального рівня жорстокості» як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання. *Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ.* 2018. № 1. С. 72–79.

6. Ратушна Б.П. Захист особи в Європейському суді з прав людини : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2019. 287 с.

7. Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

8. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : навч. посіб. / О.В. Сердюк, О.Я. Трагнюк, І.В. Яковюк та ін. ; за заг. ред. І.В. Яковюка. Харків : Право, 2018. 374 с.

9. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.

Тема 9

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Лекційні питання

1. Міжнародне право захисту прав людини як галузь міжнародного права.
2. Джерела міжнародного права захисту прав людини.
3. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини.
4. Універсальні й регіональні механізми захисту прав людини й основних свобод.
5. Регіональні механізми захисту прав людини й основних свобод.
6. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року як джерело міжнародного права захисту прав людини.

Міжнародне право захисту прав людини як галузь міжнародного права. Міжнародне право прав людини – є однією з галузей міжнародного права, яка направлена на сприяння та захист прав людини на трьох рівнях: міжнародному, регіональному та національному.

Ця галузь права, що є частиною міжнародного, складається з міжнародних договорів, зокрема з договорів між державами, які призначені мати обов'язкову юридичну силу між сторонами, що дали згоду на них, а також із звичаєвого міжнародного права – норм права, які виникають з послідовної поведінки держав, яка базується на тому, що право вимагає від них діяти таким способом. Інші міжнародні документи з прав людини, які не мають юридичних зобов'язань, мають на меті сприяння реалізації, розумінню та розвитку міжнародного права в галузі прав людини і були визнані саме в якості джерела політичних зобов'язань.

Міжнародне право прав людини реалізується на таких рівнях: внутрішньому, регіональному і міжнародному. Держави, що ратифікують договори з прав людини, беруть на себе зобов'язання забезпечити сумісництво національного законодавства з міжнародним і поважати ці права. Якщо у внутрішньому законодавстві відсутні засоби проти порушень прав людини, сторони можуть мати можливість використати регіональні чи міжнародні механізми для забезпечення дотримання прав людини. Існує тісний зв'язок міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. У двох галузях є захист від тортур, наприклад. Їх відмінність полягає в тому, що вони регулюють юридично дискретні структури, і, в загальному, регламентують різні відносини та працюють в різних контекстах. Загалом, гуманітарне право регулює відносини у сфері дії воюючих держав, а також тих учасників, з якими вони вступають у контакт, а міжнародне право прав людини регулює відносини між державами та фізичними особами в сфері звичайного життя.

Джерела міжнародного права захисту прав людини. Універсальні механізми захисту прав людини й основних свобод. Нині міститься близько 300 документів у системі міжнародно-правових актів у сфері регламентації прав і свобод людини, які можна поділити на акти універсального характеру, акти спеціального характеру та акти регіонального характеру. Відповідно до цієї системи сучасне міжнародне право є найдемократичнішим, найпрогресивнішим та найсправедливішим з усіх існуючих до цього часу систем. Цією системою визначається характер міжнародного співробітництва, а також міжнародні стандарти у сфері прав і свобод людини, і створюється дуже великий вплив на національні системи права.

Становлення загальновизнаних прав і свобод людини в міжнародному праві призводить до становлення індивіда як суб'єкта міжнародного права. Але, на жаль, ще не вирішено питання про те, що предметом міжнародного права прийнято вважати відносини між державами.

Серед актів, які мають загальновизнаний і глобальний (універсальний) характер, перш за все потрібно вказати Статут ООН, який був прийнятий 24.06.1945 року, у Преамбулі якого, як вже було

вказано, проголошується рішучість народів «знов утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок, і в рівність прав великих і малих націй». Пункт 3 статті 1 Статуту ООН покладає обов'язок на всі держави щодо міжнародної співпраці «у заохоченні і розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх без розрізнення раси, статі, мови і релігії». Поєднання такого формулювання з положенням, яке міститься у Преамбулі Статуту, дає змогу свідчити про те, що однією з основних цілей ООН, а також найважливішим принципом сучасного міжнародного права є розвиток поваги до прав і свобод людини. Підтвердженням цього є стаття 55 Статуту, в якій вказується, що для того, щоб створити умови стабільності і благополуччя, що необхідні для мирних і дружніх відносин між націями, що засновані на повазі принципу рівноправності і самовизначення народів, Організація Об'єднаних Націй сприяє дотриманню і загальній повазі прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, релігії, мови або статі.

Тобто, у Статуті ООН закріплено і сформульовано принцип поваги прав і свобод людини, який є найважливішим принципом сучасного міжнародного права. Цей принцип складається з утвердження віри в основні права людини, віри у гідність і цінність людської особистості, віри у рівноправність чоловіків і жінок, у рівність прав великих і малих націй, а також із заходів, що здійснюються міжнародним співтовариством для того, щоб реалізувати ці положення.

Відповідальність за виконання функцій ООН у сприянні загальній повазі прав і свобод людини покладена на Генеральну Асамблею ООН, а також під її керівництвом на Економічну і Соціальну Раду, відповідно до статті 60 Статуту ООН.

У зв'язку з цим, а також на підставі статті 13 Статуту ООН Генеральна Асамблея виносить рекомендації і організовує дослідження для того, щоб «сприяти здійсненню прав людини й основних свобод для всіх без поділу на раси, статі, мови та релігії».

У статті 62 Статуту ООН визначаються повноваження Економічної і Соціальної Ради в цій сфері. Там вказується, що «Рада уповноважується робити рекомендації з метою заохочення поваги і дотримання прав людини й основних свобод для всіх».

Загальна декларація прав людини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року є дуже важливим, універсальним документом у сфері захисту прав і свобод людини. Основою Декларації є положення Статуту ООН, в ній сформульовано основні права і свободи людини.

У статтях з 1 по 11 Загальної декларації прав людини містяться природні права людини. Прикладами таких прав є рівність усіх людей без будь-якої дискримінації, право на життя, на свободу, особисту недоторканність, право на недоторканність житла, репутації, честі, право людини на захист своїх прав неупередженим судом.

У статтях з 12 по 21 містяться політичні і громадянські права та свободи. Наприклад, це право громадянства, право на володіння майном, на вступ у шлюб, право притулку, на свободу думки, релігії, совісті, на свободу переконань, мирних зібрань і асоціацій, а також загальне рівне виборче право при таємному голосуванні. Права, які викладені у статтях з 1 по 21, це права, що відносяться до прав 1-го покоління.

Далі, зі статті 22 по 28 знаходяться соціально-економічні права людини. Прикладами соціально-економічних прав є право на освіту, право на працю і відповідну оплату праці за тотожну працю, право на створення профспілок і право брати участь у культурному житті суспільства, право на міжнародний і соціальний порядок, право соціальне забезпечення та право на відпочинок. Права, які перелічені у статтях 22–28 відносяться до прав 2-го покоління.

У статті 29 зазначається, що кожна особа має певні обов'язки перед суспільством. Передбачені тільки такі обмеження, які встановлюються законом. Реалізація прав і свобод не повинна мати протиріччя з цілями і принципами ООН.

Відповідно до статті 30, ніщо в Декларації не повинно шкодити відзначеним правам і свободам.

Усі відзначені у Загальній декларації прав людини права і свободи повинні бути дотримані і вшановані у державах – членах ООН, а також на територіях, знаходяться під їхньою юрисдикцією.

Ряд міжнародних конвенцій був створений для розвитку положень Декларації в рамках ООН:

- Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 року);
- Конвенція про політичні права жінок (1952 року);
- Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства (1956 року);
- Конвенція про ліквідацію дискримінації у сфері освіти (1960 року);
- Конвенція про ліквідацію дискримінації у сфері праці і занять (1958 року);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1956 року) та ін.

Під егідою ООН в грудні 1966 року були прийняті два основоположні документи універсального характеру. Цими документами є Пакт про громадянські та політичні права та Пакт про економічні, соціальні та культурні права, які мають доволі великий обсяг.

Регіональні механізми захисту прав людини й основних свобод. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Діяльність судових інституцій є основою механізму функціонування регіональних систем захисту прав людини. Ця особливість є такою, що відрізняє їх від інших універсальних систем, зокрема саме від системи ООН:

А. Найстарішою регіональною та найефективнішою системою у світі є європейська система захисту прав людини Ради Європи. Так як, правовою основою функціонування системи є Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, що має доповнення у вигляді численних протоколів, що направлені на збільшення переліку прав і свобод, які мають бути захищені та на удосконалення вже існуючої системи захисту прав людини. Передбачено в Конвенції право особи на подачу скарги щодо держави та передбачено розгляд міждержавних спорів. В перелік прав і свобод, що закріплюються Конвенцією, входять громадянські права та політичні права. Європейською соціальною хартією 1961 року передбачається захист соціальних, культурних та економічних прав. У редакції Конвенції від 1950 року існував механізм контролю за виконанням її положень, що складався з трьох ланок: Європейський суд з прав

людини, Європейська комісія з прав людини, Комітет міністрів Ради Європи. Комісія мала дві задачі: визначити чи підлягає скарга розгляду (відповідність поданої скарги вимогам Конвенції) та вжиття заходів з вирішення скарги по суті шляхом примирення. Скарги, в яких не було досягнуто порозуміння, направляються до Суду (якщо було визнано його юрисдикцію державою). Комісія займалася представництвом індивіда в Суді. У випадку коли рішення Комісії носили рекомендаційний характер, то, в свою чергу, рішення Суду є обов'язковими та остаточними для сторін. Комітет міністрів Ради Європи мав дві функції: Комітет міністрів контролював виконання рішень Суду, а також він мав роль квазісудового органу на випадок надходження справи безпосередньо від Комісії (в ситуації, коли державою не було визнано обов'язкову юрисдикцію Суду).

Очевидно, що система не мала необхідної ефективності. Комісія була фільтруючим органом, значна кількість скарг до Суду не доходили: частина з них задовольнялись під час розгляду Комісією, а більша частина скарг не приймалась до розгляду через той факт, що вони не відповідали вимогам Конвенції. Суд та Комісія не були постійно діючими органами. Ефективність наслідків прийнятого судового рішення відчутно знижувалася через той факт, що від початку виникнення спору до його вирішення на європейському рівні проходило декілька років, тому що потрібно було врахувати вичерпання національних засобів вирішення проблеми, яке займало певний час. Комітет міністрів як одна із частин механізму, який був вищим статутним органом Ради Європи, виявився неспроможним виконувати квазісудові функції.

Чим більше надходило скарг, тим більше з'являлось труднощів у функціонуванні системи. Протокол № 11 був прийнятий до Конвенції 1950 року в 1998 році, який мав на меті провести реорганізацію створеного Конвенцією контрольного механізму. Найбільшою зміною було об'єднання Суду та Комісії в єдиний Європейський суд з прав людини. У рамках Суду був зібраний вже весь процес розгляду спору або скарги. Суд почав працювати більш оперативно та став постійно діючим органом. Комітет міністрів вже не мав нагальної потреби у виконанні квазісудових функцій. Це призвело до перетворення механізму контролю

у дволанковий, конкретні органи позбавились від непотрібних функцій, також значно зменшилась кількість етапів, які мала пройти скарга. Це все значно прискорило розгляд справ, а також підвищило ефективність та продуктивність роботи Суду, зміцнило та укріпило загальну довіру до європейської системи захисту прав людини.

Б. Декілька актів є базою американської системи захисту прав людини. Американська декларація прав і обов'язків була прийнята 1948 року у рамках ОАД. Вона вважається першим у світі міжнародним документом, який містить у собі перелік основних прав і свобод. Міжамериканська конвенція з прав людини була визнана 1969 року. Додатковий протокол (Протокол Сан-Сальвадор) став частиною Конвенції 1988 року. Він доповнив перелік економічними, соціальними та культурними правами. Широкий перелік громадянських та політичних прав знаходиться в обсязі, що передбачений Конвенцією. Конвенція не має у собі економічні, соціальні та культурні права, але це було компенсовано прийнятим Протоколом, хоча механізм контролю за виконанням цієї конкретної групи прав і свобод має власні особливості. Два органи складають інституційний механізм Конвенції: Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини. Повноваження цієї Комісії були визначені ширше, аніж її аналогу в Європі. Вона займається розглядом заяв індивідів, груп індивідів, неурядових організацій та держав (якщо ними було визнано юрисдикцію Комісії). Також Комісія надає послуги для того, щоб мирно вирішити спори. Поміж інших функцій можна виокремити підготовку досліджень, доповідей, певні відповідні рекомендації урядам (не у зв'язку з розглядом справи, а загалом), а також діяльність Комісії в напрямку розвитку і розповсюдження знань про права людини серед народів Америки.

Щоб утримувати належні зв'язки з американськими державами Комісія має право робити запити до держав щодо відповідної інформації, а в свою чергу, відповідати державам стосовно їх запитів. Також, Комісія доповідає про результати своєї роботи Генеральній Асамблеї ОАД. Це зумовлюється тим, що діяльність Комісії регламентується Статутом ОАД, тобто Комісія з прав людини виступає статутним органом самої організації і не стільки вже конвенційним орга-

ном. У рамках організації цей орган був створений набагато раніше, ніж було прийнято Конвенцію. Це можна використати в якості пояснення його широкої компетенції. Особливостями міжамериканської системи захисту прав людини є саме включення в систему соціальних, економічних та культурних прав, а також особливий правовий статус та широка компетенція Комісії.

В. Поміж трьох регіональних систем захисту прав людини наймолодшою буде регіональна африканська система захисту прав людини. Після прийняття 1981 року Африканської хартії прав людини і народів Організацією африканської єдності (ОАЄ), ця система почала формуватися. Можна виокремити особливість Хартії у порівнянні з іншими регіональними документами. Цією особливістю буде те, що в неї включено права народів, які ще називаються «третім покоління прав людини», а також передбачаються обов'язки прав індивіда стосовно його сім'ї, родичів, суспільства, держави й усього Африканського континенту.

Питання до практичного заняття:

1. Міжнародне право захисту прав людини як галузь міжнародного права.
2. Джерела міжнародного права захисту прав людини.
3. Поняття і зміст міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини.
4. Підходи до класифікації прав в свобод людини і громадянина. Поняття прав і свобод. Права людини і права громадянина. Покоління прав людини.
5. Універсальні механізми захисту прав людини й основних свобод.
6. Регіональні механізми захисту прав людини й основних свобод.
7. Європейська система захисту прав людини.

Теми для самостійної роботи:

1. Генезис прав людини. Покоління прав людини.
2. Принципи та обмеження прав людини.
3. Правові гарантії забезпечення громадянських та політичних прав і свобод.

4. Правові гарантії забезпечення економічних, соціальних, культурних прав і свободи людини і громадянина.

5. Процесуальний порядок захисту прав людини і громадянина органами прокуратури України, дізнання, досудового слідства та органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність. Питання порушення прав людини і громадянина даними органами.

6. Захист прав і свобод людини судами загальної юрисдикції. Питання порушення прав людини.

7. Система міжнародного захисту прав людини та основних свобод: універсальні та регіональні механізми.

8. Міжамериканська регіональна система захисту прав людини: загальна характеристика та особливості функціонування.

9. Африканська регіональна система захисту прав людини: загальна характеристика та особливості функціонування.

10. Європейський Суд з прав людини: знакові рішення в практиці Суду.

11. Позов «Україна проти Російської Федерації»: заявлені порушення та висновки щодо допустимості позову.

Теми рефератів:

1. Система захисту прав людини ЄС.
2. Європейська конвенція захисту прав людини і основних свобод як джерело формування європейських стандартів прав людини в сфері кримінального правосуддя.
3. Європейський суд з прав людини та Україна.

Міжнародно-правові акти:

1. Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Конвенція про права дитини 1989 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Рекомендована література:

1. Гайдулін О.О., Худолей В.Ю., Шаркова І.М. Прецедентне право Європейського Суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення : навч. посіб. Харків : І.Б. Лисенко, 2019. 298 с.

2. Деркач А.Л. Захист прав людини в конституційному процесі. К., 2019. 200 с.

3. Міжнародне публічне право : підручник. У 2 т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатовський та ін. ; за заг.ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2019. 624 с.

4. Островська Б.В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики : моногр. К. : Логос, 2019. 604 с.

5. Ратушна Б.П. Захист особи в Європейському суді з прав людини : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2019. 287 с.

6. Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

7. Сироїд Т.Л. Міжнародні стандарти в галузі забезпечення права на здоров'я та практика їхнього застосування : навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 166 с.

8. Стещенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навчальний посібник. 2-ге вид., змін. Харків : Право, 2019. 392 с.

9. Деркач А. Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. 124–127.

10. Hrushko M. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare. (A vision from Ukraine) / Kovalchuk V., Zharovska I., Mykivych M., Hrushko M., Hrabynskiy M. *Revista UNISCI / UNISCI Journal*. 2022. No. 59. P. 129–144. URL: <http://www.unisci.es/transformation-challenges-for-the-international-humanitarian-law-system-migration-crisis-as-the-latest-tool-for-hybrid-warfare-a-vision-from-ukraine/>

Тема 10

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Лекційні питання

1. Поняття, джерела та принципи міжнародного гуманітарного права.
2. Поняття війни та збройного конфлікту. Види збройних конфліктів. Кваліфікація збройних конфліктів в Автономній Республіці Крим та на Сході України.
3. Сторони та учасники збройного конфлікту.
4. Міжнародно-правовий захист жертв війни.
5. Засоби та методи ведення військових дій.

Поняття, джерела та принципи міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право – це галузь міжнародного публічного права, яка є самостійною, норми та принципи котрої регулюють допустимість засобів і методів ведення війни, забезпечують захист жертв збройних конфліктів, встановлюють взаємостосунки між воюючими і невоюючими державами. Міжнародне гуманітарне право характеризується системою звичаєвих та договірних норм міжнародного права, які є широко вживаними у внутрішніх та у міжнародних збройних конфліктах. Ними визначаються обов'язки, права учасників конфлікту, які стосуються як обмеження, так і заборони використовувати певні методи та засоби, яких можна вживати у збройній боротьбі, а також вони прямо захищають усіх жертв збройного конфлікту.

Одна з класичних галузей міжнародного публічного права є міжнародне гуманітарне право, саме воно зароджувалося на звичаях ведення війни, які своїм корінням занурюються далеко в історію Стародавнього Риму та Греції. Проте «міжнародне гуманітарне право» як термін з'являється нещодавно, коли ХХ ст. перетнуло

екватор часу в правовій літературі та міжнародних документах й дотепер часто вживають його попередників, а саме: «Закони та звичаї ведення війни, право війни та право збройних конфліктів».

Першопрохідцем в цьому терміні можна з впевненістю назвати Ж. Пікте – це швейцарський юрист, який і надав терміну популярності у профільній літературі, а з часом визначення отримало вжиток у Дипломатичній конференції з назвою: «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів», котра відбулася в період з 1974 по 1977 роки, висновок Міжнародного суду ООН, який має консультативний характер «Про законність погроз чи застосування ядерної зброї» від 1996 року в ньому вказано: «Система норм, яка раніше називалися «законами та звичаями війни», надалі буде йменуватися «міжнародним гуманітарним правом».

Головним аргументом до того щоб змінити назву стала заборона Статуту ООН на війну, як спосіб розв'язання спорів. Звісно слід взяти до уваги і погодитися з професором Т. Мероном: «Широке застосування терміну «міжнародне гуманітарне право» замість термінів «право війни» і «право збройних конфліктів» відображає вплив руху за права людини».

Міжнародне гуманітарне право характеризується поєднанням двох різних понять: правового та етичного. Міжнародне гуманітарне право містить відповідний етичний компонент, спрямований на досягнення компромісу між міркуваннями військової потреби та гуманітарними вимогами. Обов'язок воюючих держав гуманно ставитися до тих, хто не брав участі у воєнних діях чи припинив участь.

Основна відмінність між міжнародним гуманітарним правом і правом війни полягає в тому, що міжнародне гуманітарне право не вирішує питання законності війни і не має основного значення в цій галузі. Він призначений захисту всіх жертв війни, тобто тих, хто не брав участі чи припинив участь у збройному конфлікті. Норми міжнародного гуманітарного права включають мінімальні стандарти прав людини в екстремальних ситуаціях і встановлюють зобов'язання держав щодо надання таких гарантій особам, які тимчасово перебувають під їх юрисдикцією і не є громадянами.

Міжнародне гуманітарне право складається з двох частин – «права Гааги» (права війни) та «права Женеви» (права миру). Їх основу складають міжнародні конвенції як результат кодифікаційних процесів правил війни. Так, за підсумками Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років були прийняті декларації та конвенцій, які регулюють різні аспекти права збройних конфліктів, причому одинадцять конвенцій 1907 року замінили Конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни та декларації 1899 року. Основні конвенції 1907 року: «Про відкриття воєнних дій; Про закони і звичаї сухопутної війни (або IV Гаазька конвенція); Про стан ворожих торгових суден на початку воєнних дій; Про бомбардування морськими силами під час війни; Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення в морській війні; Про права й обов'язки нейтральних держав під час морської війни та інші».

Основу «права Женеви» складають чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року: «I Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, II Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб зі складу збройних сил на морі, які потерпіли корабельну аварію, III Конвенція про поводження з військовополоненими, IV Конвенція про захист цивільного населення під час війни». Прийняті в 1977 році два Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I) і збройних конфліктів неміжнародного характеру (ДП II).

Інші міжнародні договори присвячені забороні або обмеженню застосування певного засобу або методу ведення війни. Серед них необхідно відмітити наступні: «Санкт-Петербурзька декларація про відміну застосування вибухових і запалювальних куль 1868 року; Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 року; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що мають можливість наносити над-

мірні ушкодження чи мають невідборчу дію, 1981 року і три Протоколи до неї (Протокол про осколки, які не піддаються виявленню; Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв; Протокол про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї)».

Крім того, в сучасному міжнародному праві існують документи, що встановлюють кримінальну відповідальність окремих осіб за агресію і за серйозні порушення норм права збройних конфліктів в ході ведення війни. До них відносяться: Статуті Міжнародних військових трибуналів (Нюрнберзького 1945 року і Токійського 1946 року); Конвенція про застосовність строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства 1968 року; Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про видачу і покарання військових злочинців 1946 року і про принципи міжнародної співпраці відносно виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у військових злочинах проти людства 1973 року та інші.

Система міжнародного гуманітарного права, будується на низці принципів. Першою і найбільш загальною засадою міжнародного гуманітарного права є принцип гуманності. Він допомагає поєднати всі положення так, щоб вони перетворилися на систему норм, котрі використовуються у збройних конфліктах. Так, в науці міжнародного гуманітарного права зустрічається поділ на три категорії: «принципи ведення воєнних дій (принцип розрізнення між комбатантами і цивільним населенням, військовими та цивільними об'єктами та інші); принципи, що визначають поведження з особами, які перебувають під владою супротивника (принцип захисту жертв війни, що міститься в застереженні Мартенса, яке полягає в тому, що «населення та воюючі сторони перебувають під захистом принципів міжнародного права, що впливають з усталених звичаїв, встановлених між цивілізованими націями, законів людяності та вимог суспільної свідомості...» та інші); принципи, що стосуються імплементації міжнародного гуманітарного права (принцип поширення знань про міжнародне гуманітарне право та інші)».

Поняття війни та збройного конфлікту. Види збройних конфліктів. Кваліфікація збройних конфліктів в Автономній

Республіці Крим та на Сході України. Міжнародно-правова література останніх десятиліть ХХ ст. Науковці намагалися вказати на певні відмінності між поняттями «війна» та «збройний конфлікт». Ці намагання є результатом заміни понять «права війни» та «війна» на «права збройного конфлікту» та «збройний конфлікт» у діловодстві, яке стосується гуманітарного права. Загальновідомим є факт того, що термін «війна» було використано у першому міжнародно-правовому акті, який встановив норми міжнародного гуманітарного права. Гаазька конвенція 1907 р. говорить про: «застосування закону «у разі війни». Женевський протокол 1925 р. говорить про: «термін «війна» для заборони використання задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріальних агентів у військових діях». Так само можна сказати і про конвенції, котрі стосуються ведення війни на морі.

У Женевських конвенціях 1949 р. термін «війна» використовується разом із висловами «міжнародний збройний конфлікт» (стаття 2) та «неміжнародний збройний конфлікт» (стаття 3). Виходячи з цього, починаючи з 1950-х років визначення «збройних конфліктів» став використовуватися більш часто, порівняно з визначенням «війни». Така зміна багато в чому обумовлена ідеологічною та політичною обстановкою, спробами змістити акцент цих понять, так само як і заборону використовувати війну як легітимний засіб вирішення міжнародних суперечок.

Хоча демаркаційна лінія між «збройним конфліктом» та «війною», очевидно, є умовною, таке розмежування має деякі наслідки для правової бази, котрі застосовують під час збройного конфлікту. Разом з тим поняття «збройний конфлікт» вважається ширшим і вбирає в себе визначення «війни». Проте чи всі збройні конфлікти можна назвати війнами, оскільки з-поміж них є суттєві відмінності.

З юридичного погляду війна має такі характеристики:

- а) формально акт декларації, необхідний Третьою Гаазькою конвенцією від 1907;
- б) розрив дипломатичних відносин між воюючими державами внаслідок оголошення війни;
- в) розірвання двосторонніх угод, тим паче політичних;

г) діяльність спеціального правового режиму, який має і частково обмежити права людини.

Тому лише держава чи група держав може вести війну згідно з прийнятим міжнародним правом визначенням. Війна є збройною боротьбою між двома чи більше державами, що підтверджується актом формального оголошення.

Війна викликає якісні зміни у стані суспільства, оскільки більшість державних інститутів починають виконувати специфічні функції, викликані війною. Наслідком цим подіям суспільне життя, його економіка перебудовується, щоб забезпечити перемогу над ворогами: «Згідно з міжнародним правом, війна – це стан між двома націями, між двома групами націй або між нацією та групою націй, яка насамперед пов'язана з розривом дипломатичних відносин з подальшим припиненням подачі документів у мирний час. Загальні норми міжнародного права у Сполучених Штатах та загальну рішучість здійснювати акти насильства, навіть якщо вони фактично не відбувалися».

Женевські конвенції та Додаткові протоколи використовують поняття «збройний конфлікт», але не мають визначення цього терміна. Його відсутність тягне у себе як теоретичні, і практичні проблеми уніфікації його використання.

Класичне на сьогодні визначення збройного конфлікту міститься у п. 70 Рішення Апеляційної палати Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії у справі Душко Тадіча від 2 жовтня 1995 року: «Ми вважаємо, що збройний конфлікт існує тоді, коли має місце застосування збройної сили між Державами або тривале збройне насильство між урядовими силами та організованими збройними групами, або між такими групами в межах Держави. Міжнародне гуманітарне право застосовується з часу початку таких збройних конфліктів і виходить за межі припинення військових дій, поки не буде укладено мир; або, у випадку внутрішніх конфліктів, поки не буде досягнуто мирного вирішення конфлікту. До того моменту міжнародне гуманітарне право продовжує діяти на всій території ворогуючих Держав або, у випадку внутрішніх конфліктів, всій території, підконтрольній одній стороні, незалежно від того, чи ведуться там фактичні бої».

У загальній ст. 2 Женевських конвенцій 1949 року визначено, що «ця Конвенція застосовуватиметься в разі оголошення війни або під час будь-якого іншого збройного конфлікту, що виник між двома або декількома Високими Договірними Сторонами, навіть у тому випадку, якщо одна з них не визнає стану війни». Тому, коли виник збройний конфлікт міжнародного характеру між двома або декількома державами, то міжнародне гуманітарне право застосовується без виключення, навіть якщо війна не оголошена формально і якась сторона не визнає стан війни. Перший і останній аргумент застосування міжнародного гуманітарного права, є наявність такого збройного конфлікту міжнародного характеру.

Згідно з положеннями Женевських конвенцій 1949 р.: «збройними конфліктами міжнародного характеру визнаються такі конфлікти, коли один суб'єкт міжнародного застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта. Таким чином, сторонами в міжнародному збройному конфлікті можуть бути держави, нації і народності, що борються за свою незалежність, міжнародні організації, що здійснюють колективні збройні заходи з підтримки миру і міжнародного правопорядку».

Згідно з ст. 1 Додаткового протоколу I 1977 року: «міжнародними є також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування і іноземної окупації і проти расистських режимів в здійсненні свого права на самовизначення».

Іншим видом збройних конфліктів є збройні конфлікти неміжнародного характеру – це збройні конфлікти, що не визначенні в ст. 1 Додаткового протоколу I «відбуваються на території якої-небудь держави між її збройними силами або іншими організованими озброєними групами, які, знаходячись під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні і злагоджені військові дії і застосовувати положення Додаткового протоколу II 1977 року». Ці конфлікти відбуваються в межах однієї держави.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру мають наступні ознаки:

1) застосування зброї і участь в конфлікті збройних сил, включаючи поліцейські підрозділи; 2) колективний характер виступів;

3) певна організованість повстанців і наявність органів, відповідальних за їх дії; 4) тривалість і безперервність конфлікту. Окрема діяльність неорганізованих груп не є частиною, або окремим збройним конфліктом міжнародного характеру; 5) здійснення повстанцями контролю над частиною території держави.

Питання кваліфікації ситуації в Україні потребує розгляду. Ще на початку подій на Донбасі Російська Федерація здійснювала загальний контроль над організованими збройними угрупованнями так званих «ЛНР/ДНР». І станом на сьогодні Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду дійшов висновку про подвійну кваліфікацію, що на Донбасі мав місце міжнародний збройний конфлікт, починаючи з 30 квітня 2014 року, до нього доєднався міжнародний збройний конфлікт найпізніше з 14 липня 2014 року.

Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду оприлюднив ряд звітів про свою діяльність з попереднього вивчення ситуацій в Україні (2014, 2016, 2018, 2019). Попередні висновки Офісу прокурора про взаємоіснування на Сході України як міжнародного, так і міжнародного збройного конфлікту. Офіс Прокурора продовжує аналізувати чи здійснювала/здійснює Російська Федерація загальний контроль над антиурядовими організованими збройними групами на Донбасі з метою з'ясувати, чи існує на Донбасі єдиний міжнародний збройний конфлікт. Так, за 2019 рік офіс Прокурора вперше порівняно детально торкається питання допустимості розслідування ситуації в Україні. У зв'язку з можливістю наявності різних кваліфікацій офіс Прокурора аналізував відповідні положення ст. 9 Римського статуту, які стосуються як міжнародного збройного конфлікту, так і міжнародного збройного конфлікту. Оскільки стандарт доведення, який застосовується на стадії попереднього слідства, не вимагає від прокуратури однозначної відповіді на питання, чи можна вважати збройний конфлікт на сході України виключно міжнародним, передбачається потенційне встановлення цього факту. Перед початком повномасштабного розслідування ситуації в Україні.

Кваліфікація ситуації у Криму більш однозначна, наявний стан окупації, тобто міжнародний збройний конфлікт, тому що

окупантом може бути лише суверенний суб'єкт міжнародного права – держава. Стаття 2, спільна для Женевських Конвенцій 1949 року говорить, що Конвенції також:»застосовуються в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір». Зазначена кваліфікація відображена в звітах офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду.

Сторони та учасники збройного конфлікту. У міжнародному гуманітарному праві прийнято поділяти сторони та учасників збройного конфлікту. Під сторонами розуміються держави та інші суб'єкти міжнародного права, які формально чи фактично беруть участь у військових діях проти однієї чи кількох держав чи інших суб'єктів міжнародного права. До останніх належать держави, які змагаються за національний статус, державні організації та міжнародні організації. Вони є учасниками всіх правовідносин, що виникають під час війни.

Формально, як і більшість міжнародних договорів, положення Женевських конвенцій адресовані країнам-учасникам. Сьогодні майже всі члени міжнародного співтовариства є учасниками Женевських конвенцій 1949 року. Це майже те саме, що й для додаткових протоколів. Однак через різний обсяг і значення ратифікації та приєднання до гуманітарних договорів не всі держави однаково пов'язані цим правом. Ця ситуація пов'язана з тим, що сфера дії гуманітарного права обмежена заявами про відповідальні застереження та домовленості, зроблені державами під час підписання або ратифікації договорів, що містять норми, які застосовуються під час збройного конфлікту.

Порівняно з іншими галузями міжнародного права, норми міжнародного гуманітарного права чітко визначають обов'язки всіх осіб, які беруть участь у збройному конфлікті.

Сутність міжнародного гуманітарного права як «класичної галузі міжнародного права» резюмується в таких основних положеннях: По-друге, у гуманітарній діяльності, заснованій на цьому праві та сповідує принцип нейтралітету, особлива роль відводиться конфіденційності методів переконання.

Більшість норм міжнародного гуманітарного права мають імперативний характер. На нього не поширюється «принцип взаємності», згідно з яким інша сторона не може відмовитись, навіть якщо інша сторона його порушує. Ці норми не засуджуються під час збройного конфлікту.

З формальної точки зору варто відзначити, що норми гуманітарного права розраховані тільки на держави (про це прямо йдеться у більшості договорів), ми повинні забезпечувати примус держави. Підконтрольні їм збройні сили та інші учасники збройних конфліктів для дотримання норм гуманітарного права.

Учасниками збройних конфліктів є лише фізичні особи. Міжнародне гуманітарне право ділить учасників збройного конфлікту на дві групи: комбатантів (combatants) та некомбатантів (non-combatants).

Відповідно до Додаткового протоколу I, «будь-яка особа (крім медичного та духовного персоналу), яка входить до складу збройних сил сторони в конфлікті, є комбатантом і має право брати безпосередню участь у військових діях» (стаття 43, пункт 2). Комбатанти мають право битися. Це означає, що їм дозволено застосовувати силу чи навіть вбивати, і вони не несуть особистої відповідальності за свої дії, якби вони діяли як цивільні особи.

До учасників збройного конфлікту належать:

- а) військовослужбовці;
- б) населення неокупованих територій, яке добровільно озброюється;
- в) члени рухів опору.
- г) інші категорії осіб, які мають захист.

Міжнародно-правовий захист жертв війни. Першочерговим завданням сучасного гуманітарного права є захист жертв війни, у тому числі всіх осіб, які не брали участь у збройному конфлікті або припинили участь у ньому через поранення, хворобу або інші причини. До таких людей належать поранені та хворі солдати, жертви аварії корабля і мирні жителі. Однак до 1949 року міжнародне гуманітарне право не забезпечувало ефективного захисту цивільних осіб. Гаазькі правила 1907 містять лише кілька основних норм для широкої публіки. У ньому йдеться, що окупаційні сили мають поважати «права та честь сім'ї, життя громадян та приватну власність».

З того часу застосування цих норм стало традиційним і діє до сьогодні. Щодо інших категорій людей, то такий захист був недостатнім.

Положення змінилося з прийняттям Женевських конвенцій 1949 р. до Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих на збройні сили в дії, поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії, збройних сил на морі та військовополонених. Сильно змінився. Крім того, було ухвалено договір спеціально про захист цивільного населення під час збройного конфлікту.

Ці документи охоплюють усі категорії жертв війни, умисного вбивства чи поранення, жорстокого чи нелюдського поводження, тортур, біологічних чи медичних експериментів, умисного заподіяння тілесних ушкоджень та шкоди своїй країні. дітей, заборона виконання покарання без вироку справедливого та належного суду, колективне покарання тощо.

Міжнародний правовий захист поранених, хворих і жертв аварії корабля отримав подальший розвиток в Женевських конвенціях I, II і III 1949 року і Додатковому протоколі 1977 року.

Терміни «поранені» та «хворі» використовуються для позначення як військовослужбовців, так і цивільних осіб, які утримуються від бойових дій і потребують медичної допомоги чи догляду. Потерпілим слід вважати як військову, так і цивільну особу, яка перебуває в небезпеці внаслідок нещасного випадку, що стався з ним, на морі або іншій водоймі і утримується від військових дій.

Таким чином, захист тепер поширюється як на окремих осіб, так і на організації та пов'язаний із військовим чи цивільним статусом.

Стаття 10 Додаткового протоколу I каже:

«1. Усі поранені та особи, які зазнали корабельної аварії, користуються повагою та захистом, незалежно від політичної приналежності.

2. За будь-яких обставин з хворим звертатиметься гуманно і в найкоротші терміни буде надано максимальну медичну допомогу та догляд, необхідні для стану хворого. Між ними немає жодної різниці з немедичних причин». Практично такі ж положення за змістом та формою закріплені у ст. 7 Додаткового протоколу II.

Наведені вище положення стосуються таких основних зобов'язань Договірних сторін: Захистити їх від несправедливості та

небезпеки внаслідок воєнних дій та від можливості порушення їх недоторканності. Надаючи цим людям медичну допомогу та догляд, не залишайте їх на свавілля долі через те, що вони належать до ворожої сторони (загальна заборона дискримінації). У той же час немає потреби лікувати їх більше, ніж це можливо. З пораненими та хворими противника не потрібно поводитися краще, ніж з вашими бійцями у тій самій ситуації.

Щодо Женевської конвенції про захист цивільних осіб у збройному конфлікті 1949 року, то її положення поширювалися на всі цивільні держави, які беруть участь у конфлікті. Не лише воюючим країнам, а й громадянам цих держав та цивільному населенню на окупованих територіях. Ці статті передбачають вирішення конкретних питань, таких як: «створення безпечних зон, захист поранених та хворих, госпіталів та медичного персоналу, доставка медикаментів, спеціальні заходи щодо захисту дітей, встановлення родинних зв'язків при розлученні».

IV Женевська конвенція передбачає: «створення санітарно-безпечних зон для захисту хворих, людей похилого віку, дітей, вагітних жінок та матерів малолітніх дітей від наземних та повітряних нападів (стаття 14). Захист поранених та хворих, некомбатантів та цивільних осіб, які не беруть участь у бойових діях, шляхом створення нейтральних зон (стаття 15) у районах бойових дій. Водночас створення таких зон має бути добровільним та підлягати переговорам між сторонами у конфлікті, які мають застосовувати для цієї мети проекти типових статей, що додаються до Конвенції. Четверта Женевська конвенція була першою спробою визначити поняття «цивільне обличчя» та «цивільне обличчя». Відповідно до ст. 4. Особи, які перебувають під владою конфліктуючої або окупаючої сторони під час конфлікту чи окупації та не є її громадянами, підлягають захисту цієї Конвенції».

Але канони мистецтва. 4 Конвенція не застосовується до:

«Громадяни, провінції яких пов'язані положеннями цієї Конвенції.

Громадянин нейтральної нації, який досяг території однієї з воюючих націй.

Громадяни союзних країн, якщо вони мають регулярні дипломатичні представництва у країнах, що перебувають під їхньою владою».

Особи, що перебувають під захистом трьох інших Женевських конвенцій: поранені, хворі, котрі зазнали аварії корабля і військово-полонені.

Засоби та методи ведення військових дій. У доктрині міжнародного права під засобами ведення війни розуміються зброя та інші засоби, що використовуються збройними силами воюючих сторін для заподіяння збитків та поразки противника, а під способами ведення війни – порядок та порядок ведення війни. спосіб застосування засобів ведення війни

Тому всі засоби та способи ведення війни можна поділити на умовно допустимі (законні) та не допустимі (незаконні). Цей поділ має насамперед доктринальний характер і докладно аналізується у дослідженнях з міжнародного гуманітарного права. Щодо змісту договору у цій сфері, то тут немає чіткого розмежування між засобами та способами ведення воєнних дій, оскільки ці норми по чергово встановлюють свої цілі.

Згідно зі ст. 35 Додаткового протоколу I право сторін, що знаходяться в конфлікті, обирати методи і засоби ведення війни не є необмеженим.

Заборонені також наступні методи ведення військових дій: віддання наказу не «залишати нікого в живих», незаконне використання емблем Червоного Хреста, ООН, а також прапорів, емблем, форменого одягу нейтральних держав або держав, що не беруть участь в конфлікті. Забороняється вбивати, заподіювати поранення або брати у полон противника, вдаючись до віроломства, під яким розуміються «дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист або зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного гуманітарного права».

Незаконними засобами ведення війни є всі види зброї, застосування яких суперечить принципам та нормам міжнародного права, які діють під час війни.

Каталог заборонених засобів ведення війни формувався паралельно з розвитком науково-технічного прогресу та вдосконаленням нових видів озброєнь. Поворотним моментом стала Гаазька

мирна конференція, на якій було ухвалено низку договорів з цього питання. Особливо мистецтво. 22. Положення 1907 р. про закони та звичаї сухопутної війни передбачає, що «воюючі сторони не користуються необмеженими правами у виборі засобів заподіяння шкоди своїм противникам». Цей принцип також був джерелом багатьох конкретних заборон у військовій справі. Особливо мистецтво. Стаття 23d Гаазького положення забороняє використання «зброї, снарядів або речовин, здатних заподіяти невинуваті страждання». Надмірні страждання слід розуміти як результат, не виправданий військовою необхідністю.

Заборона застосування отрут та отруйної зброї, передбачена ст. Гаазьке правило 23а сьогодні має першорядне історичне значення. Ще більше значення сьогодні має Женевський протокол 1925 р. (хоча й далеко не останній), у якому говориться, що «задушливі, отруйні чи інші, так само, як і процес, його застосування у військових діях справедливо засуджується цивілізованою громадськістю». Світова думка» і тепер висловлює згоду Сторін «поширити цю заборону на бактеріологічні засоби ведення війни».

Женевський протокол 1925 року забороняє використання біологічної (бактеріальної) зброї у військових діях. До бактеріальних агентів у сучасному розумінні відносяться не лише бактерії, а й такі мікроорганізми, як віруси та рикетсії, хоча на момент підписання протоколу нічого не було відомо.

Подальші переговори про загальну заборону біологічної зброї призвели до укладання міжнародної угоди. 10 квітня 1972 року Конвенція про заборону виробництва та накопичення запасів бактеріальної (біологічної) та отруйної зброї та їх знищення була відкрита для підписання.

Щодо подальших обмежень на застосування зброї масового знищення, то варто згадати Конвенцію 1993 року про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та її знищення. Договір забороняє використання хімічної зброї будь-якого виду і передбачає, що держави, які його ратифікували, повинні знищити всю хімічну зброю протягом 10 років з моменту її набуття чинності. З юридичного боку існують ефективніші механізми реалізації,

такі як механізми контролю, перевірки на місці і, де це доречно, «mutatis Mutatis» у цій системі немає елементів, які могли б підлягати прийому, чи вказує, у зв'язку з Конвенцією про біологічну зброю.

Безсумнівно, Конвенція з хімічної зброї стала важливим кроком у забезпеченні миру та безпеки в усьому світі, заборонила ще один клас зброї масового знищення та значною мірою сприяла розвитку гуманітарних принципів.

З появою та розвитком ядерної зброї почався досить важливий історичний етап у зв'язку з тим, що людина отримала зброю, яка загрожувала виживанню людства. Тому необхідно переосмислити принципи та розвиток міжнародного гуманітарного права. З цієї точки зору уникнути розгляду таких засобів ведення війни було неможливо, а їх невиборчий характер унеможлилював розмежування комбатантів та цивільних осіб.

8 липня 1996 р. Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй у своєму консультативному висновку щодо законності загрози ядерної зброї та її застосування зазначив, що застосування ядерної зброї будь-якого виду порушує норми ядерної зброї. Гуманітарне право: Підставою для таких заяв є насамперед те, що ця зброя має високу руйнівну силу, зокрема розсіює радіоактивне випромінювання, яке безконтрольно і без розбору знищує як комбатантів, так і цивільних осіб.

У 1980 році було прийнято Конвенцію про заборону та обмеження застосування деяких видів звичайної зброї, які вважаються заподіяними надмірною шкодою або мають невиборчу дію (включаючи три протоколи до неї). Він став першим із 20-х років 20 століття. Договір, що регулює питання щодо звичайних озброєнь. Норми цієї Конвенції та Протоколу поєднують у собі різні елементи міжнародного гуманітарного права та договорів про контроль над озброєннями. Зверніть увагу, що перелік та зміст заборонених засобів ведення війни викладено у Протоколі, а не в самому Договорі. Це стосується Протоколу I, що стосується невідстежуваних фрагментів, які неможливо виявити в організмі людини за допомогою рентгєнівських променів. Протокол забороняє та обмежує застосування мін, мін та інших пристроїв під час збройних конфліктів на суші та

їх розгортання для запобігання перетину прибережних вод, водних шляхів та річок. Норми цього Протоколу застосовуються також до неміжнародних збройних конфліктів, що відбуваються на території держави-учасниці. Протокол III забороняє чи обмежує використання запальних бомб. Відповідно до ст. Відповідно до Протоколом 1 запальна зброя може мати форму вогнеметів, вибухових речовин, артилерійських снарядів, реактивних снарядів, гранат, мін, бомб та інших пристроїв, що містять запальні речовини, які можуть підпалити предмети або. люди. Поєднання полум'я, тепла або чогось іншого, що виникає в результаті хімічної реакції, яка досягає мети.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття міжнародного гуманітарного права, його принципи та джерела.
2. Поняття війни та збройного конфлікту. Види збройних конфліктів. Кваліфікація збройних конфліктів в Автономній Республіці Крим та на Сході України.
3. Початок та завершення збройного конфлікту міжнародного та неміжнародного характеру. Нейтралітет під час збройних конфліктів.
4. Сторони та учасники збройного конфлікту.
5. Міжнародно-правовий захист жертв війни. «Застереження Мартенса».
6. Засоби та методи ведення військових дій.
7. Режим окупації та воєнного полону.
8. Інститут держав-покровительок. Міжнародний Комітет Червоного Хреста: загальна характеристика та значення діяльності.
9. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство.
10. Відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права.

Теми для самостійної роботи:

1. Поняття міжнародного гуманітарного права. «Право Гааги». «Право Женеві». «Право Нью-Йорку». Місце міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного права.

2. Виникнення міжнародного гуманітарного права. Джерела міжнародного гуманітарного права. Кодифікація міжнародного гуманітарного права у ХХ столітті.

3. Види збройних конфліктів. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до різних видів збройних конфліктів.

4. Правові наслідки початку збройного конфлікту міжнародного характеру. Нейтралітет під час війни. Припинення воєнних дій та його відмінність від припинення стану війни. Загальне і часткове перемир'я. Капітуляція. Закінчення війни та її правові наслідки.

5. Населення під час війни. «Застереження Мартенса».

6. Правовий статус учасників збройних конфліктів. Поняття та категорії комбатантів. Права та обов'язки комбатантів.

7. Визначення правового статусу жертв війни. Правила захисту основних категорій жертв збройних конфліктів. Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи 1977 року як основні джерела захисту жертв війни. Захист поранених та хворих у період збройного конфлікту. Право поранених на захист. Правове становище медичних формувань та установ, медичного і духовного персоналу.

8. Створення санітарних зон, зон безпеки, нейтральних зон і коридорів.

9. Правовий статус військовополонених. Режим воєнного полону.

10. Режим воєнної окупації.

11. Правове становище цивільного населення в період збройних конфліктів. Захист цивільного населення в період збройних конфліктів. Визначення цивільних об'єктів і захист цивільних об'єктів. Цивільні об'єкти, що знаходяться під особливим захистом.

12. Поняття засобів та методів ведення воєнних дій. Заборонені засоби і методи ведення бойових дій. Принципи заборони засобів і методів ведення війни. Заборона зброї масового знищення. Заборона ядерної зброї.

13. Заборона хімічної та бактеріологічної зброї. Заборона звичайної зброї, яка завдає надмірних ушкоджень або має невибіркову дію.

14. Заборона віроломних методів ведення війни.

15. Міжнародно-правова регламентація ведення збройної боротьби на морі й у повітряному просторі. Особливості міжнародно-

правового регулювання ведення збройного конфлікту на морі. Морська блокада. Особливості регламентації повітряної війни.

16. Міжнародне гуманітарне право в збройних конфліктах не міжнародного характеру.

Теми рефератів:

1. Збройний конфлікт в Україні: питання кваліфікації.
2. Окупація: правовий режим та питання Криму.
3. Інтернаціоналізований збройний конфлікт: поняття та особливості.

Міжнародно-правові акти:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (I Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (II Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text

3. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (III Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (IV Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III) 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text

Рекомендована література:

1. Грушко М.В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230–238.

2. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці : методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ : УГСПЛ, 2020.

3. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / Т-во Червон. Хреста України, Фонд підтримки фундам. дослідж. Одеса : Фенікс, 2018. 39 с.

4. АБВ. Збройний конфлікт в термінах / Д. Дуцик, В. Черниш, В. Вороніна, Н. Рюче, І. Мороз, О. Паперняк, І. Калупаха. Київ : Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, 2019. 90 с. URL: <https://mtot.gov.ua/files/uploads/8b5c1540-a1ae-11e9-9b89-731f32e113d5.pdf>

5. Коваль Д.О., Авраменко Р.А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі / Д.О. Коваль, Р.А. Авраменко. Київ : ГО Truth Hounds; Одеса : Фенікс, 2019. 36 с.

6. Жаровська І. Діяльність МКЧХ у період збройних конфліктів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 889. С. 163–167. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2019/feb/15619/27.pdf>

7. Сірант М. Міжнародний кримінальний суд як головний орган з протидії агресії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 889. С. 192–197. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2019/mar/15679/31.pdf>

8. Пташник І.Р. Міжнародне гуманітарне право : хрестоматія з дисципліни. Івано-Франківськ : ПНУ, 2019. URL: <http://lib.pnu.edu.ua/read.php?id=8437>

9. Марценко Н., Грушко М. Гуманітарний доступ під час збройних конфліктів. *Університетські наукові записки*. 2021. №6(84). С. 102–110. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/84_102-110/pdf

Тема 11

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО *STRICTO SENSU*

Лекційні питання

1. Поняття міжнародного кримінального права, його предмет і джерела.
2. Структура міжнародного кримінального права: міжнародне кримінальне право *stricto sensu* і транснаціональне кримінальне право.
3. Індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві.
4. Поняття і види міжнародних злочинів.
5. Поняття міжнародної кримінальної юрисдикції.

Поняття міжнародного кримінального права. Міжнародне кримінальне право впливає із норм міжнародної практики, які вже давно оголосили поза законом піратство та військові злочини. Наразі важко точно сказати, коли виникли перші норми міжнародного кримінального права. Одні вважають, що норми міжнародного кримінального права вперше сформувався в XIX столітті, причому одні дослідники кажуть, що вони сягають часів Стародавнього Єгипту та класичної Греції, інші – до середньовіччя, а якщо так, то деякі стверджують, що: Міжнародне кримінальне право могло б стати мовою XX століття, коли міжнародне співтовариство зробило перші спроби притягти злочинців до відповідальності під час Першої світової війни.

Що ж до самого терміна «міжнародне кримінальне право», він народився межі XIX і XX століть. І зазначено норми, що регулюють співпрацю держав у боротьбі з такими злочинами, як работоргівля, торгівля наркотиками, фальшивомонетництвом, які торкаються інтересів кількох держав. Однак лише після Другої світової війни, у зв'язку з діяльністю Міжнародного військового трибуналу

в Нюрнберзі та Токіо, цей термін набув широкого поширення. Незважаючи на свою короткострокову функцію, ці суди вплинули на подальший розвиток системи міжнародного кримінального правосуддя та міжнародного кримінального права в цілому. Зокрема, статuti цих судів встановили конкретні принципи міжнародного кримінального права, у тому числі: Державна посада особи не звільняє її від особистої відповідальності. Якщо держава не накладає покарання за діяння, що кваліфікуються відповідно до міжнародного права як злочину проти миру та людяності, це не створює ситуації, яка звільняє винних від міжнародної кримінальної відповідальності. До військових злочинців не застосовується термін давності.

Основними джерелами міжнародного кримінального права є міжнародні договори та міжнародна практика.

Значення міжнародних договорів як джерела інформації з міжнародного кримінального права полягає в тому, що це джерело чітко встановлює у письмовій формі склад відповідних міжнародних злочинів та має значення для розслідування таких злочинів, розшуку та затримання винних осіб. Те, що він регулює це питання. У той самий час міжнародні звичаї, чи правила поведінки, продовжують широко застосовуватися у зв'язку з тим, що умови міжнародних договорів є обов'язковими лише для сторін таких договорів. Єдине застосування в подібних обставинах визнається юридично обов'язковим. Що стосується співвідношення між звичайними та договірними нормами, то слід зазначити, що договірні норми дуже часто ґрунтуються на звичайних нормах і розглядаються як такі, що відображають зміст норм звичайного міжнародного права. Це стосується, зокрема, Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років, Женевської конвенції 1949 року про захист жертв збройних конфліктів та Додаткового протоколу 1977 року.

Серед міжнародних договорів, що складають основу міжнародного кримінального права, особливе місце займає Статут Міжнародного кримінального суду, прийнятий у м. Римі 17 липня 1998 року. Даний акт складається з преамбули та 13 частин. У преамбулі договірні сторони визначають загальні наміри боротьби з найбільш серйозними злочинами, що викликають заклопотаність усього світового співтовариства. З метою здійснення цієї боротьби засновується

Міжнародний кримінальний суд, який почав функціонувати з 2002 року.

Римський статут Міжнародного кримінального суду визначає як матеріальні, так і процесуальні засади діяльності даного Суду, закріплюючи тим самим і основи системи міжнародного кримінального права, зокрема класифікацію злочинів, елементи складу міжнародного кримінального злочину, принципи міжнародного кримінального права та основи покарання.

Предмет міжнародного кримінального права має комплексний характер В зміст суспільних відносин, що входять до його предмету є наступні групи відносин:

– перша група – відносини, пов’язані з вчиненням міжнародного кримінального злочину і залученням до міжнародної кримінальної відповідальності. Дана група відносин включає як охоронні, так і регулятивні відносини. Перші пов’язані із залученням особи до міжнародної кримінальної відповідальності і призначенням покарання за міжнародне кримінальне злочин. Регулятивні відносини з’являються у випадках звільнення особи від міжнародної кримінальної відповідальності, передбачених, зокрема, ст. 31 Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

– другу групу становлять відносини, пов’язані з питаннями встановлення відповідальності за злочини міжнародного характеру. Відповідальність за такі дії виникає лише за національним законодавством, тому про міжнародну кримінальну відповідальність не можна говорити. Завдання міжнародного кримінального права щодо таких злочинів полягає у вирішенні проблем міжнародного співробітництва, а й у встановленні спільних напрямів боротьби із нею. Таким чином, незважаючи на те, що ці відносини входять у предмет міжнародного кримінального права, те, що питання про притягнення до відповідальності за ними регулюється національними кримінально-правовими нормами, а міжнародне кримінальне право зводиться до регулювання. Загальна проблема боротьби зі злочинністю розглядається.

Тому варто говорити про специфічність і самостійність предмету міжнародного кримінального права, що включає в себе дві групи

відносин: охоронні відносини, пов'язані з вчиненням міжнародного кримінального злочину і залученням до міжнародної кримінальної відповідальності; регулятивні суспільні відносини, пов'язані з боротьбою зі злочинами міжнародного характеру.

Міжнародне кримінальне право є складною сферою міжнародного права, що включає такі підгалузі, як міжнародне матеріальне кримінальне право (вузько визначається міжнародне кримінальне право), міжнародне кримінально-процесуальне право, міжнародне кримінально-виконавче право і норми, що регулюють оперативно-розшукову діяльність. До їх переліку можуть входити і норми щодо судової системи. Міжнародне матеріальне кримінальне право містить комплекс принципів та норм, що встановлюють злочинність правопорушень, регулюють питання змови, що передбачають кримінальну відповідальність та безкарність та багато іншого. Міжнародний кримінально-процесуальний кодекс регулює розслідування міжнародних злочинів, розгляд справ, перегляд судових рішень, встановлює правовий статус суб'єктів міжнародного кримінального правосуддя. Міжнародне кримінально-виконавче право встановлює правовий статус ув'язнених, встановлює стандарти поведінки з ув'язненими, а також регулює питання співпраці між державами на певних територіях. Кодекси, що регулюють оперативно-розшукову діяльність, регулюють співпрацю держав у запобіганні та розкритті злочинів, розшуку та затриманні винних осіб.

Структура міжнародного кримінального права: міжнародне кримінальне право *stricto sensu* і транснаціональне кримінальне право. «Міжнародне кримінальне право» як галузь міжнародного права складається з неоднорідних норм. Відповідно, в міжнародному кримінальному праві можна виділити дві підгалузі.

1. Перша підгалузь міжнародного кримінального права регламентує основи і порядок притягнення індивідів до кримінальної відповідальності органами міжнародної кримінальної юстиції, встановлюючи рідкісні для міжнародно-правової системи вертикальні відносини підпорядкування (між індивідом і державою) – в силу чого за нею утвердилася назва «міжнародне кримінальне право *stricto sensu*». Ця підгалузь регулює:

- матеріально-правові підстави притягнення о міжнародної кримінальною відповідальності (тобто склади міжнародних злочинів),
- міжнародний кримінальний судоустрій і
- судочинство.

Усередині неї намітилася тенденція до відособлення процесуальних норм в «міжнародний кримінальний процес».

2. Друга підгалузь стійкого позначення не отримала, Вона складається з норм, які не можуть функціонувати поза національним правовим простором. В цьому випадку юридичні стосунки залишаються традиційно горизонтальними – між незалежними суб'єктами державами.

Пропонується визначити сукупність таких норм як «транснаціональне кримінальне право».

Транснаціональне кримінальне право охоплює усю сферу, що має відношення до міжнародної співпраці в у протидії злочинності, за винятком тих її аспектів, які відносяться до міжнародного кримінального права *stricto sensu*, і включає:

1) транснаціональне матеріальне кримінальне право, що є системою міжнародно-правових норм, направлених на регламентацію матеріально-правових питань національної кримінальної юрисдикції і екстрадиції, а також на гармонізацію криміналізації найбільш значимих в міжнародному плані правопорушень і встановлення кримінальних санкцій;

2) транснаціональне процесуальне кримінальне право, що складається, як мінімум, з двох частин:

а) міжнародно-правових норм, що регламентують взаємодію національних правоохоронних і судових органів в цілях притягнення до відповідальності винних осіб («право взаємної допомоги держав у кримінальних справах», включаючи процесуальні аспекти екстрадиції);

б) міжнародно-правових норм, спрямованих на забезпечення гарантій прав людини в кримінальному судочинстві – право на законне затримання, арешт.

3) транснаціональне кримінально-превентивне право, регламентуюче взаємодія держав задля попередженні злочинності.

Індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві. Відповідальність фізичної особи за міжнародний злочин найчастіше виникає за умови, що злочинне діяння пов'язане із злочинною діяльністю держави. Посадове становище людини (глава держави, уряду тощо) не звільняє його від кримінальної відповідальності. Отже, норми вироку Нюрнберзького суду нині є загальноприйнятими. По-перше, «злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними суб'єктами, і лише шляхом покарання осіб, які вчинили такі злочини, можуть бути проведені норми міжнародного права». Положення прямо свідчить про наявність та необхідність особистої відповідальності за фізичні особи.

По-друге, «принципи міжнародного права, які іноді захищають представників країн, що неспроможні застосовуватися до діянь, вважається кримінальними з міжнародного права». Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності також відображено у статутах Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Югославії (стаття 7) та Міжнародного кримінального трибуналу з Руанди (стаття 6), а також у Римському міжнародному кримінальному статуті. корт. Так, згідно із ч. 1 ст. Стаття 25 Римського статуту визначає юрисдикцію Суду щодо фізичних осіб, незалежно від того, чи вони є представниками державної влади чи окремими особами.

Відносно питання ефективності індивідуальної кримінальної відповідальності в першу чергу може виникнути питання доцільності й впливовості такого виду міжнародної відповідальності, адже існує достатньо інших видів міжнародно-правової відповідальності за міжнародні злочини. Частково відповідь на це питання вже була дана. Кримінальна відповідальність за злочини є обґрунтованою, адже відповідальність за злочинні дії осіб не може перекидатися на міжнародні організації, органи держави або державу взагалі. Суть кримінальної відповідальності саме і полягає в настанні для фізичної особи негативних обмежень прав і свобод за скоєння злочину.

Затверджуючи принцип індивідуальної кримінальної відповідальності, Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі наголосив: «...Порушення міжнародного права породжує індивідуальну відповідальність. Саме люди, а не абстрактні організації,

вчиняють злочини, зупинення яких необхідне як санкція міжнародного права». Хоча й існує думка, що фізична особа не може бути суб'єктом міжнародного злочину. З такою позицією не можна погодитись, адже вона може призвести до відродження доктрини державного акту, і тому зараз інститут міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб є загально визнаним.

На думку деяких авторів, встановлення відповідальності винних фізичних осіб згідно з міжнародним правом, часто всупереч національному праву держави-правопорушника, є обмеженням суверенітету (фізичні особи фактично виключаються з юрисдикції держави-правопорушника). Підтримуючи цю позицію, інші автори вважають, що міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб має два аспекти: з одного боку, це – форма політичної відповідальності держави, яка виявляється в обмеженні суверенітету, а з іншого – кримінальна відповідальність конкретних фізичних осіб, яка впливає з норм міжнародного права.

Поняття і види міжнародних злочинів. Варто визначити поняття «міжнародний злочин» у зв'язку з тим, що дії певних груп, що становлять небезпеку для існування держав і відносин між ними в цілому, підлягають міжнародному кримінальному праву.

Сучасна міжнародно-правова наука розуміє міжнародний злочин як злочин, що становить небезпеку для міжнародного співтовариства в цілому. Така підвищена небезпека впливає з тяжкості скоєного діяння, тяжкості порушеного зобов'язання та наслідків скоєного злочину. Держави несуть міжнародну політичну та матеріальну відповідальність за скоєння ними певних злочинів, а глави держав, високопосадовці та інші відповідальні особи несуть індивідуальну кримінальну відповідальність і постають перед усім міжнародним співтовариством.

Статут Нюрнберзького військового суду 1945 року вперше класифікував міжнародні злочини у сучасному розумінні. Відповідно до ст. 6 зазначеного Статуту поділяє всі міжнародні злочини на три групи.

1. Злочини проти миру: порушення будь-якого міжнародного договору, конвенції чи змови з метою планування, підготовки, розв'язання чи ведення агресивної війни та вчинення будь-якої з вищезгаданих дій.

2. Військові злочини, а саме: порушення законів та звичаїв війни: вбивства, катування, викрадення в рабство або викрадення з іншими цілями цивільних осіб на окупованих територіях. Вбити або катувати військовополонену або людину, яка зазнала аварію корабля в морі. Вбивство заручників, пограбування державної чи приватної власності. Безглузде руйнування міст і сіл, руйнування, не виправдане військовою необхідністю тощо.

3. Злочини проти людяності: вбивства, тортури, поневолення, депортація та інші мерзенні злочини, скоєні з політичних, расових чи релігійних мотивів.

Зважаючи на існування Міжнародного кримінального суду, постійного органу, уповноваженого здійснювати юрисдикцію щодо осіб, винних у скоєнні найбільш тяжких злочинів, які викликають занепокоєння міжнародної спільноти, ми вважаємо за доречне класифікувати міжнародні злочини. Відповідно до статуту призначеного суду.

Так, згідно зі статтею 1. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Суд має юрисдикцію щодо таких злочинів:

- a) злочину геноциду;
- b) злочинів проти людяності;
- c) воєнних злочинів;
- d) злочину агресії.

Поєднання множинної («подвійної» і більше) або міжнародної кримінальності і множинної міжнародної юрисдикції дозволяє виділити в структурі міжнародної злочинності три категорії міжнародних злочинів:

- міжнародний екстрадиційний злочин;
- транснаціональний злочин;
- міжнародно-правовий злочин.

Поняття міжнародної кримінальної юрисдикції. Юрисдикція в міжнародному праві – це прояв державного суверенітету. Вона означає сферу дії державної влади, здійснення владних повноважень.

Можна розглядати в широкому і вузькому розуміннях. У широкому розумінні, юрисдикція розглядається як право кожної держави створювати національне законодавство і забезпечувати його виконання.

Кримінальна юрисдикція – влада держави видавати норми кримінального права і забезпечувати їх застосування.

Питання кримінальної юрисдикції регламентуються законодавством держави відповідно до міжнародного права. Загальне правило полягає в тому, що держава здійснює повну юрисдикцію в межах своєї території і обмежену відносно своїх громадян за кордоном, в межах спеціальної економічної зони, і континентального шельфу.

Виділяють такі види юрисдикції, у тому числі і кримінальної:

1. Залежно від дії в просторі розрізняють територіальну та екстратериторіальну юрисдикцію. Юрисдикція, що здійснюється в межах державної території, називається територіальною. У її основі лежить територіальний принцип. Юрисдикція, як правило, має територіальний характер. Найяскравіше це проявляється в кримінальній юрисдикції, де непорушно признається принцип приналежності юрисдикції судам того місця, де скоєний злочин. Проте кримінальна юрисдикція держави не вичерпується лише територіальним принципом, а передбачає можливість застосування екстратериторіальних принципів.

Юрисдикція, здійснювана за межами території, є екстратериторіальною. Заснована на цьому принципі юрисдикція носить в цілому обмежений характер, та є лише приписуючою. У області екстратериторіальної юрисдикції діють три принципи – персональний, захисту (чи безпеки) і універсальності.

2. За характером влади – законодавчу (приписуючу – владу держави встановлювати обов’язкові для фізичних і юридичних осіб норми), виконавчу (примусу) – владу змушувати до дотримання права і актів; судову.

3. За об’ємом – повну і неповну (обмежену).

Питання до практичного заняття:

1. Поняття міжнародного кримінального права, його предмет і джерела. Виникнення і еволюція концепції міжнародного кримінального права у міжнародно-правовій доктрині.

2. Структура міжнародного кримінального права: міжнародне кримінальне право *stricto sensu* і транснаціональне кримінальне

право. Зв'язок міжнародного кримінального права з іншими галузями міжнародного права.

3. Індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві.

4. Поняття і види міжнародних злочинів. Поняття «міжнародний екстрадиційний злочин»; «транснаціональний злочин», «міжнародно-правовий злочин».

5. Поняття, суть та особливості злочину міжнародного характеру. Правова природа злочину міжнародного характеру. Види злочинів міжнародного характеру.

6. Поняття і принципи кримінальної юрисдикції у міжнародному кримінальному праві.

7. Поняття міжнародної кримінальної юрисдикції. Співвідношення міжнародної та національної юрисдикції.

8. Види кримінальної юрисдикції: предметна (*ratione materiae*); просторова (*ratione loci*); темпоральна (*ratione temporis*); персональна (*ratione personae*).

Теми для самостійної роботи:

1. Поняття, предмет та система міжнародного кримінального права.
2. Основоположні принципи міжнародного кримінального права.
3. Вплив міжнародного кримінального права на національне законодавство. Поняття та способи імплементації. Безпосереднє та опосередковане застосування міжнародного кримінального права. Міжнародне кримінальне право і національні інтереси України.

4. Структура міжнародного кримінального права: міжнародне кримінальне право *stricto sensu* і транснаціональне кримінальне право.

5. Індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві.

6. Поняття та ознаки злочину в міжнародному кримінальному праві. Види злочинів у міжнародному кримінальному праві. Поняття та особливості міжнародного злочину. Види міжнародних злочинів

7. Сутність злочину міжнародного характеру та його відмінність від міжнародного злочину. Склад злочину в міжнародному кримінальному праві. Подвійна кримінальність злочинів міжнародного характеру.

8. Особливості суб'єкта міжнародного злочину. Співвідношення понять «суб'єкт міжнародного злочину» та «суб'єкт відповідальності за міжнародний злочин».

9. Поняття, види та форми співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю.

10. Поняття міжнародної кримінальної юрисдикції.

Теми рефератів:

1. Злочин міжнародного характеру як міжнародний стандарт співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю.

2. Римський Статут та Україна: проблемні питання адаптації.

3. Видача (екстрадиція) злочинців та передача злочинців як форма співробітництва держав у боротьбі з міжнародною злочинністю.

Міжнародно-правові акти:

1. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_036

2. Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_033 10

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_15

4. Конвенція о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации 1971 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_165

5. Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов 1973 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_protected_persons.shtml

6. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155

7. Конвенция о пресечении преступления апартеида и наказания за него 1973 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_149

8. Конвенция об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности и о финансировании терроризма 2005 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_948

9. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 2000 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789

10. Международная конвенция о борьбе с захватом заложников от 17 декабря 1979 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostages.shtml

11. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма от 9 декабря 1999 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml

12. Определение агрессии: утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1974 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml

Рекомендована література:

1. Гринчак В.А., Земан І.В., Когутич І.І., Марін О.К. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності) : підручник. Харків : Право, 2019. 440 с.

2. Попко В.В. Транснаціональне кримінальне право: міжнародний аспект : монографія. Київ : Київський університет, 2019. 431 с.

3. Соловійова А.М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження : монографія. Вінниця, 2018. 429 с.

4. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / Н.А. Зелінська, С.С. Андрейченко, Н.В. Дрьоміна-Волок, Д.О. Коваль ; за ред. проф. Н.А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.

5. Грушко М.В. Военні злочини як міжнародні злочини *jus cogens*. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 1. С. 241–244 с.

6. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С.В. Ківалов та ін. ; відп. ред. С.В. Ківалов. Одеса : Юридична література, 2017. 205 с.

7. Andreichenko S., Voloshchuk O., Kolesnyk V. Prohibition of aggression as a manifestation of anthropocentrism in international law: genesis of the principle and formation of the definition. *Journal of Law and Political Science*. 2021. Vol. 28. Issue 3 (June). P. 154–185.

8. Міжнародне кримінальне право : навчально-методичні вказівки / укл.: С.С. Андрейченко, К.В. Громовенко, В.Ю. Колесник,

Н.В. Хендель. Одеса : Фенікс, 2021. 40 с.

9. Андрейченко С.С. Підстави, що виключають кримінальну відповідальність у міжнародному кримінальному праві. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 153–161.

10. Андрейченко С.С. Принципи міжнародного кримінального права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 32. С. 4–7.

Тема 12

МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ

Лекційні питання

1. Формування концепції міжнародної кримінальної юстиції.
2. Правові основи утворення і діяльності Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів.
3. Діяльність та вироки Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів.
4. Сучасні міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді: загальна характеристика.
5. Юрисдикція міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді.
6. Міжнародний кримінальний суд як нова форма інтегрованого міжнародного судоустрою. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: загальна характеристика.
7. Принцип компліментарності як новий вид взаємин національної та міжнародної юрисдикції.

Формування концепції міжнародної кримінальної юстиції включає п'ять етапів:

– *перший етап* – до Першої світової війни: система попередження порушень була внутрідержавною, а не міжнародною. Однак на доктринальному рівні відбувається зародження ідеї створення міжнародного кримінального суду. Одну із спроб притягнути до відповідальності за звірські дії було здійснено спеціальним судовим органом – зборами суддів міст Ельзасу, Австрії, Німеччини та Швейцарії, заснованими в 1474 році для судового процесу над Петером фон Хагенбахом за злочини проти «законів Господа і людини», вчинені ним під час окупації міста Брайзаха;

– *другий етап* – період Першої та Другої світових війн: питання притягнення до міжнародного кримінальної відповідальності серйозно поставлене в контексті Балканських воєн 1912–1913 років. Спроба практичної реалізації цієї концепції була почата після Першої світової війни, коли 25 січня 1919 року Паризькою мирною конференцією було створено Комісію з питань відповідальності та покарання злочинців війни. Одним із перших постійно діючих міжнародних судових органів, створеним після Першої світової війни (з 1922 по 1946 рік) відповідно до Статуту Ліги Націй, стала *Постійна палата міжнародного правосуддя*;

- третій етап – Нюрнберзький та Токійський трибунали;
- четвертий – створення трибуналів *ad hoc* щодо колишньої Югославії та Руанди;
- п'ятий етап – створення Міжнародного кримінального суду.

Правові основи утворення і діяльності Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів. Кримінальна відповідальність за міжнародні злочини щодо засуджених може здійснюватись як компетентними національними, так і міжнародними судовими органами. При цьому характер розгляду (міжнародний чи національний) визначається залежно від суспільної небезпеки злочину. Як зазначив професор М. Костенко, «чим тяжчий склад вчиненого злочину, тим сильніше виникає потреба в тому, щоб судовий розгляд набув міждержавного характеру. Стосовно простих воєнних злочинів, то вони можуть розглядатися національними судами, в той же час, злочини, які вчинюються головними воєнними особами і особами, які вчинили особливо тяжкі злочини, необхідно було б розглядати міжнародними кримінальними судами».

Міжнародні суди, на відміну від національних, застосовують міжнародні норми безпосередньо, й обсяг застосовуваних норм не залежить від того, наскільки добросовісно держава виконала свої міжнародні зобов'язання і імплементувала відповідні норми міжнародного права. На користь міжнародних кримінальних судів та трибуналів говорить і багатонаціональний склад таких судів, що дає змогу вести мову про більшу неупередженість та об'єктивність судового розгляду порівняно з національними судами.

Першими міжнародними кримінальними судовими органами стали Нюрнберзький та Токійський воєнні трибунали, які були створені після закінчення Другої світової війни з метою «справедливого і швидкого суду і покарання головних воєнних злочинців». Вони стали першими судовими органами, в яких відбувалося притягнення індивідів до відповідальності на основі міжнародного права. Безсумнівно, такі трибунали зробили вагомий внесок у подальший розвиток системи міжнародної кримінальної юстиції.

Нюрнберзький процес – міжнародний судовий процес Гітлера над колишніми лідерами Німеччини. Міжнародний військовий трибунал проходив у Нюрнберзі з 20 листопада 1945 року до 1 жовтня 1946 року.

Угоду про створення Міжнародного військового трибуналу та його статут були остаточно узгоджені Радянським Союзом, США, Великою Британією та Францією на Лондонській конференції 26 червня – 8 серпня 1945 року. Спільно підготовлений документ відображає позиції всіх 23 країн-учасниць конференції, а принципи Статуту схвалено Генеральною Асамблеєю ООН.

29 серпня було оприлюднено перший список головних військових злочинців – 24 нацистські політики, солдати та ідеологи нацизму.

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, також відомий як Токійський процес, – судовий процес над японськими військовими злочинцями, що проходив Токіо з 3 травня 1946 року по 12 листопада 1948 року.

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу було створено Токіо (Японія) 19 січня 1946 р. внаслідок переговорів урядів союзників. У суді взяли участь представники 11 країн: СРСР, США, Китаю, Великої Британії, Австралії, Канади, Франції, Нідерландів, Нової Зеландії, Індії та Філіппін.

У ході цього процесу було проведено 818 відкритих судових засідань та 131 судове засідання. Суд прийняв до розгляду 4 356 документальних доказів та 1194 свідчення (419 з яких були особисто заслухані в суді).

Сучасні міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді: загальна характеристика. Сьогодні до основних міжнародних кримінальних судів та трибуналів відносяться

Міжнародний трибунал з питань колишньої Югославії (офіційно Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за грубі порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на територіях колишньої Югославії з 1991 р.), Міжнародний Суд Руандио (повна назва), відповідальне за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, та громадяни Руанди, відповідальні за геноцид та інші аналогічні порушення, вчинені на сусідніх територіях) Міжнародний кримінальний суд для судового переслідування (держави від 1 січня 1994 року грудня 1994 року) та сам Міжнародний кримінальний суд.

Міжнародний трибунал із колишньої Югославії резолюцією 827 (1993) Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй від 25 травня 1993 року встановив «спеціальний мандат» для судового переслідування осіб, винних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, скоєних біля колишньої Югославії. було створено як суд.

Міжнародні суди у Руанді також є судами *ad hoc*. Суд було започатковано Резолюцією 955 (1994) Ради Безпеки ООН від 8 листопада 1994 року.

Особливості діяльності міжнародних кримінальних судів та трибуналів визначаються їхньою юрисдикцією, повноваженнями міжнародної судової влади розглядати та вирішувати кримінальні справи. Міжнародна кримінальна юрисдикція є складним поняттям, що охоплює юридичних осіб («розумні підстави»), окремих осіб або групи («розумні особи»), тимчасове («тимчасове») та просторове або територіальне («розумне місцезнаходження») юрисдикції.

Предметна юрисдикція Міжнародного суду з колишньої Югославії обмежується серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, скоєними біля колишньої Югославії з 1991 року. Список діянь, які підпадають під юрисдикцію колишніх югославських судів, включає чотири категорії злочинів: серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, порушення законів та звичаїв війни, геноцид та злочини проти людяності.

Предметна юрисдикція Міжнародного суду з Руанді також обмежується грубими порушеннями міжнародного гуманітарного права. Однак, враховуючи той факт, що збройний конфлікт у Руанді

не мав міжнародного характеру, до переліку діянь, що підпадають під дію юрисдикції, входять: 3 Женевські конвенції та Додатковий протокол II, спільні для геноциду та злочинів проти людяності.

Юрисдикція югославських судів поширюється на територію колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, включаючи її територію, повітряний простір та територіальні води. Юрисдикція Міжнародного суду з Руанди поширюється на територію Руанди, включаючи її територію та повітряний простір, а також на території сусідніх країн за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (предметна юрисдикція). скоєні громадянами Руанди. Просторова юрисдикція Міжнародного кримінального суду потенційно необмежена, на відміну від Міжнародного суду з колишньої Югославії, і до цього Суду не застосовується територіальний принцип.

Наголошуючи, що в питаннях юрисдикції міжнародних кримінальних судів і трибуналів Міжнародний трибунал з колишньої Югославії та Міжнародний трибунал з Руанди мають юрисдикцію, паралельну національним судам, і мають пріоритет над юрисдикцією національних судів, я змушений. На будь-якій стадії розгляду Міжнародний суд може офіційно вимагати від національного суду передати розгляд Міжнародному суду відповідно до його Уставу та Регламенту та доказів цього Суду.

Міжнародний кримінальний суд як нова форма інтегрованого міжнародного судоустрою. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: загальна характеристика. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду. На відміну від судів Югославії та Руанди, Міжнародний кримінальний суд є постійно діючим органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, винних у найбільш серйозних злочинах, що викликають стурбованість міжнародної спільноти. Цей Суд діє відповідно до Багатосторонньої конвенції, Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Предметна юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється найбільш тяжкі злочини, викликають стурбованість всього міжнародного співтовариства. До таких злочинів належать злочини проти людяності, військові злочини, геноцид та агресія. Виділяється як категорія злочину.

Тимчасова юрисдикція Міжнародного кримінального суду може вважатися необмеженою, за деякими винятками. До таких винятків належать:

1. Не має зворотної сили (призначені суди мають юрисдикцію щодо правопорушень, скоєних після набрання чинності цим Статутом).

2. Відстрочення розслідування або кримінального переслідування на строк до 12 місяців на вимогу Ради Безпеки ООН.

3. Можливість відстрочення юрисдикції судів з військових злочинів (державо-учасниця Статуту може заявити, що не визнає юрисдикцію судів з військових злочинів протягом семи років після набрання чинності відповідним національним законом; може, якщо, як передбачається, злочин було скоєно щодо його громадян або його території).

Принцип компліментарності як новий вид взаємин національної та міжнародної юрисдикції. Стосовно Міжнародного кримінального суду він має комплементарну (додаткову) юрисдикцію. Особливо згідно зі ст. Відповідно до статті 1 Статуту Міжнародний кримінальний суд лише доповнює національні органи кримінального правосуддя. У той же час, Міжнародний кримінальний суд ніколи не замінить національні суди.

Перш ніж розпочати розгляд справи по суті, Міжнародний кримінальний суд має ухвалити рішення про прийнятність справи. Позов не буде прийнято, якщо:

а) якщо справа розслідується або переслідується в судовому порядку країною, яка має юрисдикцію; якщо лише країна не бажає або не може провести розслідування або порушити відповідне кримінальне переслідування;

б) справа розслідується державою, яка має юрисдикцію, і ця держава вирішує не притягувати до відповідальності сторони;

в) особа, до якої це стосується, вже була притягнута до суду за поведінку, охоплену цією заявою, і суди не уповноважені робити це відповідно до розділу С ст. 20 Статуту Суду;

г) справа не є достатньо серйозною, щоб виправдати подальші дії суду; Статут Міжнародного кримінального суду передбачає можливість заперечення проти зазначених дій, якщо ви не

погоджується з юрисдикцією Суду або якщо Суд допущений до розгляду (стаття 19 Статуту).

Протест може бути поданий, якщо: а) держава, у веденні якої перебуває справа; б) країни, в яких визнання юрисдикції судів потрібне *ad hoc*.

Питання до практичного заняття:

1. Формування концепції міжнародної кримінальної юстиції.
2. Правові основи утворення і діяльності Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів.
3. Загальна характеристика та результати діяльності Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів.
4. Міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді: загальна характеристика.
5. Юрисдикція міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді.
6. Гібридні трибунали: особливості їх створення та функціонування. Спеціальний Суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні Палати в Камбоджі та Спеціальний Трибунал щодо Лівану.
7. Міжнародний кримінальний суд як нова форма інтегрованого міжнародного судоустрою.
8. Принцип комплементарності як новий вид взаємин національної та міжнародної юрисдикції.

Теми для самостійної роботи:

1. Формування концепції міжнародної кримінальної юстиції у міжнародно-правовій доктрині XIX століття.
2. Реалізація концепції міжнародної кримінальної юстиції в діяльності та вироках Нюрнберзького і Токійського військових трибуналів. Загальні принципи діяльності Нюрнберзького трибуналу.
3. Історія та правові підстави заснування міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді.
4. Статут Міжнародного трибуналу по колишній Югославії: загальна характеристика. Статут Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді: загальна характеристика.

5. Основна характеристика правових та політичних результатів діяльності міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді. Стратегія завершення діяльності трибуналів.

6. Гібридні трибунали: особливості їх створення та функціонування. Спеціальний Суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні Палати в Камбоджі та Спеціальний Трибунал щодо Лівану.

7. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: загальна характеристика.

8. Правові основи і порядок заснування постійного Міжнародного кримінального суду відповідно до Римського Статуту.

9. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду стосовно громадян держав, що не є учасниками Римського Статуту.

Теми рефератів:

1. Міжнародний кримінальний суд як нова форма інтегрованого міжнародного правосуддя.

2. Концепція кримінальної відповідальності держави.

3. Перспективи розгляду ситуації в Україні Міжнародним кримінальним судом.

Міжнародно-правові акти:

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

2. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text

3. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d65#Text

4. Статут Міжнародного трибуналу по Югославії 1993 року. URL: <https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>

5. Устав Международного Военного Трибунала для Дальнего Востока 1946 года. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902053853>

Рекомендована література:

1. Аносова Ю. Загальні засади здійснення юрисдикції щодо злочину геноциду міжнародними судовими органами. *Український часопис міжнародного права*. 2017. № 1. С. 19–33.

2. Гутник В.В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика : монографія / за наук. ред. проф. М.В. Буроменського. Львів; Харків; Одеса : Фенікс, 2018. 440 с.

3. Попко В.В. Принцип комплементарності у міжнародному кримінальному праві. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 82. Одеса : Гельветика, 2019. С. 164–174.

4. Попко В.В. Транснаціональне кримінальне право: міжнародний аспект : монографія. Київ : Київський університет, 2019. 431 с.

5. Сірант М. Міжнародний кримінальний суд як головний орган із протидії агресії. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*. 2018. С. 192–197.

6. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / Н.А. Зелінська, С.С. Андрейченко, Н.В. Дрьоміна-Волок, Д.О. Коваль ; за ред. проф. Н.А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017.

7. Гринчак В.А., Земан І.В., Когутич І.І., Марін О.К. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності) : підручник. Харків : Право, 2019. 440 с.

8. Грушко М.В. Перехідне правосуддя: міжнародний досвід та застосування в Україні. Розділ 10. Перехідне правосуддя: міжнародний досвід та застосування в Україні. Львів-Торунь : Ліга Прес, 2021. 500 с. С. 273–308.

9. Hrushko M. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine / A.G. Kolb, M. Hrushko, H. Teteriatnyk, O. Shepik-Trehubenko, O. Kotliar. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39. 2021. No 71. P. 334–349. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423/40879>

Тема 13

МИРНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

Лекційні питання

1. Поняття і значення права мирного вирішення міжнародних спорів.
2. Поняття і види міжнародних спорів.
3. Поняття мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів.
4. Переговори і консультації як дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів.
5. Компетенція Міжнародного Суду ООН.
6. Процедура вирішення спорів у міжнародних організаціях.

Поняття і значення права мирного вирішення міжнародних спорів. Міжнародні відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права можуть будуватися по-різному. У відносинах, де немає розбіжностей між двома сторонами, ситуація заго-струється, коли обидві сторони відчують, що дії іншої сторони загрожують їхнім законним правам та інтересам, і вони потрапляють у кризову ситуацію. Врешті-решт дане погіршення може призвести до цієї ситуації, яка характеризується як загроза міжнародному миру та безпеці. Тому сучасне міжнародне право приділяє особливу увагу підтримці та збереженню дружніх відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, а особливо передбачає мирне вирішення міжнародних спорів.

Принцип мирного вирішення спорів зобов'язує держави вдаватися до мирних засобів лише для вирішення спорів (Статут ООН), який містить окрему главу VI – Мирне вирішення спорів (статті 33–38). На цій основі сучасне міжнародне право сформуло-

систему засобів мирного вирішення спорів, що включає: переговори, медіацію, «добру послугу», арбітраж, процедури розслідування та медіації, звернення до Міністерства оборони. Провідну роль у вирішенні правових спорів між державами відіграє Міжнародний суд ООН.

У міжнародному праві розрізняють спори та ситуації. Міжнародний спір – це низка взаємних претензій держав щодо конкретних невіршених питань. Країни, в яких виникають такі розбіжності, вважаються сторонами спору (в даному випадку немає сторін, а є країни з інтересами). Спори характеризуються специфічними відмінностями між країнами, які повинні бути визнані (підтверджені) країнами, інакше це не спір. Розділ VI Статуту ООН стосується суперечок між державами, які ми насправді називаємо міжнародними суперечками. Статут ООН не встановлює обмежень щодо предмета міжнародних спорів, оскільки такі спори можуть розглядатися як спори з будь-якого невіршеного питання (тлумачення договорів, території тощо). Рада Безпеки ООН має повноваження класифікувати передані їй питання як суперечки або ситуації. Країни неодноразово заперечували наявність суперечок і ситуацій, тим самим заперечуючи легітимність розгляду питання Радою Безпеки ООН.

Для прикладу варто розглянути збиття США двох лівійських літаків-розвідників суперечить історії про те, що обидві країни мали взаємні розбіжності щодо відстеження літаків. Насправді США стверджують, що вони вжили оборонних заходів проти лівійців у порядку самооборони, відповідно до статті 51 Статуту ООН. Це пов'язано з тим, що держави-члени ООН не можуть голосувати з питань, пов'язаних із суперечками, які стосуються їх як сторін – у статті 27 Статуту ООН зазначено, що цей процес вирішується у Розділі VI.

Ситуація – це ширше визначення події, ніж суперечка чи конфлікт. Він описує будь-яку загальну ситуацію, коли це стосується держав або міжнародної спільноти в цілому. Це може статися незалежно від того, чи є конфліктні питання між державами, чи ні.

Статут ООН відокремлює ситуації від суперечок. У результаті Рада Безпеки та Генеральна Асамблея мають різні повноваження в кожному спорі. Однак ці два терміни вважаються функціонально

однаковими, оскільки вони обидва представляють виклик міжнародному миру та безпеці. Через це Рада Безпеки ООН може розглянути ситуації, а також суперечки.

Рада Безпеки може розслідувати будь-яку потенційну загрозу міжнародному миру та безпеці та визначити, чи слід дозволити їй і надалі. Це включає суперечки та ситуації, які можуть загрожувати миру між різними країнами. Рада Безпеки ООН може рекомендувати певний метод вирішення конфліктів і ситуацій, визначених як такі. Якщо держави продовжуватимуть намагатися досягти згоди мирними засобами, слід проконсультуватися з Радою Безпеки ООН.

У цьому випадку діяти згідно ст. Відповідно до статті 37 Статуту ООН, Рада Безпеки може рекомендувати умови (а не просто процедури) для врегулювання таких суперечок. Рада продовжує отримувати звернення від держав щодо розгляду суперечок і ситуацій (самі ситуації є предметом майже всіх таких звернень). З іншого боку, країни можуть заперечувати проти розгляду ситуації Радою Безпеки ООН, якщо вони вважають, що ситуація не загрожує міжнародному миру та безпеці. У 1990 році США і Велика Британія виступили проти засідання Ради Безпеки ООН на прохання Нікарагуа. За словами останньої, Сполучені Штати вторглися в резиденцію посла Нікарагуа в Панамі. Оскільки, з точки зору Сполучених Штатів, та Сполученого Королівства така подія не становила загрози міжнародному миру та безпечній природі.

Поняття і види міжнародних спорів. За кількістю сторін – двосторонні та багатосторонні, за предметом – економічні, територіальні та ін. Статут ООН також згадує про так звані локальні спори, які переважно повинні вирішуватися в рамках відповідних регіональних організацій. Важливо розділити суперечки на правові та політичні (або інші). Стаття 3 ст. Стаття 36 Статуту ООН передбачає, що спори правового характеру, як правило, передаються на розгляд Міжнародного суду. У свою чергу ст. Стаття 36 Статуту Суду зазначає, що такі правові суперечки можуть стосуватися тлумачення договорів, будь-якого питання міжнародного права, існування фактів, які, у разі встановлення, означали б порушення міжнародного зобов'язання, компенсацію за порушення міжнародне зобов'язання. Водночас це не означає, що всі спори з таких питань є законними.

Суд неодноразово наголошував у своїх рішеннях, що кожен спір має правові та політичні елементи. У кожній конкретній справі суд самостійно встановлює правомірність переданого йому на розгляд спору (повністю або в частині) і в разі спору про підсудність справи постановляє окреме рішення (статті 6, 36). Рада Безпеки ООН також неодноразово обговорювала питання в межах своїх повноважень щодо розгляду винесених на її розгляд суперечок.

На практиці необхідно враховувати, що будь-який спір між суб'єктами міжнародного права обумовлений політичними мотивами і матиме серйозні політичні наслідки, тоді як інший вид спору цілком належить до сфери права і потребує правової оцінки. Однак такий поділ є дещо неточним, оскільки будь-який спір між суб'єктами міжнародного права неминуче має політичний характер, а в будь-якій політичній суперечці завжди присутні питання міжнародного права.

Поняття мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Сучасна система мирного вирішення спорів заснована на Гаазьких конвенціях про мирне вирішення міжнародних спорів 1899 і 1907 років, Статуті ООН, Манільській декларації про мирне вирішення міжнародних конфліктів 1982 року та багатьох регіональних міжнародних угод. Він заснований на. Майже всі міжнародні організації, такі як ООН та ОБСЄ, мають свої власні механізми та процедури вирішення спорів. Роль Організації Об'єднаних Націй та її інститутів, особливо Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки та Міжнародного Суду, є особливо важливою.

Під засобами мирного врегулювання спорів слід розуміти способи та процедури врегулювання спорів між суб'єктами міжнародного права відповідно до принципів міжнародного права та без застосування будь-яких примусових форм. Стаття 33(1) Статуту Організації Об'єднаних Націй перераховує звичайні засоби мирного врегулювання суперечок відповідно до міжнародного права. Зокрема, у частині 1 цієї статті зазначено, що сторони будь-якого спору, продовження якого може загрожувати підтримці міжнародного миру та безпеки, повинні спочатку шукати шляхом переговорів, перегляду,

посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод або інших мирних засіб на ваш вибір.

Держави повинні діяти сумлінно відповідно до цілей і принципів, викладених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, щоб уникнути конфліктів, які можуть порушити дружні відносини. Це допомагає підтримувати міжнародний мир та безпеку. Міжнародні суперечки повинні вирішуватися на основі суверенної рівності держав та відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, принципів справедливості та принципу вільного вибору методів вирішення спорів у міжнародному праві. Принцип вільного вибору засобів вирішення суперечок означає, що держави на основі добровільної взаємної згоди самостійно вирішують, який метод мирного врегулювання існуючих або майбутніх суперечок прийняти. Держави-учасники спору повинні продовжувати дотримуватися у своїх взаємних відносинах своїх зобов'язань, що впливають із фундаментальних принципів міжнародного права, зокрема поваги до суверенної рівності та територіальної недоторканності. Сторони спору або зацікавлені сторони повинні утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити ситуацію аж до загрози міжнародному миру та безпеці, тим самим ускладнюючи процес мирного врегулювання спору. Ані наявність спору, ані неефективність використання мирних засобів врегулювання не дають права державам вдаватися до погрози силою чи її застосування.

Міжнародні багатосторонні та двосторонні угоди часто містять окремі положення щодо врегулювання суперечок, що виникають у зв'язку з тлумаченням або застосуванням таких угод. Такі положення передбачають усі можливі засоби. Передбачено передачу спорів до Міжнародного суду ООН, арбітражних процедур, створення комісій з розслідування.

Переговори.

Переговори є основним засобом мирного врегулювання міжнародних суперечок. Це перші переговори, згадані у списку мирних засобів мистецтва, частина перша. Стаття 33 Статуту Організації Об'єднаних Націй. Переговори можуть бути складовою (етапом) інших інструментів, включаючи посередництво. Вони є найбільш ефективним та

гнучким засобом мирного вирішення конфліктів. Предмет конфліктів, кількість сторін, значення конфліктів для підтримки міжнародного миру та безпеки, готовність держав до прямих переговорів, процеси організації та ведення переговорів можуть бути різними.

Переговорні процеси та процедури включають згоду на переговори, визначення кола учасників, теми та цілі, місця, часу, формату, правил, мови та інших факторів. Таким чином, угода про ведення переговорів може належати до того факту, що сторони у суперечці або визнають, або не визнають інший предмет або окремий предмет міжнародного права. Водночас переговори без участі сторін конфлікту та зацікавлених сторін не можуть ефективно та справедливо вирішувати суперечки. Форум переговорів має забезпечувати рівність, безпеку та сприятливі умови для всіх сторін. Терміни переговорів можуть істотно вплинути на рішення країн про участь у переговорах. У результаті у квітні 2009 року Ізраїль не взяв участі у Міжнародній конференції проти расизму, проведеної з нагоди Дня пам'яті жертв Голокосту.

Учасники переговорного процесу повинні мати відповідні повноваження, які дозволяють їм з одного боку ефективно вести переговори, а з іншого – досягати цілей переговорів. За відсутності особливих повноважень глава держави, як правило, міністр закордонних справ і глава дипломатичного корпусу, має повноваження вести переговори. Залежно від результату переговорів сторони можуть обмінятися документами, підписати договір або визначити результат будь-яким іншим способом за взаємною згодою. Відомо, що держави домовилися про повноваження позбавляти своїх представників права підписувати спільні документи.. Деякі міжнародні угоди містять положення про обов'язкові консультації у разі спору між сторонами таких угод. Серед іншого, вона включає Конвенцію 1967 року про принципи дій держав щодо використання та дослідження космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, та Конвенцію 1971 року про заборону розміщення ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення. Заборона на розробку, виробництво та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї та токсинів та їх знищення 1972 р.

Компетенція Міжнародного Суду ООН. Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй, створений 1945 року, є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй (стаття 92 Статуту Організації Об'єднаних Націй). Заснована 1922 року відповідно до Статуту Ліги Націй, вона замінила Постійну палату міжнародного правосуддя, що діяла до 1946 року. 31 січня 1946 р. усі судді Постійної палати міжнародного правосуддя подали у відставку, а 5 лютого 1946 р. на першому засіданні Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй було обрано першого суддю Міжнародного Суду.

Постійну палату міжнародного правосуддя було офіційно розпущено у квітні 1946 р., після чого почав функціонувати Міжнародний суд. У період з 1922 по 1940 рік Постійна палата міжнародного правосуддя розглянула 29 спірних справ та винесла 27 консультативних рішень. З початком Другої світової війни Палата не збиралася доти, доки не була розпущена, а її останнє відкрите засідання відбулося 4 грудня 1939 року. Діяльність Постійної палати міжнародного правосуддя справила значний вплив на розвиток міжнародного права та судових засобів для вирішення міжнародних спорів. Країни визнають юрисдикцію своїх палат у сотнях угод та декларацій щодо розгляду індивідуальних спорів.

Торгова палата створила Міжнародні процедури (процедури) для розгляду правових суперечок між державами на практиці, розробила та вдосконалила свої правила процедури. Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй діє відповідно до Статуту, який є невід'ємною частиною Статуту Організації Об'єднаних Націй. Він складається з колегії незалежних суддів, незалежно від їх національності, обраних з числа осіб з високими моральними якостями, які відповідають вимогам своєї країни для призначення на вищі судові посади, або які мають визнаний авторитет у судовій системі. Міжнародне право (ст. 2 Хартії).

Суд складається з 15 суддів, серед яких немає двох громадян однієї держави. Члени Суду (судді) обираються Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй із числа зазначених за пропозицією Групи держав Постійної палати Третейського суду (ст. 4 Статуту). Склад Суду забезпечує представництво основних

цивілізації і правових систем світу (ст. 9 Статуту). Термін повноважень суддів становить дев'ять років (з правом переобрання), чинний порядок передбачає, що суд має п'ять суддів, які завершують свій термін кожні три роки. Якщо серед членів суду немає громадян цих країн, країна, яка є стороною у конкретній справі, може обрати суддів «ad hoc». У справі Румунія проти України (2009) обидві країни скористалися цим правом. Суд сам обирає свого Голову та заступників (на три роки). Суд знаходиться в Гаазі (Нідерланди). Має повний склад, але може створювати кімнати (особливо для вирішення окремих класів справ).

Судові повноваження мають певні особливості. Лише держави можуть бути сторонами у справах, які розглядаються судами. Суд відкритий для держав, які є сторонами Статуту Суду. Тому до приєднання до Статуту ООН Швейцарія була учасницею Статуту, але не була членом ООН. Що стосується інших країн, то Рада Безпеки ООН визначає умови, за яких відбуватимуться суди. До юрисдикції (юрисдикції) Суду входять:

- а) усі справи, передані йому стороною;
- б) усі питання, які конкретно розглядаються Статутом Організації Об'єднаних Націй або діючими договорами та угодами (стаття 36(1) Статуту Організації Об'єднаних Націй).

Що стосується першої згаданої можливості, держави можуть надати судам обов'язкову юрисдикцію щодо всіх правових суперечок, приймаючи індивідуальні заяви, які є безумовними, взаємними або обмеженими за часом. Такі заяви здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй. Крім того, штати можуть визнавати юрисдикцію судів шляхом укладення спеціальних угод. Це звичайна практика передачі спорів до суду за взаємною згодою сторін. Другий варіант передбачає встановлення положень про передачу до суду спорів, що виникають у зв'язку з тлумаченням або застосуванням міжнародних угод, у тому числі Статуту Організації Об'єднаних Націй. Багато багатосторонніх і двосторонніх угод містять такі положення.

Таким чином, можна виділити три основні способи визнання державою юрисдикції суду:

1) прийняття односторонньої заяви про визнання обов'язкової юрисдикції Суду;

2) укладання сторонами спору спеціальної угоди;

3) включити спеціальні положення до міжнародних договорів. Можливість передачі спору до суду було передбачено двосторонньою угодою між Україною та Румунією, укладеною шляхом обміну листами у 1997 році.

Процедури вирішення спорів у міжнародних організаціях. Більшість установчих документів передбачають спеціальні механізми мирного вирішення суперечок між членами кожної організації. У системі ООН особлива увага завжди приділялася вивченню організаційної практики у сфері мирного вирішення конфліктів. З цією метою на виконання резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 17 грудня 1974 р. було створено Статут Організації Об'єднаних Націй та Спеціальну комісію щодо посилення ролі Організації Об'єднаних Націй. В результаті зусиль багатьох департаментів Організації Об'єднаних Націй було підготовлено «Посібник з мирного вирішення суперечок між державами», рекомендоване до публікації у лютому 1991 року засіданням Спеціального комітету зі Статуту Організації Об'єднаних Націй та роль організації. Одним із центральних питань під час підготовки цього документа було питання про роль переговорів у вирішенні суперечок між державами. Вони є своєрідним діагностичним інструментом, що визначає масштаби конфлікту та наказує дії щодо його вирішення. Водночас слід зазначити, що переговори не виключають одночасного використання інших засобів вирішення міжнародних спорів.

У практиці міждержавних організацій системи Організації Об'єднаних Націй склалися два типи переговорів: консультації та обмін документами. Консультації є найпоширенішим засобом участі міжнародних організацій у переговорному процесі. Консультації використовуються міжнародними організаціями, такими як МОП, ІМВ, ІКАО, МБРР та МВФ. Консультації використовувалися як засіб врегулювання суперечок на Близькому Сході у 1969 та 1970 роках та у багатьох інших випадках.

Обмін думками можна розглядати як різновид консультації, під час якої з'ясовується питання вибору мирного засобу вирішення спору та його вирішення. Пропонується у ст. Стаття 84 Конвенції про представництво держав у відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 («консультації на прохання будь-якої сторони»). мистецтво. 41 Конвенції про правонаступництво держав 1978 р. щодо конвенцій та ст. Стаття 42 Конвенції про правонаступництво держав 1983 р. («Консультації та переговори» щодо державного майна, державних архівів та державного боргу). мистецтво. Стаття 283 Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 (обмін консультаціями).

В останні роки міжнародні органи системи ООН широко практикують проведення колективних переговорів у формі багатосторонніх конференцій. Такі переговори, як правило, відбуваються у штаб-квартирі міжнародної організації. За наслідками переговорів міжнародні організації найчастіше приймають конкретні нормативні документи.

Участь міжурядових організацій у переговорних процесах, спрямованих на вирішення міждержавних суперечок, багато в чому гарантує пошук компромісів у позиціях обох сторін. При цьому представники міжурядових організацій зазвичай рекомендують сторонам найбільш прийнятні процедури подальшого вирішення спору. Вони часто рекомендують звернутися до Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй або використувати інші засоби, такі як посередництво або посередництво.

Окрім участі у переговорному процесі, міжнародні органи системи ООН беруть активну участь у розслідуваннях конфліктних ситуацій.

Процедури розслідування або з'ясування суперечок викладені в Гаазькій конвенції про мирне вирішення спорів. Стаття 9 Конвенції 1907 р. передбачає, що у випадку міжнародної суперечки, яка не зачіпає честі або суттєвих інтересів Договірної Сторони і яка виникає через різницю в оцінці обставин справи, Договірна Сторона може зазначити, що вона вважає її корисною та бажаною не домовлятися. Наскільки дозволяють обставини досягти угоди дипломатичним шляхом шляхом створення Міжнародної комісії з розслідування,

яка прагнутиме врегулювати ці суперечки шляхом встановлення фактів шляхом неупередженого та сумлінного розслідування цих суперечок. Ми зобов'язані сприяти з того часу дослідження як засіб вирішення спорів були закріплені у багатьох двосторонніх та багатосторонніх договорах, включаючи Статут Ліги Націй, Статут Організації Об'єднаних Націй та установчі документи спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй.

Відмінною особливістю розслідування є те, що процедура передбачає участь третьої сторони у мирному вирішенні спору та виявляє підґрунтя фактів з моменту визначення спірної ситуації. Саме розслідування може призвести до того, що напруженість у відносинах між сторонами конфлікту знизиться, і навіть зникне конфліктна ситуація.

Широко використовувалася діяльність міжнародних організацій щодо мирного вирішення міжнародних суперечок за допомогою таких засобів, як «посередництво». Згідно з Гаагською конвенцією, їх можна охарактеризувати як спосіб сприяння діалогу між сторонами в міжнародних спорах. Характерною рисою «хорошого обслуговування» є включення третіх осіб у суперечки, коли держава не може знайти вирішення спору. У системі Організації Об'єднаних Націй «хороші послуги» зазвичай надають високопосадовці, такі як виконавчі директори міжурядових організацій та виконавчі секретарі організацій.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття і значення права мирного вирішення міжнародних спорів.
2. Джерела права мирного вирішення міжнародних спорів.
3. Поняття мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів.
4. Переговори і консультації.
5. Міжнародна примирлива процедура: слідчі й погоджувальні комісії.
6. Міжнародний арбітраж як засіб мирного вирішення міжнародних спорів.
7. Компетенція Міжнародного Суду ООН.
8. Механізми вирішення спорів при міжнародних організаціях.

Теми для самостійної роботи:

1. Становлення інституту мирного врегулювання міжнародних протиріч у міжнародному праві.
2. Мирні засоби врегулювання міжнародних спорів в епоху Стародавнього світу.
3. Мирні засоби врегулювання міжнародних суперечностей в епоху Середньовіччя.
4. Поняття та види міжнародних спорів.
5. Засоби та принципи мирного врегулювання міжнародних спорів.
6. Дипломатичні засоби мирного врегулювання міжнародних спорів.
7. Безпосередні переговори.
8. Добрі послуги та посередництво.
9. Слідча процедура.
10. Примирна процедура.
11. Консультації.
12. Правові засоби врегулювання міжнародних спорів.
13. Особливості врегулювання міжнародних суперечностей у рамках та за участю міжнародних організацій.
14. Практика врегулювання міжнародних спорів за участю України.

Теми рефератів:

1. Участь України у врегулюванні міжнародних спорів.
2. Місце і роль Гаазьких конференцій миру 1899–1907 років у формуванні мирних засобів врегулювання міжнародних суперечок.
3. Роль ООН у вирішенні міжнародних спорів.

Міжнародно-правові акти:

1. Конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів 1907 року.
URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_938
2. Манільська декларація про мирне вирішення спорів 1982 року.
URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_568
3. Конвенція з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ.
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_a11

4. Європейська конвенція про мирне вирішення спорів від 29.04.1957 р. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168006453b>

5. Американський договір про мирне вирішення спорів від 30 квітня 1948 року. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2030/volume-30-I-449-English.pdf>

Рекомендована література:

1. Кононенко В.П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.

2. Мицик В.В., Буроменський М.В., Буткевич О.В. Міжнародне публічне право : підручник / під ред. В.В. Мицика. Харків : Право. Т. 1. Основи теорії. 2019. 416 с.

3. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

4. Шинкар Т. Сутність процедур примирення у системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 876. С. 219–226.

5. Буроменський М.В., Буткевич О.В. Міжнародне публічне право : підручник / під ред. В.В. Мицика. Харків : Право. Т. 1. Основи теорії. 2019. 416 с.

6. Буяджа С. Позитивний досвід правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю в країнах ЄС. *Європейський політичний і правовий дискурс.* 2017. Vol. 4. Iss. 4. С. 41–46.

7. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

8. Дроздова Ю.В. Механізм забезпечення колективної безпеки. *Право та державне управління.* 2017. № 2(27). С. 25–29.

9. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.

Тема 14

ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Лекційні питання

1. Поняття міжнародної безпеки. Поняття, зміст і сутність права міжнародної безпеки.
2. Система джерел права міжнародної безпеки.
3. Поняття універсальної системи колективної безпеки.
4. Регіональні системи колективної безпеки: загальна характеристика. Регіональні організації в системі колективної безпеки.
5. Організація Північноатлантичного договору (НАТО): історія створення та розвитку, цілі і структура.
6. Міжнародно-правові проблеми роззброєння.

Поняття міжнародної безпеки. Поняття, зміст і сутність права міжнародної безпеки. Під безпекою в міжнародному праві прийнято вважати стан, коли інтереси держави, декількох держав чи певного міжнародного співтовариства є захищеними від зовнішніх і внутрішніх загроз. Гарантування міжнародного миру та безпеки і запобігання війни належить до основних завдань міжнародного права. У сучасному взаємозалежному та глобалізованому світі жодна держава не може самостійно гарантувати свою безпеку. Спектр загроз міжнародній безпеці постійно розширюється. Поряд з такими традиційними загрозами, як міжнародні конфлікти та зброя масового знищення, з'явилися нові загрози та виклики: тероризм, регіональні та внутрішні збройні конфлікти, організована злочинність. У широкому розумінні до загроз міжнародної безпеки зараховують також економічні та соціальні загрози, включаючи бідність, інфекційні захворювання та екологічні загрози. Це вимагає, з одного боку, посилення співпраці держав, з іншого – вдосконалення існуючої міжнародно-правової бази та розробки нових норм, орієнтованих

на адекватне та ефективне реагування на ці виклики та загрози. Міжнародна безпека є також необхідною умовою розвитку. З огляду на це – право міжнародної безпеки та співпраця держав у цій сфері набувають дедалі більшої актуальності.

Під правом міжнародної безпеки треба розуміти сукупність принципів та норм, які призначені для регулювання відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у галузі гарантування міжнародного миру та безпеки, запобігання застосуванню збройної сили, обмеження та скорочення озброєнь.

Право міжнародної безпеки поділяють на два взаємопов'язані нормативні комплекси: норми міжнародного права, орієнтовані на забезпечення миру (позитивний аспект), та норми, спрямовані на відвернення війни та збройних конфліктів (негативний аспект).

Принципи та норми, на яких базується право міжнародної безпеки, закріплені у конкретних джерелах міжнародного права. Базовим документом є Статут ООН, який формує основу сучасного права міжнародної безпеки. У преамбулі сформульовано одну з головних цілей – «підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією ціллю вживати ефективні колективні заходи для запобігання й усунення чинників, що загрожують миру, а також заходи, що спрямовані на придушення актів агресії чи будь-яких інших порушень миру». Також у Статуті закріплені основні принципи міжнародного права, які формують юридичну основу права міжнародної безпеки: заборона застосування сили чи погрози силою, принцип мирного вирішення спорів та принцип роззброєння.

Система джерел права міжнародної безпеки. Поряд зі Статутом у системі джерел права міжнародної безпеки важливе місце посідає Декларація про принципи міжнародного права, у якій містяться принципи щодо співробітництва між державами та дружніх відносин у відповідності із Статутом ООН 1970 року, а також Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі 1975 року. Ці документи значною мірою розтлумачили зміст основних, принципів права міжнародної безпеки, сформульованих у Статуті ООН. Заключний акт також додав нові принципи (принцип територіальної цілісності, принцип недоторканності кордонів та принцип

поваги прав людини), які мають надзвичайно важливе значення для права міжнародної безпеки.

Під егідою ООН було прийнято певний ряд декларацій і резолюцій, які мали на меті закріплення правових основ та підвищення ефективності права міжнародної безпеки. Важливим є визначення агресії, закріплене Резолюцією ГА ООН від 1974 року. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про створення всезагальної системи Міжнародного миру і безпеки 1986 року та Резолюція про всезагальний підхід до зміцнення міжнародного миру і безпеки у відповідності із Статутом ООН 1987 року, Декларація про запобігання і усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці й про роль ООН у цій сфері від 1988 року, Резолюція Генеральної Асамблеї про закріплення міжнародного миру, безпеки та міжнародної співпраці в усіх її аспектах відповідно до Статуту ООН 1989 року, Декларація про встановлення фактів ООН у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки 1991 року.

Особливе значення мають міжнародно-правові документи універсального та регіонального характеру, спрямовані на обмеження, скорочення та ліквідацію озброєнь.

На регіональному рівні важливе значення відіграють установчі документи регіональних організацій колективної безпеки та акти, прийняті під їх егідою. До таких організацій передусім потрібно зарахувати ОАД, АС, ЛАД, СНД та ОБСЄ. Окрім нормативної частини, яка об'єднує правові норми права міжнародної безпеки, важливе значення належить міжнародно-правовим інститутам та засобам гарантування міжнародного миру та безпеки, зосереджених у рамках універсальної та регіональних систем колективної безпеки.

Поняття універсальної системи колективної безпеки. Система колективної безпеки – це система співробітництва для підтримки миру на універсальному чи регіональному рівнях, яка була заснована співтовариством держав.

Система колективної безпеки має свої особливі ознаки:

1) в ній закріплюються загальновизнані норми і принципи міжнародного права стосовно заборони застосування чи погрози силою, недоторканності кордонів, невтручання у внутрішні справи і т. д.;

2) вона містить у собі зобов'язання держав-членів вирішувати спори, що можуть виникати, мирним шляхом;

3) там наявні механізми реалізації санкцій стосовно порушників колективно.

На практиці дієвість систем колективної безпеки має певну залежність від таких суб'єктивних факторів: зацікавленість та участь великих держав, політична воля, безсторонність учасників системи і їх солідарність. Наявність достатніх фінансових та інституційних засобів для того, щоб здійснити примусові заходи у відповідь на ситуації, які пов'язані із загрозою міжнародному миру та безпеці (достатньої чисельності військового контингенту, достатньої кількості зброї або фінансових засобів для проведення військової операції) є основною обставиною, що визначає дієвість систем колективної безпеки.

Системи колективної безпеки чи організації колективної безпеки відрізняються від систем колективної самооборони, чи поіншому оборонних союзів. Різниця полягає в їх правовій природі, де існують суттєві відмінності. Відмінності, перш за все, проявляються у різних правових підставах їх утворення. Відповідно до ст. 52 Статуту ООН утворюються перші з них, а другі утворюються відповідно до ст. 51 цього документа. З факту різних правових підстав їх утворення випливають суттєві функціональні відмінності між цими двома типами організацій. Захист від зовнішнього агресора є основним завданням для оборонних блоків, а для системи колективної безпеки – це забезпечення миру між членами такої системи. З цього можна зробити висновок, що відповідно до функціональних відмінностей організації колективної безпеки орієнтовані всередину, а організації колективної оборони – орієнтовані назовні. Відповідно до ст. 51 та ст. 54 Статуту ООН є також окремі технічні відмінності щодо обов'язку інформування Ради Безпеки. Але в той же час зараз обидва поняття є взаємовиключними, так як великий відсоток регіональних організацій містить також положення з приводу колективної самооборони (ОАД та ЛАД), а деякі оборонні союзи можуть також претендувати на роль системи колективної безпеки, прикладом цього може бути НАТО.

Універсальна система колективної безпеки в рамках ООН. Створення у 1919 році Ліги Націй було першою спробою гарантувати підтримку міжнародної безпеки і миру в рамках системи колективної безпеки. Система Ліги Націй за основу мала механізм колективних санкцій, поруч із частковою забороною ведення війни, а також обов'язком мирного врегулювання спорів. Держава, яка застосовувала силу і тим самим порушувала закріплену в Статуті Ліги Націй заборону на її застосування, повинна була очікувати на опір жертви нападу, а також на колективні санкції інших членів Ліги Націй (ст. 16 та ст. 17 Статуту Ліги Націй). Принцип «один за всіх та всі за одного», який мав закріплення, повинен був налякати потенційних агресорів. Але в історії та під час Другої світової війни можна знайти приклади, що підтвердили нездатність виконувати покладені на неї функції.

Після провалу ефективного функціонування системи колективної безпеки Ліги Націй розробили концепцію нової системи, яка мала втілення шляхом створення ООН. Цього разу врахували недоліки попередньої системи. У Статуті ООН вперше закріпили абсолютну заборону застосування сили, а також закріпили заборону застосування погрози силою (пункт 4 статті 2 Статуту ООН). Наступне, під егідою ООН було створено центральний орган, який назвали Рада Безпеки, який було уповноважено на прийняття юридично обов'язкових рішень, це істотно відрізнялося від Ліги Націй, в якій застосування колективних санкцій воєнного характеру за основу мало добровільні засади. Також вперше об'єднали всі великі держави як постійних членів Ради Безпеки у складі цієї організації: Велику Британію, Китай, США, СРСР і Францію, а також наділили їх правом вето. Одним з важливих фактів зараз є те, що майже всі держави тепер є членами універсальної системи колективної безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Відповідно до Статуту ООН головна відповідальність з підтримання міжнародного миру та безпеки була покладена на Раду Безпеки (стаття 24). У статті 39 вона наділялась повноваженнями стосовно прийняття обов'язкових для країн, які є членами Організації, рішень, а також повноваженнями стосовно встановлення факту існування будь-якої загрози миру, чи будь-якого порушення миру або акту агресії. Відповідно до практики Ради Безпеки, цей орган вийшов у своїй

практиці значно ширше, ніж просто за межі вузького нормативного розуміння миру як відсутності протистояння зі зброєю між державами. Тобто, була зроблена заява Ради Безпеки на саміті 1992 року стосовно відповідальності за підтримку міжнародного миру та безпеки, де вказувалось наступне: «Сама лише відсутність війни та збройних конфліктів не гарантує міжнародного миру та безпеки. Загрозу міжнародному миру та безпеці почали становити невійськові джерела нестабільності в економічній, соціальній, гуманітарній та екологічній сферах». В науковій літературі міститься поняття «міжнародний мир», яке можна визначити не лише як відсутність збройного протистояння між державами, тобто у нормативному аспекті, а також можна визначити як пов'язане з наявністю певних дружніх взаємовідносин між державами і необхідністю реалізації окремих соціальних цінностей. Варто зазначити, що порушення заборони застосування сили або самі погрози силою не можуть бути класифіковані як загроза міжнародному миру у тому випадку, коли вони не набули потрібного рівня інтенсивності. Але з іншої сторони, конфліктна ситуація всередині держави може мати трактування як загроза міжнародному миру.

У Резолюції 232 РБ ООН 1966 року засудили проголошення білою меншістю у Родезії незалежності, а також встановили факт наявності загрози міжнародному миру і запровадили економічне ембарго. Радою Безпеки було засуджено політику апартеїду в ПАР 1977 року і накладено ембарго на зброю. В наш час часті грубі порушення прав людини вже неодноразово були кваліфіковані Радою Безпеки як загроза міжнародному миру, що є доволі цікавим фактом. Коли встановлюється факт агресії Рада Безпеки може дотримуватись визначенням агресії, яке було зазначене в Резолюції ГА ООН від 1974 року, яка не являється юридично обов'язковим документом.

РБ ООН приймає рішення щодо вжиття відповідних певній ситуації заходів для того, щоб відновити чи гарантувати міжнародний мир та безпеку, в ситуації, коли було встановлено акт агресії, факт загрози або факт порушення миру.

Регіональні системи колективної безпеки: загальна характеристика. Регіональні організації в системі колективної безпеки. Організація Об'єднаних Націй об'єднує певні регіональні системи

колективної безпеки, створення яких визначене главою VIII Статуту ООН. Пункт 1 статті 52 Статуту містить наступне: «Цей Статут жодною мірою не перешкоджає існуванню регіональних угод чи органів для вирішення таких спорів, які відносяться до підтримання міжнародного миру та безпеки, які підходять для регіональних дій, за умови, що такі угоди чи органи і їх діяльність сумісні з цілями та принципами Організації». А відповідно до статті 53, Рада Безпеки має дозвіл використовувати такі органи або угоди для того, щоб здійснити примусові заходи, а також ця стаття містить заборону здійснення таких заходів без відповідного уповноваження. Стаття 54 Статуту закріплює обов'язок інформувати про заплановані або вже здійснені задля підтримки міжнародного миру та безпеки дії.

У відповідності до статті 53 допускається створення відповідних регіональних органів і укладення певних регіональних угод. Ці терміни доволі часто використовуються як синоніми у міжнародно-правовій літературі, або для їх позначення також часто використовують термін «регіональні організації». Але вони не є тотожними, тому що термін «угоди» у Статуті має значення міжнародних договорів, а термін «органи» використовують з метою позначити регіональні організації.

Регіональна угода – це багатосторонній міжнародний договір, де держави певного географічного регіону є його учасниками. Такі угоди мають на меті забезпечити співробітництво сторін в певній сфері в конкретному географічному регіоні. Підписання цих угод безпосередньо торкається спільних інтересів держав, які зумовлені географічним положенням, а також іншими регіональними чинниками і інтересами, і з цього ми робимо висновок, що такі угоди не стосуються держав, які знаходяться поза межами цього регіону.

Регіональні органи та регіональні угоди мають певні спільні риси, які перш за все пов'язані саме з географічною близькістю, а також із спільними інтересами держав, які до них входять. Відмінністю є те, наскільки система є інтегрованою. Тобто, регіональні угоди це більш проста форма взаємодії держав, властивістю якої є менш високий рівень впорядкованості та її організації у порівнянні з МО. Але варто зазначити, що міжнародні договори часто можуть трансформуватися

у статуту МО, а, в свою чергу, звичайні «регіональні угоди» можуть ставати «регіональними органами» в сенсі Статуту ООН, а саме тому можна сказати, що кордон між ними не є непорушним. Слід також вказати, що термін «регіональні» не завжди обов'язково має значення приналежності до певного регіону саме в географічному значенні, але не можна і сказати, що географічна близькість розташування не має вирішального значення, і членами регіональних організацій, зазвичай, є усі чи переважна більшість держав окремого географічного регіону. Також слід не забувати про політичну, історичну, культурну і мовну спорідненість країн. Прикладом може бути членство США і Канади в ОБСЄ. Саме тому найбільш вдалим саме в цьому контексті є термін «політико-географічний регіон», який був використаний професором В. Буткевичем.

Також інші чинники можуть мати велике значення для членства у регіональній організації. Наприклад, статтею 4 Пакту ЛАД передбачено, що держава повинна бути «арабською», щоб стати членом у Організації. Відповідно до цього факту, членство в цій Організації для Ізраїлю, наприклад, було б практично нереальним, попри те, що він належить до регіону Близького Сходу, як і більшість держав-членів.

Коли ми аналізуємо як саме співвідноситься поняття «регіон» в юридичному і політичному значеннях, то можемо дійти висновків, що поняття «міжнародно-правовий регіон» буде вужчим, аніж поняття «політичний регіон», оскільки сфера міжнародно-правового регулювання є вужчою, ніж сфера міжнародних відносин та політичної взаємодії держав. Кордони міжнародно-правового регіону визначені відповідною регіональною угодою або ж установчим актом регіональної організації, враховуючи проблеми, інтереси і цілі держав, що беруть участь, і звісно враховуючи політичні, історичні, економічні, культурні та інших зв'язки між ними.

Однією з основних вимог до регіональних організацій колективної безпеки є відповідність їх установчих документів і їх діяльності принципам та цілям Статуту ООН, а також закріплення в їх установчих документах заборони застосування сили та погрози силою, та, звичайно, наявність механізму мирного вирішення спорів, орієнтованого всередину. Тобто, регіональні органи є в якомусь сенсі

як допоміжні органи ООН в сфері підтримання міжнародного миру та безпеки.

У міжнародно-правовій літературі доводять згоди щодо питання визнання окремих міждержавних об'єднань регіональними організаціями колективної безпеки. В основному, це регіональні організації загальної компетенції такі як: ОАД, ЛАД, АС і СНД. Також у своїх резолюціях ГА ООН наголосила на ролі таких організацій, як ОБСЄ та Європейська служба зовнішньої діяльності. Південноамериканський Союз має значні шанси перетворитись на таку організацію, договір про його створення було підписано у травні 2008 року. Стосовно інших міжнародних організацій існують різні думки.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО): історія створення та розвитку, цілі і структура. Організація Північноатлантичного договору, також Північноатлантичний альянс або НАТО (від англ. *North Atlantic Treaty Organization*) є міжнародною міжурядовою організацією, у військово-політичний союз якої входить 30 держав Європи і Північної Америки, які мають на меті досягнення цілей Північноатлантичного договору, що був підписаний 4 квітня 1949 року у Вашингтоні.

Головною роллю НАТО є забезпечення свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних та військових засобів, відповідно до статутних документів. Спільними для Альянсу цінностями є демократія, верховенство права, індивідуальна свобода і мирне розв'язання суперечок. НАТО підтримує ці спільні цінності в усьому євроатлантичному регіоні. Головним принципом НАТО є саме ось ця спільність поглядів між європейськими членами та північноамериканськими членами Альянсу, які мають однакові цінності, інтереси, а також є відданими справі збереження демократичних принципів, що робить безпеку Північної Америки і Європи нероздільною. НАТО захищає свої країни, які є його членами, від загрози агресії. Тобто основним військово-політичним принципом Альянсу є система колективної безпеки, що полягає у спільних організованих діях всіх її членів у відповідь у випадку нападу ззовні.

НАТО – це військово-політичний союз, членами якого є 30 держав, що має у своїх володіннях необхідну інфраструктуру та систему

органів з її управління. Альянс є не над державною організацією, а міждержавною. Тобто, це суверенних і незалежних держав, які об'єдналися в інтересах спільної безпеки, а також захисту вищезазначених спільних цінностей. Захист свободи і безпеки членів НАТО у Європі та Північній Америці є його основною метою, відповідно до принципів Статуту ООН. Щоб досягнути цю мету Альянс, залежно від характеру проблем та небезпеки, які постають перед державами-членами НАТО, використовує свій політичний вплив та свою військову потужність.

Північноатлантична рада, Група ядерного планування та Комітет оборонного планування являються основними інститутами політики і прийняття рішень в Альянсі. Всі вони мають дуже важливу роль у процесах прийняття рішень та консультацій, які є основою спільного планування та основою безпеки країн-членів. Незалежно від рівня, на якому були прийняті рішення ухвалені цими органами, вони мають однаковий статус та являють собою узгоджену політику країн-членів НАТО. Спеціальні комітети, які складаються з офіційних представників країн, підпорядковані цим вищим органам. Подібна структура комітетів є базовим механізмом, і він забезпечує Альянсу можливість приймати рішення і проводити консультації так, щоб на кожному рівні була представлена кожна країна в усіх сферах діяльності Альянсу. Структурами Альянсу забезпечується постійний процес консультацій, координації та співпраці між державами, що є членами, стосовно різних військових, політичних, економічних аспектів безпеки, а також вони надають цим країнам можливість активно співпрацювати у так званих «невійськових» галузях, у науці, інформації, екології та реагуванні на надзвичайні ситуації.

Рішення приймаються на основі консенсусу після обговорення та консультацій із країнами, що є членами НАТО. Прийняті на основі консенсусу рішення – це рішення, яке підтримали усі країни-члени Альянсу та на яке дали згоду. Тобто, з цього випливає, що рішення, яке було прийнято Альянсом, можна назвати виразом колективної волі суверенних держав-членів НАТО. Осць цей принцип прийняття рішень на основі консенсусу виражається у всіх справах Альянсу та відображає той факт, що рішення приймають саме країни-члени

Організації Північноатлантичного договору і кожна з них бере безпосередню участь в прийнятті рішень. Варто також зазначити, що цей принцип діє на усіх рівнях організації НАТО.

У ситуації, коли держави не дійшли згоди, обговорення проводиться до тих пір, доки рішення не буде прийняте, але в деяких випадках це може призвести до того, що держави визнають, що неможливо досягти згоди. Проте в основному практично завжди вдається знайти рішення за взаємною згодою. Також невід'ємною частиною процесу прийняття рішень в Альянсі є консультації. Саме вони сприяють комунікації між країнами, що є членами, в той час, коли їх головною метою є прийняття цих колективних рішень, які максимально відображають їх національний інтерес.

Більша частина військової інфраструктури і військових сил належить окремим державам-членам Альянсу та залишається під їхнім національним командуванням і управлінням до того моменту, поки не буде необхідності в їх виділенні цілком чи частково для вирішення деяких військових завдань під загальним союзним командуванням.

Міжнародно-правові проблеми роззброєння. Під роззброєнням потрібно розуміти сукупність заходів, спрямованих на зниження воєнного потенціалу держав і скорочення, обмеження та ліквідацію засобів ведення війни. Такі заходи можуть включати скорочення озброєнь, військового персоналу тощо. Обмеження або контроль озброєнь не є безпосередньо орієнтованим на зменшення воєнного потенціалу, однак він спрямований на обмеження озброєнь та їх запобігання через встановлення кількісних чи якісних обмежень щодо окремих видів озброєнь. Первинною ціллю роззброєнь є запобігання війні, гарантування воєнної безпеки та мінімізація шкоди у випадку конфліктів. Статут ООН покладає певні права та обов'язки у сфері роззброєнь як на Генеральну Асамблею, так і на Раду Безпеки. Статут ООН зараховує принципи, які визначають основи регулювання роззброєнь, до загальних принципів співробітництва у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки (ст. 11). Розгляд таких принципів, а також розробку щодо них рекомендацій РБ ООН та державам-членам віднесено до компетенції Генеральної Асамблеї. Рада Безпеки, відповідно до ст. 26 Статуту ООН, несе відповідальність

за формулювання планів створення системи регулювання роззброєння. При вирішенні цих завдань Раді Безпеки допомагає Воєноштабний комітет, який надає поради та допомогу у питаннях, які стосуються «регулювання озброєнь та можливого роззброєння» (п. 1 ст. 47).

Через «недієздатність» Ради Безпеки у період «холодної війни» більшість переговорів щодо роззброєння та контролю за озброєннями було проведено поза рамками ООН на основі багатосторонніх та двосторонніх договорів.

У сучасному міжнародному праві відсутня норма, яка б містила загальне зобов'язання держав щодо роззброєння, такі домовленості було досягнуто між державами щодо окремих видів озброєнь, тобто щодо здійснення часткових заходів із роззброєння. Найбільш розвинутим є комплекс норм, який стосується зброї масового знищення. 10 квітня 1972 року було підписано Договір про заборону розробки, виробництва, зберігання та набуття бактеріологічної зброї. 29 квітня 1997 року набула чинності Угода про заборону розробки, виробництва, зберігання та застосування такої зброї, а також про знищення такої зброї. Хімічна зброя масового знищення була заборонена на універсальному рівні у 1993 році Конвенцією про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї і її знищення.

Особливо розвинутим є комплекс норм, які стосуються заборони ядерної зброї. Так, ще у 1963 році держави підписали Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі і під землею. Цей Договір, однак, допускав проведення ядерних випробувань під землею, тому його називають Договором про часткову заборону ядерних випробувань. Заповнити цю прогалину повинен Договір про всезагальну заборону ядерних випробувань від 24 вересня 1996 року, який поки що не набув чинності. На двосторонній основі США та Радянський Союз обмежили проведення ядерних випробувань Договорами про обмеження підземних ядерних випробувань від 1974 року та 1976 року, які набули чинності 11 грудня 1990 року.

У 1968 році було підписано Угоду про нерозповсюдження ядерної зброї, за рахунок якої було зроблено спробу обмежити розробку,

виробництво, поширення та набуття ядерної зброї, дозволивши водночас використання атома в мирних цілях.

Суттєвим поступом в обмеженні зброї масового знищення та, зокрема, ядерної зброї стало створення без'ядерних зон у п'яти регіонах світу: в Латинській Америці (Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці від 14 лютого 1967 року, або Договір Тла-телолкої, у Південній частині Тихого океану (Договір про без'ядерну зону в Південній частині Тихого океану, або Договір Раротанга від 6 серпня 1985 року), у Південно-Східній Азії (Договір про без'ядерну зону в Південно-Східній Азії від 15 грудня 1995 року, або Банг-кокський договір), в Африці (Договір про Африканську без'ядерну зону від 11 квітня 1996 року) та в Антарктиці (Договір про Антарктику 1959 року). Також розміщення та випробування зброї масового знищення та, зокрема, ядерної зброї було заборонено на дні морів і океанів, а також в їх надрах (Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в їх надрах ядерної зброї та іншої зброї масового знищення від 1971 року), у Космосі (Договір про Космос від 27 січня 1967 року) та на Місяці (Договір про Місяць від 18 грудня 1979 року).

Україна, успадкувавши ядерний потенціал від Радянського Союзу, проголосила в односторонньому порядку без'ядерний статус та відмовилась від ядерної зброї.

Загальне міжнародне право забороняє військовий та інший ворожий вплив на природне навколишнє середовище через використання засобів впливу, які володіють руйнівним потенціалом, що є порівнянним зі зброєю масового знищення. Таку норму було закріплено у Конвенції про заборону військового та іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 1977 року.

Обмеження стратегічних ядерних озброєнь здійснювалось переважно на двосторонній основі між Радянським Союзом та Сполученими Штатами Америки. Так, у 1972 році між ними було укладено Договір про обмеження систем протиракетної оборони, у 1972, 1979, 1987 та у 1991 роках укладались Угоди про обмеження стратегічних наступальних озброєнь. Наступником цих Угод після розпаду СРСР стала Росія, яка вже у 1993 році уклала зі США новий Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних ядерних випробувань.

У сфері обмеження звичайних озброєнь важливе значення має укладена в Оттаві 4 грудня 1997 році Угода про заборону застосування, зберігання, виробництва та поширення всіх видів протипіхотних мін. Особливо значущою для стимулювання роззброєнь має діяльність створеного у 1997 році відділу із роззброєнь, який підпорядковується Генеральному секретарю ООН, а також Комісії із роззброєнь, яка існує з 1952 року. Ці органи здійснюють великий обсяг роботи у сфері інформування та розробки рекомендацій та програм у різних сферах роззброєнь та контролю за озброєнням.

Як важливий засіб забезпечення роззброєнь потрібно виокремити також заходи з утвердження довіри та безпеки, які закріплені у договірній формі чи узгоджені іншим чином, орієнтовані на усунення небезпеки можливих збройних конфліктів та непорозумінь інформуванням потенційного противника про військові маневри, обмін спостерігачами та інспекціями на місці проведення військової діяльності, взаємне спостереження тощо. У період «холодної війни» такі заходи були спочатку орієнтовані на запобігання збройного конфлікту із застосуванням ядерної зброї, пізніше поширилися і на зменшення ризику зіткнення звичайних збройних сил. Тепер це комплексні заходи, які включають не лише інформаційні, а й стримуючі та обмежувальні заходи. Особливо важливу роботу в цьому напрямі було проведено в рамках НБСЕ. Важливим здобутком став Стокгольмський документ від 1986 року, прийнятий на конференції щодо заходів по створенню довіри і безпеки та роззброєння в Європі. Віденськими документами від 1992 року та 1994 року було досягнуто домовленості щодо щорічного інформування про чисельність військового персоналу, системи озброєнь, їх розміщення та воєнний бюджет. За Договором про відкрите небо від 24 березня 1993 року, договірні сторони взаємно надали право здійснювати оглядові польоти. Відповідно до цього Договору. У Відні було створено Консультативну комісію з відкритого неба, покликану сприяти реалізації положень угоди.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття міжнародної безпеки. Поняття, зміст і сутність права міжнародної безпеки.

2. Система джерел права міжнародної безпеки. Спеціальні принципи міжнародної безпеки.
3. Поняття універсальної системи колективної безпеки.
4. Регіональні системи колективної безпеки: загальна характеристика. Регіональні організації в системі колективної безпеки.
5. Європейська система колективної безпеки. Організація з безпеки і співробітництва в Європі.
6. Організація Північноатлантичного договору (НАТО): історія створення та розвитку, цілі і структура.
7. Міжнародно-правові проблеми роззброєння.

Теми для самостійної роботи:

1. Визначення поняття «право міжнародної безпеки», його предмет. Характеристика суб'єктів та об'єктів права міжнародної безпеки.
2. Нормативне закріплення та аналіз основних принципів права міжнародної безпеки.
3. Загальний огляд та класифікація джерел права міжнародної безпеки.
4. Система міжнародної воєнної безпеки. Характеристика предмета, об'єктів та суб'єктів міжнародної воєнної безпеки. Зв'язок міжнародної воєнної безпеки з національною безпекою.
5. Невизнані та частково визнані держави як суб'єкти міжнародної безпеки.
6. Джерела міжнародної воєнної безпеки: оглядова характеристика та класифікація.
7. Акт агресії як передумова збройного конфлікту: міжнародно-правове регулювання. Загальна характеристика гібридної війни як форми міжнародного конфлікту.
8. Нормативні та організаційні засоби забезпечення міжнародної воєнної безпеки.
9. Система міжнародної економічної безпеки. Визначення та суть поняття «міжнародна економічна безпека». Характеристика предмета, об'єктів та суб'єктів міжнародної економічної безпеки. Взаємозв'язок міжнародної економічної безпеки з іншими видами безпеки.

10. Інформаційна зброя як спосіб нанесення шкоди інформаційній безпеці. Кіберзлочинність: суть та форми.

11. Характеристика сучасних способів забезпечення міжнародної екологічної безпеки, оцінка їх дієвості. Неурядові міжнародні організації у системі екологічної безпеки.

12. Система міжнародної ядерної та радіаційної безпеки. Визначення поняття «міжнародна ядерна безпека» та «міжнародна радіаційна безпека». Особливості ядерної та радіаційної безпеки серед інших видів міжнародної безпеки.

13. Міжнародне агентство з атомної енергії: правовий статус та аналіз діяльності.

14. Система міжнародної соціальної безпеки. Особливості суб'єктів та об'єктів міжнародної соціальної безпеки. Класифікація джерел міжнародного права у сфері соціальної безпеки.

15. Сучасні виміри принципу гендерної рівності. Міжнародна трудова міграція як загроза у сфері соціальної безпеки.

Теми рефератів:

1. Українська держава в системі міжнародної безпеки.
2. Міжнародно-правовий режим роззброєння та обмеження озброєнь.
3. Інформаційна війна та її вплив на міжнародну безпеку.

Міжнародно-правові акти:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду 1945 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Північноатлантичний договір 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text
3. Договір про всезагальну заборону ядерних випробовувань 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_372#Text
4. Статут Ради Європи 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
5. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#o162

Рекомендована література:

1. Бондарчук Н., Чупира, О. Актуальні питання забезпечення міжнародної безпеки в рамках реалізації права держави на самооборону. *Молодий вчений*. 2021. № 4(92). С. 93–97.
2. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : монографія. К. : КНЕУ, 2018. 275 с.
3. Міжнародне публічне право : підручник. У 2 т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін. ; за ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1: Основи теорії. 2019. 416 с.
4. Буяджа С. Позитивний досвід правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю в країнах ЄС. *Європейський політичний і правовий дискурс*. 2017. Vol. 4. Iss. 4. С. 41–46.
5. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
6. Дроздова Ю.В. Механізм забезпечення колективної безпеки. *Право та державне управління*. 2017. № 2(27). С. 25–29.
7. Мицик В.В., Буроменський М.В., Гнатовський М.М. Міжнародне публічне право : підручник / під ред. В.В. Мицика. Харків : Право. Т. 2. Основні галузі. 2018. 624 с.
8. Ядерна безпека: міжнародний та національний вимір : монографія / за заг. ред. В.І. Розвадовського. К. : КНТ, 2017. 223 с.
9. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
10. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
11. Смолянук В.Ф. Міжнародна безпека // *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. Т. 20. URL: <https://esu.com.ua/article-65124>*
12. Грушко М.В., Мануїлова К.В. Концепція перехідного правосуддя в умовах збройного конфлікту в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021 № 3 С. 312–316.

Тема 15

ТЕРИТОРІЯ

В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Лекційні питання

1. Види території у міжнародному праві.
2. Концепція державної території.
3. Зміна державної території.
4. Державний кордон.

Види території у міжнародному праві. За правовим режимом у міжнародне право виділяють такі види території: державна, змішана, міжнародна.

Державна територія – це територія, що під суверенітетом будь-якої держави, наприклад, територія Французької республіки.

Змішана територія – це територія, на яку поширюється обмежений суверенітет держави, що межує з цією територією, наприклад, територія континентального шельфу.

Міжнародна територія – територія, яка не належить до державної території та території зі змішаним режимом, як приклад подібної території можна навести територію супутника нашої планети – Місяця.

Незважаючи на те, що найбільшою за площею є міжнародна територія (до її складу, наприклад, входить весь космічний простір), найбільша кількість міжнародних правовідносин виникає з приводу державної території. Про правовий режим державної території ми і в основному сьогодні говоритимемо, а питання міжнародної території та території зі змішаним режимом залишимо для лекції з морського та космічного права.

Концепція державної території. Незважаючи на очевидність для обивателя в питанні про те, що таке «державна територія»,

у міжнародній науці представлені дві теорії про сутність території в міжнародному праві: теорія об'єкта і теорія компетенції.

Теорія об'єкта стверджує, що територія держави та обмежена державними кордонами. Теорія компетенції – територія держави та, де є люди, підпорядковані волі держави. Наприклад, якщо на якійсь території люди не підкоряються законам держави, до яких належить ця територія, то згідно з теорією компетенції, ця територія вже не належить до території цієї держави.

Зміна державної території. Хоча будь-яка зміна державної території є замахом на такий принцип міжнародного права, як принцип територіальної цілісності держав, все ж таки таке явище в міжнародній практиці зустрічається. Існують такі способи зміни державної території: плебісцит, цесія, анексія.

Плебісцит – це зміни належності державної території внаслідок всенародного голосування. Цей спосіб ґрунтується на такому принципі міжнародного права, як право націй на самовизначення. Для міжнародної лігітимізації цього способу референдум повинен проходити за чіткою юридичною процедурою та під контролем представників міжнародного співтовариства.

Цесія – це обмін територіями між державами. Причинами даного обміну можуть бути, наприклад, необхідність «вирівнювання» кордону, обмін територіями з переважним проживанням представників не титульної нації тощо. Обов'язковою умовою цесії буде згода обох держав, що обмінюються територією.

Анексія – це захоплення однією державою території іншої держави. Це спосіб зміни юрисдикції будь-якої території, що суперечить міжнародному праву. Існує цей спосіб лише тому, що деякі держави, користуючись своєю військовою силою, утримують за собою анексовану територію. Але, у будь-якому разі, рано чи пізно ця територія відійде тій державі, яка її відторгнула.

Державний кордон. Державний кордон – це площина, в якій укладено державну територію. Існують такі види державних кордонів: сухопутний, водний, повітряний. Сухопутна межа буває природною (наприклад, по вершинах гірської гряди) та штучною (розмічена межовими знаками). Водна межа річкою проходить

фарватером, тальвегом або посередині річки, а морем – зовнішньою кромкою територіальних вод. Повітряна межа – це площина, що проходить через сухопутний або водний кордон.

Встановлення державного кордону відбувається у два етапи: делімітація та демаркація. Делімітація – це встановлення кордону по карті. Укладається двосторонній договір, додатком до якого є великомасштабна карта, на якій проведено кордон. Прикладом такого договору, щоправда злочинного, є договір між Гітлером та Сталіним про поділ Польщі. Демаркація – це встановлення кордону біля. Двостороння комісія, керуючись картами, встановлює межові знаки. Після закінчення демаркації підписується відповідний акт.

Питання про територію в міжнародному праві дуже широке і буде розкриватися далі в багатьох лекціях, наприклад, морському та космічному праві.

Питання до практичного заняття:

1. Види території у міжнародному праві.
2. Концепція державної території.
3. Зміна державної території.
4. Державний кордон.

Теми для самостійної роботи:

1. Способи встановлення державного кордону: демаркація, делімітація.
2. Міжнародні річки: поняття та правовий режим.
3. Правовий статус прикордонної річки.

Теми рефератів:

1. Міжнародний правовий режим Антарктики.
2. Договір про Антарктику 1959 р. та Протокол до нього 1991 р.

Міжнародно-правові акти:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. № 30. 1996. Ст. 141.

2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

3. Договір про постійний нейтралітет та експлуатацію Панамського каналу від 07.09.1977. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/591_002

4. Декларація ООН про принципи міжнародного права 1970 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569

5. Заключний акт НБСЕ Хельсінкі 1975 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055

6. Статут Ради Європи. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_001

7. Договір про Шпіцберген від 09.02.1920 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_112

8. Договір про Антарктику від 01.12.1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_224

9. Конвенція про режим проток від 20.07.1936 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_228

10. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї від 18.08.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_175

11. Закон України «Про державний кордон України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 2. ст. 5 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>

Рекомендована література:

1. Будзінський Т. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту / Т. Будзінський, Б. Гудь. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 33–43.

2. Головченко В. Дипломатичні обставини договірного оформлення українсько-польського кордону / В. Головченко. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 2. С. 8–15.

3. Кулик М. Встановлення критеріїв справедливості правового регулювання делімітації континентального шельфу. *Право України*. 2001. № 7. С. 106–109.

4. Шемякін О. Міжнародно-правові основи режиму континентального шельфу України / О. Шемякін, С. Благодельський. *Право України*. 2002. № 3. С. 158–161.

5. Єлсазаров О. Особливість правового режиму морських просторів Арктики. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. 11. С. 212–215. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pgip_2016_11_43.pdf

6. Репецький В.М. Особливості дії норм внутрішньодержавного права на території з міжнародним режимом / В.М. Репецький. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 195–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_1_32

Тема 16

МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

Лекційні питання

1. Поняття міжнародного морського права.
2. Внутрішні морські води та їх правовий режим.
3. Правовий режим територіальних вод. Право мирного проходу.
4. Поняття і правовий режим прилеглої зони.
5. Правовий режим континентального шельфу.
6. Відкрите море і його правовий режим. Свободи відкритого моря.

Поняття міжнародного морського права.

Міжнародне морське право – сукупність норм міжнародного права, регулюючих відносини між його суб'єктами у процесі на просторі морів і океанів.

Міжнародне морське право є органічною частиною загального міжнародного права. Воно керується приписами останнього про суб'єктів, джерела, принципи, право міжнародних договорів, відповідальності та ін, а також взаємопов'язане та взаємодіє з іншими його галузями. Зрозуміло, що суб'єкти міжнародного права при здійсненні своєї діяльності у Світовому океані, що стосується прав та обов'язків інших суб'єктів міжнародного права, повинні діяти не тільки відповідно до норм і принципів міжнародного морського права, але також з норм і принципів міжнародного права в цілому, включаючи Статут Організації Об'єднаних Націй, в інтересах підтримки міжнародного миру та безпеки, розвитку міжнародного співробітництва та взаєморозуміння.

Для міжнародного морського права характерні такі принципи:

- принцип свободи відкритого моря;
- принцип мирного використання моря;
- принцип загальної спадщини людства;

– принцип раціонального використання та збереження морських ресурсів;

– принцип охорони морського середовища.

Внутрішні морські води та їх правовий режим.

Внутрішні води – це:

а) води, розташовані у бік берега від вихідної лінії для відліку ширини територіальних вод;

б) акваторії морських портів у межах, обмежених лініями, що проходять через найпоширеніші в морі постійні портові споруди;

в) води заток, береги яких належать одній державі, а ширина входу між відмітками найбільшого відливу не перевищує 24 морські милі;

г) так звані історичні затоки, наприклад, Гудзонова, Брістольська та ін.

Внутрішні води – це державна територія прибережної держави, що під її повним суверенітетом. Правовий режим таких вод встановлюється прибережною державою з урахуванням норм міжнародного права; воно ж здійснює у своїх водах адміністративну, цивільну та кримінальну юрисдикцію щодо всіх суден, що плавають під будь-яким прапором, та встановлює умови судноплавства. Порядок заходу іноземних судів визначається прибережною державою (зазвичай держави публікують перелік портів, відкритих заходу іноземних судів).

Морський пояс, розташований уздовж берега, а також поза внутрішніми водами, називається територіальним морем, або територіальними водами. Там поширюється суверенітет прибережної держави. Зовнішній кордон територіального моря є морським кордоном прибережної держави. Нормальною вихідною лінією для вимірювання ширини територіального моря є лінія найбільшого відливу вздовж берега. Може застосовуватися і метод прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки.

Відповідно до Конвенції 1982 р. «кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, що не перевищує 12 морських миль», що відміряються від встановлених нею вихідних ліній. Однак зараз близько 20 держав мають ширину, що перевищує ліміт.

Правовий режим територіальних вод. Право мирного проходу.

Територіальні води, ширина яких за конвенцією 12 морських миль, відраховуються від берегової лінії при найбільшому відпливі моря або, якщо берег сильно порізаний, від базисних ліній, проведених через берегові пункти, що найбільш виступають у морі. По лінії територіальних вод проходить кордон держави. Суверенітет прибережної держави поширюється повітряний простір над територіальними водами і морське дно. Правовий режим встановлюється національним законодавством, але всім судів закріплюється право мирного проходу.

Мирним називається такий прохід, за якого, слідуючи безупинно, іноземні судна не порушують мир, добрий порядок і безпеку прибережної держави, інакше кажучи, не роблять дій, які можуть бути кваліфіковані як ворожі. Стаття 19 Конвенції 1982 р. перераховує 11 видів таких дій. Основні з них:

- загроза силою чи її застосування;
- будь-які маневри чи навчання зі зброєю будь-якого виду;
- збирання інформації на шкоду обороні або безпеці прибережної держави;
- підйом у повітря, посадка або прийняття на борт будь-якого літального апарату;
- навантаження (розвантаження) товару, валюти, осіб всупереч правилам прибережної держави;
- будь-яка промислова діяльність;
- проведення дослідницької та гідрографічної діяльності;
- будь-яка інша діяльність, яка не має відношення до проходу.

Підводні човни проходять територіальні води в надводному положенні з піднятим національним прапором.

Мирний прохід може бути тимчасово на недискримінаційній основі припинено. Деякі держави наполягають на дозвільному порядку такого проходу для військових судів. Дозвіл не потрібний, якщо на борту знаходиться глава держави або уряду, або захід вимушений.

За прохід у територіальних водах суду не оподатковуються. Там діє національна юрисдикція крім випадків:

- якщо на судні або судні скоєно злочин, що торкається інтересів прибережної держави;

- якщо капітан судна чи консул країни прапора про це просить;
- для припинення торгівлі наркотиками.

У межах територіальних вод встановлюються митні, фіскальні, імміграційні та санітарні зони. Конвенція 1982 р. розширила водні простори для таких зон до 24 миль.

Поняття і правовий режим прилеглої зони.

Термін «прилегла зона» вказує на розташування цього морського простору – він прилягає до територіального моря прибережної держави. Встановлення прилеглих зон історія морського права пов'язані з визначенням ширини територіальних вод.

На початку XVIII ст. більшість держав мало тримильну ширину територіального моря, яка могла повністю забезпечити дотримання інтересів прибережної держави. Прилегла зона вперше була встановлена Англією (1736–1876 рр. – прийняття комплексу різних законів «про лавірування»). У XIX ст. США ухвалили закон про прилеглу зону.

Конвенція про відкрите море та прилеглу зону 1958 р. (ст. 24) визначає, що прилегла зона є частиною відкритого моря, прилеглої до територіального моря, в якій прибережна держава може здійснювати свій контроль. Гранична ширина прилеглої зони – 24 морські милі; її внутрішня межа відраховується від вихідних ліній, як і територіальне море.

У Конвенції з морського права 1982 (ст. 33) закріплено право прибережної держави на прилеглу зону, в якій вона може здійснювати контроль, необхідний для запобігання порушенням митних, фіскальних, санітарних, імміграційних законів та правил у межах своєї території чи територіальних вод, або для покарання за порушення цих законів та правил, вчинених у межах його території чи територіальних вод. Встановлення прилеглої зони має дві мети:

- 1) запобігання порушенням, тобто превентивні заходи щодо судів, які ще не увійшли до територіального моря;
- 2) покарання скоєння порушень, тобто застосування юрисдикції до судів, які побували у територіальних або внутрішніх водах та порушили правила прибережної держави.

Конвенція 1982 р. визначає прилеглу зону не як частину відкритого моря, саме як зону, прилеглу до територіального моря.

Встановлення прилеглої зони є правом прибережної держави. Воно має право передбачити всі чотири види прилеглих зон (митну, фіскальну, санітарну, імміграційну), деякі з них, одну або жодну.

Правовий режим континентального шельфу.

З геологічної погляду під континентальним шельфом розуміється підводне становище материка у бік моря до його різкого урвища чи переходу материковий схил. З міжнародно-правової точки зору під континентальним шельфом прибережної держави розуміється природне продовження сухопутної території до зовнішнього кордону підводної околиці материка або до 200 миль, якщо межі підводної околиці материка не досягають цієї межі. Шельф включає дно та надра. Насамперед у розрахунок приймаються міркування економічного характеру (корали, губки, поклади з корисними копалинами тощо).

В основі розмежування континентального шельфу між двома протилежними державами лежить принцип рівного відстояння та врахування особливих обставин. Прибережні держави мають суверенними правами з метою розвідки та розробки його природних ресурсів. Ці права є винятковими в тому випадку, якщо держава не освоєє континентальний шельф, то інша держава не може цього робити без її згоди. Отже, суверенні права прибережної держави на континентальний шельф вже є суверенітетом держав на територіальні води та їх надра, що є частиною державної території.

Прибережна держава має виняткове право дозволяти і регулювати бурильні роботи на континентальному шельфі; споруджувати штучні острови, установки та споруди, необхідні для розвідки та розробки континентального шельфу; дозволяти, регулювати та проводити морські наукові дослідження. Усі держави мають право прокладати підводні кабелі та трубопроводи на континентальному шельфі відповідно до положень Конвенції 1982 року. Водночас права прибережної держави не торкаються правового статусу покриваючих вод та повітряного простору над цими водами і, отже, ніяк не впливають на режим судноплавства та повітряної навігації.

Відкрите море і його правовий режим. Свободи відкритого моря.

Відкрите море – це море, яке не входить до територіального чи внутрішнього моря прибережних держав. У ньому здійснюються на

недискримінаційній основі свободи для таких цілей: судноплавства, рибальства, прокладання кабелів, трубопроводів, прольоту літаків, наукових досліджень. Відкритим морем користуються і континентальні країни. Морські та повітряні судна підпорядковуються лише юрисдикції держави прапора.

Військовий корабель може зупинити судно лише під своїм національним прапором чи іноземне судно у разі піратства чи работоргівлі. Аналогічні дії можуть застосовуватися до судів, які не мають національності або займаються несанкціонованим радіомовленням. Претензії до військових судів висуваються щодо дипканалів.

Правовий режим відкритого моря визнає особливі права держав щодо архіпелажних вод, виключної економічної зони та континентального шельфу, як це визначено в Конвенції з морського права 1982 року. Лихо, однак, у тому, що хоча Конвенція 1982 р. і набула чинності, але ряд проблем морського права було вирішено в ній досить спільно, багато звичаїв не втратили значущості. Таким чином, виходить, що за всієї видимості кодифікованості морське право все ще залишається звичайним правом. А це означає, що держави залишають за собою право тлумачити його незрозумілі положення. Але це стосується переважно лише нових явищ міжнародного життя – способу експлуатації прилеглої економічної зони та доступу до морських багатств держав, які не мають виходу до моря. Є ще одна складна проблема – експлуатація мінеральних ресурсів морського дна, але вона поки що перебуває в потенції, оскільки переважна більшість учасників міжнародного спілкування не доросла до можливості вести роботи на морському дні. Навіть Росія з абсолютно незрозумілих причин призупинила свій наступ на дно Світового океану.

Втім, неврегульованість правовідносин у морських просторах очевидно ставить до порядку денного скликання IV Конференції Організації Об'єднаних Націй з морського права.

Порятунок людей на морі здійснюється безоплатно без згоди капітана судна, що зазнає лиха. А ось порятунок майна – за його згодою та за винагороду.

Господарська діяльність держав у відкритому морі здійснюється відповідно до міжнародних конвенцій: щодо рибальства; за

китобійним промислом; по відстрілу тюленів та морських котиків; щодо збереження живих ресурсів Антарктики. Така діяльність повинна дотримуватись норм конвенцій щодо боротьби із забрудненням морського середовища. І, до речі, цим питанням – екологічним – Конвенція з морського права 1982 р. приділяє багато уваги. Ряд екологічних конвенцій укладено регіональному рівні (Середземне море, Чорне море та ін.).

Питання до практичного заняття:

1. Поняття та джерела міжнародного морського права.
2. Внутрішні морські води та їх правовий режим.
3. Правовий режим територіальних вод. Право мирного проходу.
4. Поняття і правовий режим прилеглої зони.
5. Правовий режим виключної економічної зони.
6. Правовий режим континентального шельфу. Проблеми делімітації континентального шельфу в Чорному морі.
7. Відкрите море і його правовий режим. Свободи відкритого моря.
8. Правовий статус Міжнародного району морського дна. Концепція загальної спадщини людства. Розробка ресурсів «Району». Міжнародний орган по морському дну.
9. Правовий статус і режим міжнародних проток. Правовий режим міжнародних каналів.

Теми для самостійної роботи:

1. Кодифікація міжнародного морського права. Женевські конвенції по морському праву 1958 року. Третя конференція ООН по морському праву. Загальна характеристика Конвенції ООН з морського права 1982 року.
2. «Історичні води». Юрисдикція прибережної держави у внутрішніх морських водах. Режим перебування судів в іноземних портах. Особливості правового статусу Азовського моря.
3. Архіпелажні води. Поняття, правовий режим.
4. Правовий режим територіальних вод. Зовнішня межа територіального моря. Юрисдикція прибережної держави в територіальному морі.

5. Права, юрисдикція і обов'язки прибережної держави у винятковій економічній зоні. Права і обов'язки інших держав у виключній економічній зоні.

6. Правовий статус Міжнародного району морського дна. Концепція загальної спадщини людства. Розробка ресурсів «Району». Міжнародний орган по морському дну.

7. Поняття і види міжнародних проток. Правовий статус і режим міжнародних проток. Правовий режим Чорноморських проток.

8. Правовий режим міжнародних каналів. Режим Суецького каналу.

Теми рефератів:

1. Вплив економічної глобалізації на розвиток міжнародного морського права.

2. Роль практики Міжнародного Суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права в розвитку міжнародного морського права.

3. Міжнародний морський правопорядок: сутність та особливості.

Міжнародно-правові акти:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text

2. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_175

3. Конвенція про відкрите море 1952 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180

4. Конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_178

5. Конвенція про континентальний шельф 1958 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_179

Рекомендована література:

1. Белогубова О.О. Визначення підсудності справ з іноземним елементом. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 179–183.

2. Караман І. Права людини та міжнародне морське право: практика Європейського суду з прав людини у справах з морським контекстом. *Український часопис міжнародного права*. 2017. № 2. С. 34–66.

3. Міжнародне публічне право : підручник. У 2 т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін. ; за заг. ред. В.В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1. Основи теорії. 416 с.

4. Ярова А.О. Правова природа аварійного випадку в міжнародному морському праві: поняття, класифікація. *Держава і право. Серія: юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. Вип. 67. С. 395–408.

5. Ярова А.О. Практика розгляду спорів щодо забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2017. Issues 4(2). Volume 37. P. 923–933.

Тема 17

МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ПРАВО

Лекційні питання

1. Поняття та джерела міжнародного повітряного права.
2. Принципи міжнародного повітряного права.
3. Правова регламентація міжнародних повітряних сполучень.
4. Юридичний статус повітряних суден та їх екіпажу при міжнародних польотах.
5. Відповідальність у міжнародному повітряному праві.

Поняття та джерела міжнародного повітряного права. Паризька конвенція про регулювання повітряної навігації 1919 року стала першим документом про повітряне сполучення, вона була переглянута та оновлена протоколами 15 червня і 11 грудня 1929 року. За цією Конвенцією договірні держави зобов'язалися надавати іншим договірним державам у мирний час право мирного прольоту через повітряний простір, що знаходиться над їхніми сухопутними територіями і територіальними водами. У 1929 році була укладена Конвенція з уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень (Варшавська конвенція 1929 року). Ця конвенція встановила обов'язкові для сторін основні умови договору повітряного перевезення, перелік і однакові форми документів, які використовуються при перевезенні (авіаквитки пасажирів, багажні квитанції та ін.). Нею визначено головні принципи і межі відповідальності авіаперевізника за шкоду заподіяну пасажирові або вантажу. В подальшому Конвенція була доповнена Гаазьким протоколом 1955 року, Гвадалахарською конвенцією 1961 року, Гватемальським протоколом 1971 року, чотирма Монреальськими протоколами 1975 року.

Важливе місце в системі норм міжнародного повітряного права посідають такі багатосторонні акти, як Чиказька конвенція 1944 року про міжнародну цивільну авіацію та численні додатки до неї. Її учасниками є понад 180 держав. Крім названих, на універсальному рівні існує ще ряд важливих договорів, а саме:

- Чиказькі угоди 1944 року про міжнародний повітряний транзит та про міжнародний повітряний транспорт;
- Паризька угода 1956 року про комерційні права при нерегулярних повітряних сполученнях у Європі;
- Римська конвенція про відшкодування третім особам на поверхні збитків, заподіяних іноземними повітряними суднами 1952 року та Монреальський протокол до неї 1978 року;
- Монреальський протокол про боротьбу із незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародні польоти 1988 року (Доповнює Монреальську конвенцію 1971 року);
- Женевська конвенція про визнання прав на повітряне судно 1948 року.

Значна роль у розвитку міжнародного повітряного права належить «міжнародним авіаційним регламентам», що приймаються або ухвалюються Радою ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації).

Принципи міжнародного повітряного права. До системи норм міжнародного повітряного права входять спеціальні принципи, котрі регулюють діяльність міжнародної цивільної авіації в цілому. *Принцип повного і виключного суверенітету держав над їх повітряним простором.* Основний зміст принципу суверенітету над повітряним простором полягає в тому, що держава самостійно встановлює правовий режим використання свого повітряного простору. Разом з тим, держава має використовувати свій повітряний простір таким чином, щоб при цьому не заподіяти шкоду правомірним інтересам інших держав. *Принцип свободи польотів повітряних суден усіх держав у міжнародному повітряному просторі.* Як відомо, згідно з міжнародним правом, до такого простору належить повітряний простір над відкритим морем, а також над Антарктикою. Зміст цього принципу передбачає для будь-якої держави:

- право на повітряні польоти у міжнародному повітряному просторі;
- право на здійснення юрисдикції щодо своїх повітряних суден, які перебувають у цьому просторі.

Однак свобода польотів у цьому просторі не означає, що держави та їх судна вільні від дотримання певних правил, зокрема, вимог закріплених у міжнародних угодах або в регламентах ІКАО. Згідно з Додатком 2 до Чиказької конвенції 1944 року, усі держави повинні дотримуватися цих правил та вживати заходів до того, щоб вони суворо дотримувалися повітряними суднами під час польотів над відкритим морем. *Принцип забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації*. Згідно з цим принципом держави зобов'язані: вживати заходів щодо забезпечення технічної надійності авіаційної техніки, аеропортів, допоміжних служб та повітряних трас; вести боротьбу з незаконним втручанням у діяльність цивільної авіації.

Правова регламентація міжнародних повітряних сполучень.

Поняття міжнародних повітряних сполучень зазвичай розкривається через такі комерційні права або «свободи повітря»:

- 1) транзитного польоту без посадки біля держави, що надає це право;
- 2) транзитного польоту з посадкою, але з комерційних цілях, тобто без вивантаження або навантаження пасажирів, вантажів та пошти;
- 3) привозити в іноземну державу пасажирів, вантажі та пошту, які були взяті на борт у державі реєстрації повітряного судна;
- 4) відвозити з іноземної держави пасажирів, вантажі та пошту, які летять до держави реєстрації повітряного судна;
- 5) висаджувати на території іноземної держави пасажирів, вивантажувати вантажі та пошту, а також брати їх на борт на території такої держави для перевезення з будь-яких третіх країн чи будь-які треті країни.

Перші дві «свободи» становлять зміст Угоди про транзит 1944 р. Варто зазначити, що усі п'ять даних «свобод» закріплені в Угоді про міжнародний повітряний транспорт 1944 р. Існують ще три «свободи повітря»:

- 1) право здійснювати перевезення між третіми країнами через свою територію;

2) право здійснювати перевезення між третіми країнами, минаючи свою територію;

3) право здійснювати каботажні перевезення, початок та закінчення яких повністю перебувають у межах іноземної держави.

Нині всі зазначені види «свобод повітря» застосовуються до повітряних суден не лише держави реєстрації, а й держави-експлуатанта, оскільки остання самостійно домовляється про комерційні права при виконанні повітряних перевезень на орендованих повітряних суднах. У зв'язку з цим у Європейському Союзі виник інститут «єдиного європейського неба».

Юридичний статус повітряних суден та їх екіпажу при міжнародних польотах.

Повітряне судно має національну належність за фактом його реєстрації в будь-якій державі. Принцип національної приналежності створює публічно-правовий зв'язок між державою та повітряним судном, яке користується захистом цієї держави. Важливе значення має розподіл повітряних суден на торгові (цивільні) і державні (які використовуються на військовій, митній та поліцейській службі) – ст. 3 Чиказької конвенції 1944.

Члени екіпажу є представниками експлуатанта (власника судна), який відповідає за дії екіпажу. Командир повітряного судна несе відповідальність за екіпаж, повітряне судно та ін. Загальні вимоги до екіпажу перераховані у ст. 32 та 33 Чиказької конвенції та Додатку I. Правове положення екіпажу регулюється національним законодавством держави прапора. За загальним правилом до складу екіпажу повітряного судна що неспроможні входити громадяни іноземних держав (це становище пов'язані з боротьбою проти актів незаконного втручання у діяльність цивільної авіації).

Згідно зі статтею 25 Чиказької конвенції, кожна держава-учасниця зобов'язана надавати допомогу повітряному судну, яке зазнає лиха на його території, дозволяти власнику судна або владі держави його реєстрації надавати таку допомогу. Усі держави повинні співпрацювати в організації пошуку суден, що зникли.

Аналогічні становища містяться та інших міжнародних правових актах. Міжнародна конвенція для уніфікації деяких правил

щодо надання допомоги повітряним суднам та їх рятування на морі або допомоги та рятування на морі за допомогою повітряних суден 1938 р. закріплює обов'язок надавати допомогу аварійним повітряним суднам, що зазнають лиха на морі (ст. 2). Додаток XIII до конвенції Чикаго регламентує надання допомоги повітряним суднам.

Міжнародно-правова практика йде шляхом регулювання надання допомоги повітряним суднам, що зазнають лиха на морі, на основі норм, що містяться в міжнародних угодах з морського права: Брюссельських конвенцій 1910 р., Лондонської конвенції 1980 р., Женевських конвенцій 1958 р. морському праву 1982 р. Деякі положення містяться в Женевській конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії корабля, зі складу збройних сил на морі, 1949 р. (ст. 12) – поняття аварії корабля включає в себе вимушену посадку літака в море або падіння у морі.

Відповідальність у міжнародному повітряному праві.

Чиказька конвенція 1944 р. встановлює політичну відповідальність держав порушення принципів і норм міжнародного повітряного права (ст. 88). Одна з санкцій – зупинення права голосу в Асамблеї ІКАО.

Держава несе міжнародно-правову відповідальність за порушення суверенітету іноземної держави над її повітряним простором. Авіаперевізник (фізична чи юридична особа) несе цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу чи вантажу.

У 1952 р. була прийнята Римська конвенція про відшкодування шкоди, заподіяної іноземним повітряним судном третім особам лежить на поверхні Землі. Розмір відшкодування залежить від ваги повітряного судна. Суб'єктами відповідальності є експлуатанти повітряних суден (особи, у чиєму використанні перебувало повітряне судно на момент заподіяння шкоди).

У Конвенції дано широке поняття шкоди – це смерть, тілесні ушкодження, шкода, заподіяний майну внаслідок фізичного впливу конуса судна чи які з нього предметів. У 1978 р. до Римської конвенції було прийнято Монреальський протокол, який збільшив межі відповідальності та розширив поняття шкоди.

Нині існує тенденція збільшення максимальної межі відповідальності авіаперевізників (Монреальські угоди 1966/1999). Багато країн (наприклад, США) допускають у свій повітряний простір судна лише тих авіакомпаній, які дотримуються вказівок цих угод та згодні з встановленими підвищеними межами відповідальності.

Гватемальський протокол 1971 р. до Варшавської конвенції 1929 р. збільшив межі відповідальності авіаперевізника та встановив принцип його об'єктивної відповідальності (незалежно від наявності вини). Принцип об'єктивного зобов'язання закріплено й у Монреальських угодах (наприклад, Монреальський протокол № 4 1975 р.).

Питання до практичного заняття:

1. Поняття та джерела міжнародного повітряного права.
2. Принципи міжнародного повітряного права.
3. Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО): загальна характеристика.
4. Правова регламентація міжнародних повітряних сполучень.
5. Юридичний статус повітряних суден та їх екіпажу при міжнародних польотах.
6. Боротьба з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.
7. Відповідальність у міжнародному повітряному праві.

Теми для самостійної роботи:

1. Загальні та спеціальні принципи міжнародного повітряного права.
2. Формування «свобод повітря» в міжнародному повітряному праві.
3. Особливості національно-правового і міжнародно-правового регулювання використання повітряного простору та їх співвідношення у міжнародному повітряному праві.
4. Історія виникнення та етапи становлення міжнародного повітряного права.
5. Правовий режим польотів у національному повітряному просторі. Розвиток повітряного права в Україні.

6. Режим польотів над відкритим морем, міжнародними протоками та архіпелажними водами.
7. Правовий режим міжнародних повітряних сполучень.
8. Боротьба з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.
9. Переваги та недоліки Паризької конвенції про повітряну навігацію 1919 року.
10. Експлуатація орендованих повітряних суден при здійсненні міжнародних повітряних перевезень.
11. Напрямки розвитку повітряного права України.

Теми рефератів:

1. Відповідальність у міжнародному повітряному праві.
2. Правове регулювання використання повітряного простору України. Боротьба з повітряним тероризмом.
3. Регулювання комерційної діяльності авіапідприємств на світовому ринку повітряного транспорту.

Міжнародно-правові акти:

1. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text
2. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1960 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167#Text
3. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_165#Text
4. Конвенція про злочини та деякі інші дії на борту повітряного судна 1963 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_244#Text
5. Конвенція про збитки, завдані іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні 1978 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_231#Text

Список джерел:

1. Бордунов В.Д., Верещагін О.М. Міжнародне повітряне право. Київ : Ін Юре, 2013. 389 с.
2. Григоров О.М. Незаконний захват повітряного судна: нове трактування. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 55–58.
3. Маловацький О.В. Відповідальність держави за знищення цивільного повітряного судна в результаті застосування зброї. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 2. P. 25–36.
4. Маловацький О.В. Поняття акту незаконного втручання в безпеку цивільної авіації. *Держава і право*. 2017/1. № 2(76). С. 202–218.
5. Мицик В. В., Буроменський М.В., Гнатовський М.М. Міжнародне публічне право : підручник / під ред. В.В. Мицика. Харків : Право. Т. 2. Основні галузі. 2018. 624 с.
6. Раскалей М.О. Окремі зобов'язання держав у сфері міжнародного повітряного права: стан та перспективи. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 4. С. 58–65.
7. Сопілко І.М. Повітряне і космічне право: дискусійні питання. *Юридичний вісник. Серія: Повітряне і космічне право*. 2015. № 4. С. 167–171.

Тема 18

МІЖНАРОДНЕ КОСМІЧНЕ ПРАВО

Лекційні питання

1. Поняття міжнародного космічного права.
2. Джерела міжнародного космічного права.
3. Суб'єкти в міжнародному космічному праві.
4. Об'єкти в міжнародному космічному праві.
5. Відповідальність в міжнародному космічному праві.

Поняття міжнародного космічного права. Комітет ООН з мирного використання космічного простору визначає міжнародне космічне право як «сукупність міжнародно-правових норм та принципів, що застосовуються до космічної діяльності та регулюють її». Його основною метою є забезпечення раціонального дослідження та використання космічного простору. Для досягнення цієї мети міжнародне космічне право направлене на вирішення широкого спектру основних питань, включаючи, військову діяльність у відкритому космосі, збереження космічно-земного середовища, розподіл радіочастот та геостационарних слотів, рятування космонавтів, відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, космічні подорожі людини, експортний контроль космічних технологій, міжнародне космічне співробітництво та врегулювання суперечок.

Поняття «міжнародне космічне право» найчастіше асоціюється з п'ятьма міжнародними договорами і п'ятьма групами принципів, що регулюють космічний простір, які були розроблені під егідою ООН. Але воно також охоплює національні закони, норми та правила, виконавчі та адміністративні накази та судові рішення. В останнє десятиліття спостерігається зростання кількості національного законодавства щодо космосу та діяльності в космосі. Основним поштовхом є комерціалізація та приватизація космосу. Разом з тим,

існуючі міжнародні космічні договори, укладені на той час, коли більшість космічних заходів здійснювалися державами та, по суті, орієнтовані на державу.

Отже, міжнародне космічне право – це сукупність міжнародно-правових принципів і норм, які встановлюють режим космічного простору та небесних тіл і регулюють відносини, суб'єктами яких виступають держави, міжнародні організації і комерційні фірми щодо дослідження і використання космосу.

Джерела міжнародного космічного права. В системі органів ООН договір про космос став основою для інших міжнародних договорів. До спеціальних джерел міжнародного космічного права відносяться:

- Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 року;
- Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються у космічний простір 1975 року;
- Угода про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах 1979 року;
- Конвенція про поширення сигналів, які несуть програми, що передаються через супутники 1974 року;
- Угода про порятунок космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 року.

Поряд із Договором про Космос істотне значення для процесу кодифікації міжнародного космічного права мають міжнародні документи, які розвивають і доповнюють принципи, що містяться у цьому договорі. Це такі документи, як:

- Декларація правових принципів діяльності держав у галузі дослідження і використання космічного простору, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 1963 року;
- Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення, прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 37/92 від 10 грудня 1982 року);
- Принципи, що стосуються дистанційного зондування Землі з космічного простору, прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 41/65 від 3 грудня 1986 року;

– Принципи, що стосуються використання ядерних джерел енергії в космічному просторі, прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 47/68 від 15 грудня 1992 року.

Для України, як космічної держави, спеціальну групу джерел міжнародного космічного права становлять такі документи:

– Угода про спільну діяльність у галузі дослідження і використання космічного простору 1991 року;

– Угода про порядок утримання і використання об'єктів космічної інфраструктури в інтересах виконання космічних програм 1992 року;

– Угода про порядок фінансування спільної діяльності у галузі дослідження і використання космічного простору 13 листопада 1992 року;

– Протокол «Про затвердження Положення про Міжнародну раду з Космосу» 1991 року;

– Угода про засоби систем попередження про ракетний напад і контроль космічного простору 1992 року.

Поряд з універсальними і регіональними міжнародними договорами (угодами, конвенціями) значне навантаження у системі регулювання міжнародної космічної діяльності несуть двосторонні міжнародні договори України та інші міжнародні документи. Серед держав, із якими Україна найактивніше розвиває двосторонні відносини, є Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, Китайська Народна Республіка, Республіка Казахстан та ін.

Принципи міжнародного космічного права. Одним з основних принципів є принцип рівноправності держав. Відтак космічний простір і небесні тіла відкриті для дослідження і використання всіма державами на основі рівності і згідно з міжнародним правом.

Цей принцип також відображено в преамбулі Договору про космос. Згідно з нею дослідження і використання космічного простору має бути спрямоване на благо всіх народів, незалежно від ступеня їх економічного або наукового розвитку. В статті 1 Договору також міститься посилання на принцип рівності, який передбачає, що космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, відкрито для дослідження і використання всіма державами без будь-якої

дискримінації на основі рівності і згідно з міжнародним правом, при вільному доступі у всі райони небесних тіл.

Не менш важливу роль відіграє принцип заборони застосування сили та загрози силою, згідно з яким космічна діяльність повинна здійснюватися виключно в мирних цілях, у інтересах підтримання міжнародного миру і безпеки і розвитку міжнародного співробітництва і взаєморозуміння, а всі суперечки, пов'язані з діяльністю в космосі, мають вирішуватися мирним шляхом.

Принцип відповідальності держави за національну діяльність в космічному просторі незалежно від того, здійснюється вона урядовими чи неурядовими органами. Відтак діяльність державних та приватних акторів органів в космічному просторі проводиться з дозволу та під постійним наглядом відповідної держави, а також держава здійснює юрисдикцію та нагляд над об'єктом, який занесений в її реєстр та запущений в космос, та екіпажем, який знаходиться на ньому.

Суб'єкти міжнародного космічного права. В теорії міжнародного космічного права можна виділити дві групи суб'єктів:

- 1) основні (держави);
- 2) похідні (міжнародні міжурядові організації).

Суверенні держави є суб'єктом міжнародного космічного права *ipso facto*, в силу того, що є носіями міжнародних прав та обов'язків. На відміну від міжнародних організацій, їх правосуб'єктність не встановлюється в міжнародних договорах та не залежить від волевиявлення міжнародної спільноти. Вони наділені правосуб'єктністю *ipso facto*.

Міжнародні організації, будучи похідним суб'єктом, що створюється державами, мають обмежений обсяг правосуб'єктності, яка залежить від волевиявлення держав та встановлюється в міжнародному договорі. Зокрема, суб'єктами міжнародного космічного права є такі міжурядові організації як Європейське космічне агентство, Інмарсат, Інтелсат.

Існують також погляди щодо включення в список суб'єктів фізичних та юридичних осіб в силу положень Договору про космос. У статті V Договору використовується таке формулювання як

«посланець людства в космос», а стаття VI Договору дозволяє здійснення космічної діяльності неурядовими органами. Проте, це не означає визнання фізичних та юридичних осіб суб'єктом міжнародного космічного права, бо держава зберігає повну юрисдикцію і контроль над таким космічним об'єктом і його екіпажем після його реєстрації та несе відповідальність за космічну діяльність неурядових органів.

Об'єкти в міжнародному космічному праві – все те, з приводу чого суб'єкти міжнародного космічного права вступають у правовідносини на основі принципів і норм міжнародного космічного права. Тобто до об'єктів міжнародного космічного права можна віднести: 1) космічний простір; 2) небесні тіла; 4) штучні космічні об'єкти; 3) космонавтів; 5) наземні компоненти космічних систем; б) результати практичної діяльності; 7) космічну діяльність.

У міжнародному праві відсутнє конвенційне визначення «космічний об'єкт». Загалом виділяють широке та вузьке тлумачення цього терміну. Відповідно до першого поняття «космічний об'єкт» охоплює тіла, що знаходяться в космічному просторі, незалежно від характеру їх походження (природні чи штучні). Так, наприклад, до природних відносяться небесні тіла, а до штучних – космічні апарати. У вузькому сенсі до космічних об'єктів відносяться лише штучні апарати (пристрої), створені людиною для застосування в космічному просторі. Космічний об'єкт включає його складові частини, а також засоби його доставки та їх складові частини.

Що ж до поняття космічної діяльності, то вона включає діяльність в космічному просторі, діяльність, що пов'язана зі запуском космічного об'єкта на Землі, управлінням таким об'єктом та його повернення на Землю.

Відповідальність. Повага до норм та принципів не рідко утверджується через ефективний інститут відповідальності. В міжнародному космічному праві відповідальність за діяльність в космічному просторі встановлена Договором про космос 1967 року, де вказано, що держави-учасниці Договору несуть міжнародну відповідальність за національну діяльність у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, незалежно від того, провадиться вона

урядовими органами чи неурядовими юридичними особами, і за забезпечення того, щоб національна діяльність провадилася згідно з положеннями, що містяться в Договорі. Діяльність неурядових юридичних осіб у космічному просторі має провадитися з дозволу і під постійним спостереженням відповідної держави-учасниці. У випадку діяльності в космічному просторі міжнародної організації, відповідальність за виконання Договору несуть, разом з міжнародною організацією, також і держави, що беруть у ній участь.

Відповідно до статті VII Договору відповідальність за шкоду, завдану такими космічними об'єктами або їх складовими частинами на Землі, нестимуть як держава, з території якої здійснюється запуск, так і держава, що його здійснила. Але відповідальність настає при завданні шкоди третій державі, її фізичним та юридичним особам.

У Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами визначено, що поняття «шкода» означає позбавлення життя, тілесне пошкодження або інше пошкодження здоров'я; знищення або пошкодження майна держав, фізичних або юридичних осіб, або майна міжнародних міжурядових організацій.

Держави несуть солідарну відповідальність перед третьою державою, якій завдано шкоди, у межах:

1) якщо шкоди завдано третій державі на поверхні Землі або повітряному судну в польоті, то їх відповідальність перед третьою державою є абсолютною;

2) якщо шкоди завдано космічному об'єкту третьої держави або особам або майну на борту такого космічного об'єкта в будь-якому місці, крім поверхні Землі, то їх відповідальність перед третьою державою визначається на основі вини будь-якої з перших двох держав або на основі вини осіб, за яких відповідає будь-яка з цих двох держав.

Претензію щодо компенсації за шкоду може бути подано запускою державі не пізніше, чим через один рік з дати заподіяння шкоди або встановлення запускою держави, що несе відповідальність за запуск.

Для вирішення спору та встановлення розміру компенсації створюються *ad hoc* комісії з розгляду претензій. До них входять три члени: член комісії, якого призначила держава-позивач, члена

комісії, від держави, що здійснювала запуск та голови, що обирається за спільною згодою. Рішення Комісії є остаточним і обов'язковим, якщо про це було досягнуто домовленості між сторонами; у іншому випадку Комісія виносить остаточне визначення рекомендаційного характеру, яке сторони розглядають у дусі доброї волі.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття міжнародного космічного права, історія його становлення та розвитку.
2. Джерела міжнародного космічного права.
3. Принципи міжнародного космічного права.
4. Суб'єкти в міжнародному космічному праві.
5. Управління ООН з використання космічного простору в мирних цілях: структура та діяльність.
6. Загальна характеристика діяльності Європейського космічного агентства, Міжнародної організації супутників зв'язку (ІНТЕЛСАТ) і Міжнародної організації морського супутникового зв'язку.
7. Об'єкти в міжнародному космічному праві.
8. Правовий режим космосу і небесних тіл.
9. Відповідальність в міжнародному космічному праві.

Теми для самостійної роботи:

1. Міжнародне космічне право та мілітаризація космосу.
2. Делімітація космічного та повітряного просторів.
3. Правовий режим геостаціонарної орбіти.
4. Правовий режим небесних тіл.
5. Види відповідальності в міжнародному космічному праві.
6. Рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір.
7. Недержавні актори та їх роль у дослідженні та освоєнні космосу.
8. Правове регулювання космічної метеорології.
9. Ядерні джерела енергії в космосі.
10. Реєстрація космічних об'єктів.
11. Запуск космічних об'єктів. Запускаюча держава.
12. Рятування та повернення космічних об'єктів.

13. Кодекс поведінки екіпажу Міжнародної космічної станції (Кодекс космонавтів).
14. Рятування та повернення космонавтів.
15. Правове регулювання супутникового зв'язку.
16. Правове регулювання дистанційного зондування Землі з космосу.
17. Правове регулювання супутникової навігації.
18. Порядок відшкодування збитків у космічному праві.
19. Врегулювання спорів у зв'язку з претензіями з компенсації шкоди.

Теми рефератів:

1. Особливості міжнародно-правової відповідальності в космічному праві.
2. Комісія з розгляду претензій та її роль у врегулюванні спорів, пов'язаних з космічною діяльністю.
3. Космічна стратегія України, стан та перспективи діяльності України в космосі.

Міжнародно-правові акти:

1. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 12.12.1959 № 1472 г. (XIV) Международное сотрудничество в области использования космического пространства в мирных целях. URL: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/1472>
2. Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/995_480
3. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1984. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_482
4. Соглашение между Правительством Канады, Правительствами государств-членов Европейского космического агентства, Правительством Японии, Правительством Российской Федерации и Правительством Соединенных Штатов Америки относительно сотрудничества по международной космической станции гражданского назначения. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901778188>

5. Соглашение о спасании космонавтов, возвращении космонавтов и возвращении объектов, запущенных в космическое пространство 1967 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/astronauts_rescue.shtml

6. Принципы использования государствами искусственных спутников Земли для международного непосредственного телевизионного вещания. Приняты Генеральной Ассамблеей ООН в ее резолюции 37/92 1982 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/artificial_earth_satellites.shtml

7. Международно-правовые аспекты ответственности в международном космическом праве. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, пятьдесят пятая сессия, Дополнение № 20 (A/55/20), пункт 129 и A/АС.105/738, приложение III, Дополнение № 20 (A/55/20), пункт 129 и A/АС.105/738, приложение III.

Рекомендована література:

1. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

2. Космічне право : підручник. К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. 280 с.

5. Сопілко І.М. Повітряне і космічне право: дискусійні питання. *Юридичний вісник. Серія: Повітряне і космічне право*. 2015. № 4. С. 167–171.

6. Сироїд Т.Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

7. Jakhu R. S., Steer C., Chen K.W. Conflicts in Space and the Rule of Law. *Space Policy*. 2018. 664–670 p.

8. Jakhu R. S., Steven Freeland S., Chen K.W. The Sources of International Space Law: Revisited, *67 Zeitschrift Für Luft- und Weltraumrecht : German Journal of Air and Space Law*. Jg. 4/2018. Pp. 606–667.

9. Viikary L. The Environment elements in Space Law (Assessing the Present and Charting the Future). Martinus Nijhoff publishers. Leiden, Boston. 2008. 396 p.

Тема 19

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Лекційні питання

1. Поняття міжнародного права навколишнього середовища.
2. Джерела міжнародного права навколишнього середовища.
3. Принципи міжнародного права навколишнього середовища.
4. Кодифікація міжнародного права навколишнього середовища.
5. Міжнародно-правовий захист екологічних прав людини.
6. Відповідальність держав за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу.

Поняття міжнародного права навколишнього середовища.

Міжнародне право навколишнього середовища – це сукупність міжнародно-правових принципів та норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у сфері охорони навколишнього середовища, його раціонального використання та відтворення з метою забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку.

Зменшення негативного впливу на довкілля та збереження природи є порівняно новим, але беззаперечно важливим явищем, яке стало об'єктом уваги міжнародного масштабу у другій половині ХХ ст.

Охорона довкілля тісно пов'язана з економічними та соціальними чинниками, які впливають на формування міжнародного права навколишнього середовища, його предмет та принципи. Вагомим фактором є сьогоденне співробітництво держав з метою подолання глобальних екологічних проблем. Особлива увага сфокусована на зміні клімату. Вирішення проблем, які мають глобальний

характер, має особливий вплив на розвиток міжнародного права навколишнього середовища сучасності.

Вагома кількість науковців називають відсутність кордонів у природі головним чинником, що сприяв укладенню перших нормативно – правових актів у сфері охорони довкілля. Природні ресурси в багатьох випадках є спільними і вплив на їх стан з боку одного суб'єкта може безпосередньо зачіпати інтереси інших, або й інтереси всього міжнародного співтовариства.

Перші документи, які відносять до екологічних, були прийняті саме з метою врегулювання використання спільних живих ресурсів. Забруднення окремих елементів навколишнього середовища не рідко має транскордонний характер. Це особливо актуально, щодо забруднення атмосферного повітря, транскордонних водотоків, морів та Світового океану. Часто представники фауни обирають середовища існування, які розміщені на території різних країн. Їх збереження можливо тільки за допомогою спільних зусиль таких держав. Для збереження цих видів була прийнята Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1979 року. Характерний чинник, який зумовлює необхідність вирішення певних екологічних питань на міжнародному рівні, є міждержавний характер таких питань.

Ключовим елементом міжнародного права довкілля є концепція «стабільного розвитку». Поняття «стійкий розвиток» було вироблено з позицій екосистемного підходу, основу якого становить імператив виживання людства, що містить екологічну проблематику загалом і концепцію «стійкого розвитку» зокрема на рівень глобальних проблем. Як зазначив К. Аннан, «вся ідея сталого розвитку... полягає в тому, що навколишнє середовище та розвиток нерозривно пов'язані між собою». Варто враховувати, що міжнародне право навколишнього середовища – це система міжнародно-правових принципів та норм, які регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права з приводу охорони навколишнього середовища, ресурсів в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Міжнародне право навколишнього середовища регулює широке коло відносин, які становлять його предмет. Предмет включає

відносини двох основних видів – відносини з приводу раціонального використання природних ресурсів та відносини з приводу охорони навколишнього середовища.

Джерела міжнародного права навколишнього середовища.

До джерел міжнародного права навколишнього середовища відносять міжнародні договори, угоди, конвенції, резолюції та рішення міжнародних організацій, конференцій та інші документи, що визнаються міжнародним правом як джерела права, які містять міжнародно-правові норми, що регулюють відносини у сфері охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

До основних джерел міжнародного права навколишнього середовища належать міжнародні договори (конвенції) – угоди між суб'єктами міжнародного права щодо встановлення, зміни чи припинення їх взаємних прав та обов'язків.

Вони поділяються на: загальні (в них можуть брати участь усі держави, вони містять норми обов'язкові для всієї міжнародної спільноти); спеціальні (у них може брати участь обмежена кількість учасників); багатосторонні; двосторонні; письмові, усні; безстрокові, термінові; універсальні, регіональні (субрегіональні); відкриті, закриті; міждержавні, міжурядові, міжвідомчі.

Ми вже з'ясували, що головну роль в міжнародному праві навколишнього середовища відіграють міжнародні договори. Велика кількість правовідносин у цій сфері регулюються міжнародними багатосторонніми договорами, які в основному мають регіональний або глобальний характер. Зазначається, що коло сторін інколи визначається особливостями самого предмета таких угод. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення була відкрита для підписання лише причорноморськими державами. Інші ж держави можуть стати сторонами лише за запрошенням усіх причорноморських держав-сторін Конвенції. У деяких випадках джерелами міжнародного права навколишнього середовища є міжнародні угоди, що є джерелами інших галузей міжнародного права. Наприклад Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року містить частину, що стосується захисту і збереження морського

середовища (ст. 92–237). Однією з особливостей багатосторонніх угод у сфері довкілля є процедура набрання чинності деякими з них, яка обумовлена не лише кількістю сторін, ай іншими обставинами. До прикладу, набрання чинності Кіотським протоколом 1997 року можливе тільки за умови його ратифікації 55-ма державами, але обов'язково включаючи країни, передбачені Додатком 1 до Протоколу. Схожий підхід використаний і в Монреальському протоколі до Віденської конвенції про охорону озонного шару.

Договори займають особливе місце в системі джерел міжнародного права навколишнього середовища та формують значний вплив на розвиток цієї галузі. Ефективна їх реалізація та досягнення цілей можливі лише за умови приєднання більшості держав світу. Головним чином це договори, спрямовані на вирішення екологічних проблем. Переговори щодо таких міжнародних угод є надзвичайно складними вони вимагають згоди значної кількості держав.

Досягнення консенсусу серед такої кількості держав, з одного боку, забезпечує можливість досягнення цілей таких глобальних конвенцій. З іншого боку це досягається за рахунок пом'якшення зобов'язань суб'єктів, послаблення таких угод. До прикладу, договори, спрямовані на вирішення глобальних екологічних проблем. Також існує й низка інших угод, ефективна реалізація яких також потребує приєднання більшості. Це стосується, транскордонного переміщення і видалення небезпечних відходів, забруднення Світового океану, контролю за міжнародною торгівлею видами флори та фауни.

Принципи міжнародного права навколишнього середовища.

Проблема з'ясування принципів має важливе значення. Особливість принципів полягає в тому, що вони формують характер галузі міжнародного права;

Виявлення принципів дає можливість ясно уявити, на яких загальних засадах будується дана сфера міжнародно-правового регулювання;

Розуміння принципів міжнародного права навколишнього середовища дозволяє чітко усвідомити характер та взаємодію інших природоохоронних норм, визначити основні напрями еволюції їхньої сукупності.

Виявлення основних принципів міжнародного права навколишнього середовища одночасно визначатиме ті інститути, що складаються у системі міжнародного права.

Міжнародне право довілля, будучи сукупністю норм, регулюючих специфічну область відносин, є частиною загальної системи міжнародно-правового регулювання. Ґрунтуючись на цьому критерії, основні принципи, які застосовуються до міжнародно-правової охорони навколишнього середовища, можна розділити на дві категорії: загальновизнані засади міжнародного права; спеціальні принципи міжнародного права довілля.

Спеціальні засади міжнародного права навколишнього середовища. Вперше принципи міжнародного права довілля було узагальнено у Декларації Стокгольмської конференції ООН з проблем довілля 1972 р. як сформульованих 26 принципів.

Наступним кроком систематизації міжнародно-правових принципів охорони навколишнього середовища та регулювання природокористування була Всесвітня хартія природи, схвалена Резолюцією від 28 жовтня 1982 р. Генеральної Асамблеї ООН.

Принципи міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища викладені також у Декларації з навколишнього середовища та розвитку, прийнятої на Конференції ООН у червні 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. За правовим і смисловим значенням декларовані принципи охорони навколишнього середовища можна поділити на дев'ять груп: принципи, що закріплюють пріоритет прав людини на сприятливе довілля та сталий розвиток; принципи, які проголошують суверенітет держав використання природних ресурсів; принципи, що характеризують обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього середовища; принципи, які декларують відповідальність у сфері охорони навколишнього середовища; принципи, що встановлюють пріоритети використання природних ресурсів; принципи, зорієнтовані запобігання забруднення довілля та інших шкідливих впливів на природу; принципи охорони довілля; принципи, які забезпечують декларація про інформацію; принципи, що встановлюють зобов'язання охорони навколишнього природного середовища у випадках збройних конфліктів.

Неофіційна кодифікація спеціальних принципів міжнародного права довіклля була здійснена МСОП у Міжнародному пакті з навколишнього середовища та розвитку 1995 р., в якому містяться такі принципи:

- принцип забезпечення конституційних екологічних прав людини;
- принцип неприпустимості завдання транскордонних збитків;
- принцип обережності чи обережного підходу;
- принцип міжнародної правової відповідальності держав за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу;
- принцип забезпечення екологічної безпеки;
- принцип екологічно обґрунтованого раціонального використання природних ресурсів;
- принцип неприпустимості радіоактивного зараження довіклля;
- принцип захисту екологічних систем Світового океану;
- принцип заборони військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довіклля.

Наведений перелік спеціальних принципів міжнародного права довіклля перестав бути вичерпним з їх розвитку, різні науковці вказують інші принципи міжнародного права захисту навколишнього середовища.

У науковій літературі містить різні думки щодо того, які норми міжнародного права навколишнього середовища варто вважати принципами. Окремі принципи практично не викликають суперечок і є загальновизнаними: принцип суверенного права держав розробляти свої природні ресурси та обов'язок не завдавати шкоди довікллю інших держав, принцип превентивності, принцип співробітництва, принцип сталого розвитку, принцип «забруднювач платить», принцип попередження. Очевидним є той факт, що сьгоднішні принципи ще формуються, проте їх важливість є загальновизнаною. Тому їх можна вважати принципами-ідеями.

Міжнародно-правовий захист екологічних прав людини. Екологічні права людини поділяються на матеріальні екологічні права і процесуальні екологічні права. До першої групи відносять право на сприятливе навколишнє середовище, а також низку соціально-економічних

і громадсько-політичних прав, які мають безпосередній стосунок до забезпечення права на сприятливе навколишнє середовище. Друга група складається з право на доступ до інформації, участь у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя у сфері охорони довкілля.

Характерно, що екологічні права людини прийнято вважати правами «третього покоління» – так званими правами солідарності. У зв'язку з тим, що основними їх носіями є народи, нації, об'єднання індивідів, групи, а не окремі індивіди.

Проте, як показує міжнародна судова практика, кожна людина має право на сприятливе навколишнє середовище і процесуальні екологічні права так само, як і об'єднання індивідів чи народи і нації. Сьогодні в науці міжнародного права ставиться під сумнів адекватність розподілу всіх прав людини на три покоління.

Міжнародний білль про права людини, не передбачає захист екологічних прав, оскільки «міжнародна спільнота усвідомила наявність і важливість екологічних питань, а також зв'язок між станом навколишнього середовища та правами людини, коли основні міжнародно-правові документи в галузі прав людини були вже прийняті». Визнання такого зв'язку між станом навколишнього середовища та правами людини, а також інтеграція екологічних прав людини в галузь міжнародного права, що стосується забезпечення дотримання та захисту прав людини.

Охорона навколишнього середовища включає охорону біорізноманіття, і навіть тих видів, які шкідливі для людини. Концепція прав людини націлена на захист прав індивідів і груп, які живуть сьогодні, а мета охорони навколишнього середовища охоплює турботу і про нинішні, а також і про майбутні покоління. Охорона навколишнього середовища може суперечити одному з прав людини – праву на власність, коли йдеться про обмеження прав власника в інтересах суспільства. Права людини забезпечуються в межах національної юрисдикції, а забруднення навколишнього середовища, маючи транскордонний характер, може порушувати права на сприятливе навколишнє середовище громадян іншої держави.

Відповідальність держав за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу. Тим часом як цивільно-правова відповідальність

фізичних і юридичних осіб за правомірну діяльність, не заборонену міжнародним правом, – досить врегульована сфера, на сьогодні відсутній єдиний універсальний акт, який би регулював міжнародно-правову відповідальність держав за шкоду навколишньому середовищу.

Питання відповідальності в міжнародному праві навколишнього середовища ми розглянемо в таких площинах: 1) міжнародно-правова відповідальність держав та кримінальна і цивільно-правова відповідальність фізичних і юридичних осіб згідно з міжнародним правом; 2) винна відповідальність і об'єктивна (абсолютна, сувора) відповідальність держав та фізичних і юридичних осіб згідно з міжнародним правом.

У юридичній літературі, особливо англомовній, розрізняються два види/рівні міжнародно-правової відповідальності держав: відповідальність за порушення обов'язку згідно з нормами міжнародного права (*англ. – responsibility*) і відповідальність за шкідливі наслідки неправомірних дій, які спричинили матеріальні збитки (*англ. – liability*). Деякі автори вважають, що в першому випадку мова йде про позитивну відповідальність, а в другому – про негативну. Необхідно, однак, зазначити, що в англомовній доктрині не існує єдиної думки з приводу сутності понять *responsibility* і *liability*. Різні автори застосовують ці терміни по-різному. Наприклад, у резолюції Інституту міжнародного права 1997 року термін *responsibility* застосовується щодо міжнародно-правової відповідальності держав за протиправні діяння, суворої відповідальності держав за заподіяння шкоди, кримінальної відповідальності фізичних і юридичних осіб, а термін *liability* – щодо цивільно-правової відповідальності операторів.

Міжнародний Суд ООН підтвердив існування загального обов'язку держави не дозволяти використовувати свою територію всупереч правам інших держав у рішенні у справі про протоку Корфу 1949 року, а також визнав наявність цього обов'язку як частини міжнародного екологічного права в Консультативному висновку про законність застосування або загрози застосування ядерної зброї 1996 року.

Питання до практичного заняття:

1. Поняття міжнародного права навколишнього середовища.
2. Джерела міжнародного права навколишнього середовища.
3. Принципи міжнародного права навколишнього середовища.
4. Кодифікація міжнародного права навколишнього середовища.
5. Міжнародно-правовий захист екологічних прав людини.
6. Глобальні екологічні проблеми.
7. Відповідальність держав за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу.

Теми для самостійної роботи:

1. Поняття та правова природа міжнародного права навколишнього середовища.
2. Місце екологічної безпеки в Всеохоплюючій системі міжнародної безпеки. Місце екологічної проблеми в системі глобальних проблем сучасності.
3. Джерела міжнародного права навколишнього середовища.
4. Імперативні принципи міжнародного права навколишнього середовища.
5. Роль міжнародних організацій в міжнародному праві навколишнього середовища. Діяльність ООН, її органів і спеціалізованих установ системи ООН.
6. Регіональне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища.
7. Загальна характеристика відповідальності в міжнародному екологічному праві. Концепція абсолютної відповідальності держави за порушення норм міжнародного екологічного права.
8. Поняття міжнародного злочину в міжнародному праві навколишнього середовища. Геноцид. Екоцид. Біоцид.
9. Міжнародно-правове регулювання охорони морського середовища.
10. Міжнародно-правове регулювання охорони атмосферного повітря, навколоземного космічного простору та клімат.
11. Міжнародно-правовий захист тваринного і рослинного світу.

12. Захист навколишнього середовища від радіоактивного забруднення.

Теми рефератів:

1. Проблема кризи глобального потепління на Землі.
2. Відповідальність за шкоду, заподіяну в результаті ядерної діяльності.
3. Особливості міжнародно-правового регулювання охорони космічного простору і небесних тіл від антропогенного забруднення.

Міжнародно-правові акти:

1. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті 1991 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_272
2. Кувейтська регіональна конвенція про співробітництво в галузі захисту морського середовища від забруднення 1978 року. URL: <https://www.informe.org/ru/treaties/kuwait>
3. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку (3–14 червня 1992 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text
4. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища (5–16 червня 1972 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454#Text
5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

Рекомендована література:

1. Блавацька Д.А. Проблеми систематизації національного екологічного законодавства в контексті євроінтеграції. *Право та інновації*. 2016. № 4. С. 78–85.
2. Гулак О. В., Головій Л.В., Савенко Г.В. Забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України: адміністративно-правові аспекти : монографія. Київ : КОМПРИНТ, 2018. 398 с.

3. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : підручник / під заг. ред. проф. С.М. Кравченко. Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. 336 с.

4. Лисенко І.О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 279–284.

5. Микієвич М.М. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник. Львів, 2004. 256 с.

6. Савенко Г.В. Адміністративно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07. К., 2018. 24 с.

7. Шульга Є.В. Міжнародно-правова охорона навколишнього середовища від впливу військових конфліктів: проблеми ефективності. *Международный научный журнал «Интернаука»*. Серія: Юридические науки. 2017, № 1(1). С. 63–69.

8. Яцишин Р. В., Корнеєв Ю.В. Міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Вип. 8. 2011. С. 70–76.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Міжнародне право:

- а) має універсальний характер;
- б) в кожній державі своє;
- в) складається із двох частин: буржуазне і соціалістичне;
- г) встановлює правила поведінки фізичних осіб.

2. Міжнародне право – це:

- а) галузь внутрішньодержавного права;
- б) самостійна правова система;
- в) окрема галузь права;
- г) комплексна система права.

3. Автором поняття міжнародні відносини є:

- а) Платон;
- б) Кант;
- в) Бенґам;
- г) Морґентау.

4. Юридично обов'язкова сила міжнародного права закріплена принципом:

- а) *forma legalis, forma essentialis*;
- б) *conventio facit jus*;
- в) *pacta sunt servanda*;
- г) *leges experiential facit*.

5. Зобов'язання з міжнародного права, які покликані захищати спільні інтереси держав, «зобов'язання, що стосуються усіх» називаються:

- а) *action popularis*;
- б) *erga omnes*;
- в) *jus cogens*;
- г) *modus vivendi*;
- д) *comitas gentium*.

6. Конкордат – це:

- а) угода між суб'єктами міжнародного права про обмін військово-виполоненими;
- б) договір між Ватиканом та іншою католицькою державою, який регулює відносини цієї держави зі Святим престолом;
- в) угода між державами про обмін територією;
- г) одностороннє волевиявлення суб'єкта міжнародного права.

7. Встановлення автентичності тексту міжнародного договору ініціалами уповноважених осіб – це:

- а) узгодження тексту договору;
- б) парафування договору;
- в) промульгація договору;
- г) ратифікація договору.

8. Система заходів із забезпечення фактичного виконання державою міжнародного зобов'язання на всій своїй території всіма органами та особами, які перебувають під її юрисдикцією, називається:

- а) ратифікація;
- б) систематизація;
- в) імплементація;
- г) уніфікація.

9. Міжнародний договір – це:

- а) угода між державами та іншими учасниками міжнародних відносин;
- б) цивільно-правова угода;
- в) угода між державами та іншими суб'єктами міжнародного права;
- г) одностороннє волевиявлення суб'єкта міжнародного права.

10. Двостороння або багатостороння угода між державами, яку укладають з важливої політичної проблеми, має найменування:

- а) договір;
- б) конвенція;
- в) пакт;
- г) конкордат.

11. Міжнародно-правовий звичай виникає в результаті:

- а) однорідних дій, що повторюються протягом 50 років;
- б) однорідних дій, що повторюються протягом 2 років;
- в) загальної практики, що визнана як правова норма;
- г) одноразового застосування правила поведінки.

12. Обов'язок виконання міжнародних договорів закріплено принципом:

- а) *conventio facit jus*;
- б) *pacta sunt servanda*;
- в) *leges experiential facit*.

13. Основні принципи міжнародного права закріплені у:

- а) Конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів 1907 р.;
- б) Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р.;
- в) Хартії прав та обов'язків держав 1974 р.;
- г) Заключному акті Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р..

14. Норми міжнародного права:

- а) формуються практикою суб'єктів міжнародного права;
- б) ухвалюються міжнародним законодавчим органом;
- в) ухвалюються Генеральною Асамблеєю ООН;
- г) визначені міжнародно-правовими договорами універсального характеру.

15. Згідно з прецедентним правом, частина судового рішення, що безпосередньо відноситься до предмету спору та має обов'язкову силу для наступних рішень, називається:

- а) *ratio decidendi*;
- б) *obiter dictum*;
- в) *usage*;
- г) *opinio juris*.

16. Положення про те, що визнання надає дестинатору міжнародну правосуб'єктність, міститься у:

- а) конститутивна теорія визнання;
- б) декларативна теорія визнання;
- в) інститутивна теорія визнання;
- г) позитивістська теорія визнання.

17. Визнанням у конкретному випадку, що носить обмежений у часі характер, є:

- а) *ad hoc*;
- б) *de facto*;
- в) *de jure*;
- г) *jus gentium*.

18. Відповідно до п. 4 ст. 106 Конституції України рішення про визнання іноземних держав приймає:

- а) Президент України;
- б) Голова уряду України;
- в) 2/3 депутатів Верховної Ради України;
- г) Спікер Верховної Ради України.

19. Повне та остаточне визнання – це визнання:

- а) *ad hoc*;
- б) *de facto*;
- в) *de jure*.

20. Конститутивна теорія визнання передбачає, що держава стає суб'єктом міжнародного права з моменту:

- а) створення держави;
- б) прийняття своєї конституції;
- в) проголошення себе суб'єктом міжнародного права;
- г) визнання її з боку інших держав.

21. Поновлення порушених майнових прав, приведення їх до стану, що існував на момент вчинення дії, якою заподіяно шкоду – це:

- а) репарація;
- б) реституція;
- в) сатисфакція;
- г) субституція.

22. Офіційне вираження жалю або співчуття; принесення вибачення; принесення запевнень у тому, що подібні акції не повторяться у майбутньому; кримінальне покарання винних осіб; видання нормативного акта з визнанням своєї провини з тим, щоб подібні дії не повторювалися у майбутньому, або поєднання того й іншого є формами:

- а) репарації;
- б) реституції;
- в) сатисфакції;
- г) субституції.

23. Не є юридичною підставою для міжнародно-правової відповідальності:

- а) міжнародний договір;
- б) рішення Ради Безпеки ООН;
- в) міжнародний звичай;
- г) звичаєвість.

24. Яка з перелічених обставин виключає протиправність діяння держави:

- а) контрзаходи;
- б) імунітет;
- в) реституція;
- г) зустрічна шкода.

25. Згідно з теорією об'єктивної відповідальності:

а) при вирішенні питання про притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності юридичне значення має лише наявність діяння, яке суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держави;

б) вина є обов'язковою умовою виникнення міжнародно-правової відповідальності;

в) при здійсненні протиправних діянь у вигляді дій вина не враховується, а при здійсненні протиправних діянь у вигляді бездіяльності вина береться до уваги;

г) для встановлення міжнародно-правової відповідальності значення має лише зміст первинної норми міжнародного права, яка була порушена міжнародно-протиправним діянням.

26. Яка з конвенцій, що кодифікують дипломатичне та консульське право, не набрала чинності:

- а) Віденська конвенція про дипломатичні зносини;
- б) Віденська конвенція про консульські зносини;
- в) Конвенція про спеціальні місії;
- г) Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів;
- д) Віденська конвенція про представництво держав в їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру.

27. Класом консульської установи є:

- а) консульський інститут;
- б) консульське агентство;
- в) посольство;
- г) місія.

28. У дипломатичному праві небажана особа:

- а) *modus vivendi*;
- б) *estoppel*;
- в) *ratio persona*;
- г) *persona non grata*.

29. Згода на призначення голови дипломатичного представництва має назву:

- а) агреман;
- б) дісмісл;
- в) інсуреція;
- г) *non grata*.

30. Початок дипломатичної місії в державі перебування пов'язаний з:

- а) моментом вручення вірчих грамот;
- б) моментом отримання агреману;
- в) моментом визнання дипломатичного представника *persona grata*;
- г) моментом повідомлення про своє прибуття голови представництва та надання завірених копій вірчих грамот міністру закордонних справ держави перебування або іншому міністерству.

31. Набуття громадянства шляхом вибору при територіальних змінах – це:

- а) трансферт;
- б) реінтеграція;
- в) репатріація;
- г) оптація.

32. Набуття громадянства шляхом вибору при територіальних змінах – це:

- а) реінтеграція;
- б) репатріація;
- в) оптація.

33. Втрата громадянства за ініціативою держави іменується:

- а) вихід з громадянства;
- б) анулювання громадянства;
- в) позбавлення громадянства;
- г) безгромадянство.

34. Конвенція про статус апатридів 1954 року зобов'язує держави порівняти за правовим статусом осіб без громадянства з:

- а) дипломатичними представниками;
- б) біпатридами;
- в) іноземцями;
- г) власними громадянами.

35. Набуття громадянства за народженням базується на одному з принципів:

- а) *jus sanguinis*;
- б) *jus belli*;
- в) *jus cogens*;
- г) *jus gentium*.

36. Посадова особа, основним завданням якої є контроль за дотриманням прав людини, іменується:

- а) генеральний секретар;
- б) супермен;
- в) полісмен;
- г) омбудсмен.

37. Принцип недискримінації жінок полягає в:

- а) забороні торгівлі жінками;
- б) рівноправності жінок і чоловіків;
- в) охороні материнства;
- г) встановленні мінімального шлюбного віку.

38. Право на розвиток, право вільно розпоряджатися своїми природними багатствами, право на здорове навколишнє середовище та інші колективні права відносяться до:

- а) першого покоління прав людини;
- б) другого покоління прав людини;
- в) третього покоління прав людини;
- г) четвертого покоління прав людини.

39. Комітет з прав людини ООН був створений відповідно до:

- а) Загальної декларації прав людини 1948 року;
- б) Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року;
- в) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року та Факультативним протоколом до нього.

40. Предметна компетенція Європейського Суду з прав людини включає:

- а) права та свободи, закріплені у Загальній декларації з прав людини 1948 року;
- б) увесь перелік прав та свобод, без обмежень;
- в) права та свободи, закріплені у законодавстві держав-учасниць Європейської конвенції з захисту прав людини та основних свобод 1950 року;
- г) права та свободи, закріплені у Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року та у додаткових Протоколах до неї.

41. Відповідно до принципу спеціальності (як одного із принципів екстрадиції):

а) злочин, зазначений у запиті про екстрадицію, повинен визнаватися кримінально караним за законодавством як запитуючої, так і запитуваної держав;

б) видана особа не може бути переслідувана у кримінальному порядку, підлягати покаранню за які-небудь інші злочини, крім тих, які обумовили екстрадицію;

в) суд не може розглядати справу відносно особи за вчинення злочину, який вже був предметом кримінального розгляду;

г) видача власних громадян не дозволяється.

42. Відповідно до принципу *nullum crimen sine lege*

а) ніхто не може підлягати кримінальній відповідальності за одне й те ж саме порушення;

б) ніхто не може підлягати кримінальній відповідальності, якщо діяння на момент вчинення не складає злочину;

в) кожному гарантується право знати, у чому його обвинувачують;

г) кожному гарантується справедливий судовий розгляд.

43. Яке із наступних діянь не є злочином геноциду:

а) вбивство членів національної, етнічної, расової або релігійної групи;

б) заподіяння серйозних тілесних пошкоджень або розумового розладу членам національної, етнічної, расової або релігійної групи;

в) насильна передача дітей з однієї національної, етнічної, расової або релігійної групи в іншу;

г) серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.

44. Стосовно злочину проти людяності, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду:

а) встановлюється термін давності у 20 років;

б) встановлюється термін давності у 30 років;

в) встановлюється термін давності у 50 років;

г) терміну давності не встановлюється.

45. Злочини, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду:

- а) злочин геноциду;
- б) злочин екоциду;
- в) злочин агресії.

46. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії був створений на підставі:

- а) резолюції Генеральної Асамблеї ООН;
- б) резолюції Ради Безпеки ООН;
- в) рішення Міжнародного суду ООН;
- г) рішення законодавчих органів Югославії.

47. Місцем перебування Міжнародного кримінального суду є:

- а) Рим;
- б) Женева;
- в) Гаага;
- г) Страсбург.

48. Принцип *aut dedere aut judicare* передбачає:

- а) зобов'язання видавати передбачуваного правопорушника;
- б) зобов'язання передавати справу компетентним органам запитуваної держави для кримінального переслідування;
- в) зобов'язання або видавати передбачуваного правопорушника, або передавати справу компетентним органам запитуваної держави для кримінального переслідування;
- г) зобов'язання не видавати осіб за політичними мотивами.

49. Україна не ратифікувала статут Міжнародного кримінального суду, позаяк у Висновку Конституційного Суду України від 2001 року було визначено, що положення Римського Статуту не узгоджуються із:

- а) ст. 1 Конституції України;
- б) ст. 6 Конституції України;
- в) ст. 124 Конституції України;
- г) ст. 127 Конституції України.

50. Статут Міжнародного кримінального суду набрав чинності:

- а) 1998 року;
- б) 2002 року;
- в) 2006 року.

51. Право мирного проходу являє собою плавання через територіальне море з метою:

- а) підйому в повітря, посадки або прийняття на борт літального апарату;
- б) проведення дослідницької або гідрографічної діяльності;
- в) рибальської діяльності;
- г) постановки на рейд біля портової споруди.

52. Ширина територіального моря складає:

- а) 12 мм;
- б) 24 мм;
- в) 300 мм.

53. Відкрите море належить до:

- а) простору, що знаходиться під суверенітетом різних держав;
- б) простору, на який поширюються суверенні права і юрисдикція прибережних держав;
- 3) простору, на який не поширюється ні суверенітет, ні суверенні права і юрисдикція ні однієї з держав.

54. Пояс морських вод, прилеглий до територіального моря, в межах якого прибережна держава має право здійснювати контроль з метою недопущення порушень певних правил, називається:

- а) нейтральна зона;
- б) внутрішні морські води;
- в) прилегла зона;
- г) демілітаризована територія;
- д) санітарна зона.

55. Режим транзитного проходу діє у відношенні:

а) проток між однією частиною відкритого моря або виключною економічною зоною та територіальним морем іншої держави, а також протоки, які поєднуючи одну частину відкритого моря або виключної економічної зони з іншою частиною відкритого моря або виключної економічної зони, створені островом держави, що граничить з протокою та його континентальною частиною (п. 1 ст. 38 Конвенції 1982 року);

б) проток, що з'єднують одну частину відкритого моря або виключної економічної зони з другою частиною відкритого моря або виключної економічної зони (ст. 37 Конвенції 1982 року);

в) проток, у серединній частині яких є смуга відкритого моря або виключної економічної зони, в якій проходить зручний з точки зору навігаційних та гідрографічних умов шлях (ст. 36 Конвенції 1982 року);

г) протоки, прохід в яких регулюється в цілому або частково «міжнародними конвенціями, що давно існують та не втратили чинності, які відносяться спеціально до таких проток» (ст. 35 «с» Конвенції 1982 року).

56. Основні галузеві принципи міжнародного повітряного права:

а) принцип поваги повного і виключного суверенітету держави над її повітряним простором у межах її території;

б) принцип забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації;

в) принцип свободи польотів у міжнародному повітряному просторі.

57. Вільним для польотів повітряних суден усіх держав є:

а) повітряний простір над відкритим морем;

б) повітряний простір над міжнародними морськими протоками та каналами;

в) повітряний простір над Антарктикою.

58. У польоті командир повітряного судна керується:

- а) національним законодавством (законодавством держави реєстрації судна);
- б) законодавством держави призначення;
- в) законодавством держави, над територією якої здійснюється політ;
- г) положеннями міжнародних договорів;
- д) законодавством держави громадянської приналежності членів екіпажу.

59. Відповідно до Токійської конвенції про правопорушення та деякі інші акти на борту повітряного судна 1963 року здійснювати юрисдикцію у всіх випадках правопорушень може:

- а) держава основного місця діяльності або постійного місця перебування орендатора повітряного судна, яке здано в оренду без екіпажу;
- б) держава реєстрації повітряного судна;
- в) держава, на чий території здійснює посадку повітряне судно, на борту якого скоєно злочин та досі перебуває злочинець;
- г) держава, на чий території знаходиться злочинець або гаданий злочинець.

60. Повітряне судно в повітряному просторі іноземної держави знаходиться під юрисдикцією:

- а) Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО);
- б) цієї іноземної держави;
- в) держави, яку обирає капітан повітряного судна;
- г) держави, яку обирає власник повітряного судна.

61. Перша конференція з міжнародної охорони природи відбулася у:

- а) Женеві у 1813 році;
- б) Нью-Йорку у 1899 році;
- в) Берні у 1913 році;
- г) Берліні у 1907 році;
- д) Гаазі у 1921 році.

62. Принцип стійкого розвитку був прийнятий на:

- а) Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища у 1974 році;
- б) Конференції ООН про навколишнє середовище і розвиток в Ріо-де-Жанейро в 1992 році;
- в) Конференції на Балі в 2007 році.

63. Конвенція про трансграничне забруднення повітря на великій відстані була прийнята у:

- а) 1992 році;
- б) 1989 році;
- в) 1972 році;
- г) 1979 році.

64. Назвіть принцип міжнародного права навколишнього середовища;

- а) принцип подвійної кримінальності;
- б) принцип сталого розвитку;
- в) принцип компліментарності.

65. Відповідно до якої конвенції підлягають охороні не тільки птахи, корисні в сільському господарстві, але всі види птахів, а також їх гнізда, яйця і пташенята, заборонене весняне полювання на перелітних птахів, встановлена цілорічна охорона вимираючих видів птахів, введено обмеження на масовий відстріл і вилов птахів;

- а) Міжнародна конвенція про охорону птахів в межах Європейського регіону 1960 року;
- б) Рамсарська конвенція про охорону водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення, особливо в якості місця житла водоплавних перелітних птахів 1971 року;
- в) Конвенція з міжнародної торгівлі видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення 1973 року.

66. Що не є способом мирного розв'язання міжнародних спорів:

- а) добрі послуги;
- б) анексія;
- в) переговори.

67. Компетенція Міжнародного Суду ООН поширюється лише на спори між:

- а) приватними особами й державою;
- б) приватними особами;
- в) державами за згодою однієї зі сторін;
- г) державами за згодою обох сторін.

68. Положення, згідно з яким «Сторони, що беруть участь в будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні перш за все прагнути вирішити спор шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угодам або іншими мирними засобами на власний вибір», міститься в ст. 33:

- а) Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1907 року;
- б) Європейській конвенції про мирне вирішення спорів 1957 року;
- в) Статуті ООН 1945 року;
- г) Конвенції про примирення і арбітраж в рамках РБСЄ 1992 року.

69. Міжнародне право встановлює термін проведення мирних переговорів:

- а) 10 днів;
- б) один місяць;
- в) не встановлює;
- г) 6 місяців.

70. Стороною у міжнародному Суді ООН можуть бути (оберіть правильні відповіді):

- а) держави;
- б) усі суб'єкти міжнародного права;
- в) фізичні та юридичні особи;
- г) держава та міжнародні організації.

71. Відповідно до ст. 2 Статуту (Додаток VI до Конвенції ООН з морського права 1982 року) рішення міжнародного трибуналу з морського права:

- а) є остаточним та має обов'язкову силу для усіх сторін;
- б) може бути оскаржене у міжнародному Суді ООН;
- в) має обов'язкову силу для усіх держав-учасниць Конвенції ООН з морського права 1982 року;
- г) має обов'язкову силу при розгляді аналогічних категорій справ у міжнародному трибуналі з морського права.

72. Непостійні члени Ради Безпеки ООН обираються:

- а) за географічним принципом;
- б) призначаються постійними членами;
- в) за бажанням;
- г) більшістю в $\frac{3}{4}$ голосів Генеральною Асамблеєю.

73. Ліга Націй була створена у:

- а) 1914 році;
- б) 1917 році;
- в) 1919 році;
- г) 1945 році.

74. Постійними членами Ради Безпеки ООН є:

- а) США, Індія, Китай, Канада, Німеччина;
- б) США, Китай, Японія, ЄС, Росія, Канада;
- в) Росія, ЄС, США, Китай, Австралія;
- г) Китай, Франція, США, Росія, Велика Британія.

75. Прийняття в члени ООН відбувається:

- а) за рекомендацією Ради Безпеки Генеральною Асамблеєю простою більшістю голосів;
- б) за рекомендацією Генеральної Асамблеї Радою Безпеки більшістю у $\frac{2}{3}$ голосів;
- в) за рекомендацією Ради Безпеки Генеральною Асамблеєю більшістю у $\frac{2}{3}$ голосів;
- г) Радою Безпеки шляхом консенсусу.

76. Згідно зі ст. 7 Статуту ООН головним органом організації не є:
- а) Рада з опіки;
  - б) Секретаріат;
  - в) Міжнародний Суд;
  - г) Спеціальна Рада.
77. Ядерна держава, що добровільно відмовилася від ядерної зброї:
- а) Франція;
  - б) Ізраїль;
  - в) Іран;
  - г) Україна.
78. Головним органом забезпечення загальної колективної безпеки є:
- а) Генеральна Асамблея ООН;
  - б) Рада Безпеки ООН;
  - в) Комісія ООН з миробудівництва;
  - г) Міжнародний кримінальний суд.
79. Під демілітаризацією розуміється:
- а) заборона використання у військових цілях у мирний час певної території або просторової сфери;
  - б) встановлення кордонів на місцевості;
  - в) розмежування континентального шельфу між державами.
80. Правовою основою колективної безпеки є:
- а) Статут ООН;
  - б) багатосторонній договір, конкретний зміст якого визначається державами, що беруть участь у такому договорі;
  - в) принципи міжнародного права;
  - г) рішення міжнародних судових органів.
81. Розрізняють такі види системи колективної безпеки:
- а) індивідуальну і колективну;
  - б) національну і міжнародну;
  - в) універсальну і регіональну;
  - г) правильними є відповіді в Б та В.
82. Міжнародне гуманітарне право, що застосовується у період збройних конфліктів, включає:
- а) право Парижа;
  - б) право Нью-Йорка;
  - в) право Гааги та Женеві;
  - г) право Рима.

83. Сучасне міжнародне гуманітарне право поширює свою дію на:

- а) збройні конфлікти міжнародного характеру;
- б) збройні конфлікти неміжнародного характеру;
- в) збройні конфлікти, що мають як міжнародний, так й неміжнародний характер.

84. До складу міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця входять:

- а) Міжнародний Комітет Червоного Хреста;
- б) Національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця;
- в) Міжнародна федерація Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

85. До некомбатантів відносяться:

- а) військове духовенство;
- б) партизани;
- в) розвідники;
- г) парламентарери.

86. До заборонених засобів ведення війни відносять:

- а) зброю масового знищення;
- б) зброю, що здатна спричинити надмірні ушкодження та надмірні страждання;
- в) засоби, що мають за мету спричинити або здатні спричинити велику, довгострокову та серйозну шкоду природному середовищу.

87. Як за конвенційним міжнародним гуманітарним правом кваліфікується ситуація з Автономною Республікою Крим:

- а) за будь-яких умов як збройний конфлікт міжнародного характеру;
- б) як збройний конфлікт міжнародного характеру за дотримання умов, визначених Додатковим протоколом I 1977 року;
- в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;
- г) як порушення внутрішнього порядку чи виникнення обстановки внутрішнього напруження.

88. Як кваліфікується ситуація на Сході України відповідно до положень звіту про дії по попередньому розслідуванню справи «Ситуації в Україні» Міжнародного кримінального суду:

- а) як збройний конфлікт міжнародного характеру;
- б) як збройний конфлікт неміжнародного характеру;
- в) як збройний конфлікт неміжнародного характеру, з окремими ознаками конфлікту міжнародного характеру;
- г) як порушення внутрішнього порядку чи виникнення обстановки внутрішнього напруження.

89. До космічних об'єктів не відносяться:

- а) космічні супутники;
- б) космодроми;
- в) космічні кораблі;
- г) ракети вертикального зондування атмосфери;
- д) космічні орбітальні станції.

90. Юрисдикція держави реєстрації відносно космічних об'єктів та їх екіпажів зберігається на весь період часу:

- а) від зльоту до повернення на Землю, виключаючи проліт через повітряний простір третіх держав;
- б) від зльоту до повернення на Землю, включаючи проліт через повітряний простір третіх держав.

91. Міжнародну реєстрацію космічних об'єктів здійснює:

- а) держава, що здійснила запуск;
- б) Генеральний секретар ООН;
- в) ІНМАРСАТ;
- г) Комітет ООН з використання космічного простору.

92. Під космічним екіпажем розуміють колектив космонавтів, до якого включаються:

- а) особи, пов'язані з пілотуванням, управлінням та обслуговуванням космічного об'єкта;
- б) особи, функцією яких є проведення наукових досліджень та експериментів.

93. «Національність» космонавта визначається:

- а) місцем реєстрації його корабля;
- б) його громадянською приналежністю.

94. Космічні об'єкти або їх складові частини, виявлені за межами території держави реєстрації:

- а) повинні бути повернені державі реєстрації;
- б) належать державі, на території якої вони були виявлені;
- в) мають бути передані в ООН.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Поняття міжнародного права та його особливості. Юридично обов'язкова сила норм міжнародного права. Функції міжнародного права.
2. Сфера дії міжнародного права. Суб'єктна і об'єктна сфери дії міжнародного права. Просторова сфера дії міжнародного права.
3. Взаємодія і взаємовплив міжнародного і внутрішньодержавного права. Дуалізм і монізм у взаємовідношенні міжнародного і внутрішньодержавного права. Ст. 9 Конституції України про співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.
4. Система міжнародного права. Співвідношення міжнародного і міжнародного приватного права.
5. Поняття та перелік джерел міжнародного права. Загальні принципи права як джерело міжнародного права.
6. Поняття та перелік джерел міжнародного права. Міжнародний договір у системі джерел міжнародного права.
7. Поняття та перелік джерел міжнародного права. Міжнародний звичай у системі джерел міжнародного права.
8. Поняття та перелік джерел міжнародного права. Роль односторонніх актів держав в системі джерел міжнародного права.
9. Норми міжнародного права. Імплементация міжнародних норм.
10. Поняття основних принципів міжнародного права. Нормативний зміст основних принципів міжнародного права.
11. Поняття і види суб'єктів міжнародного права. Поняття і зміст міжнародної правосуб'єктності.
12. Міжнародна правосуб'єктність держав. Зміст правосуб'єктності держав. Основні права і обов'язки держави. Унітарні та складні держави.

13. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій. Міжнародна правосуб'єктність Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.
14. Поняття та види суб'єктів міжнародного права. Міжнародна правосуб'єктність державоподібних утворень.
15. Поняття та види суб'єктів міжнародного права. Правосуб'єктність націй і народів, що борються за національне визволення.
16. Поняття та зміст міжнародної правосуб'єктності. Обмеження міжнародної правосуб'єктності.
17. Поняття визнання в міжнародному праві. Теорії визнання. Види визнання. Форми визнання.
18. Поняття правонаступництва в міжнародному праві. Підстави правонаступництва. Види і форми правонаступництва держав.
19. Інститут правонаступництва держав у міжнародному праві. Джерела інституту правонаступництва.
20. правонаступництво держав щодо міжнародних договорів, державної власності, державних архівів, державних боргів.
21. Поняття і види територій у міжнародному праві. Демілітаризовані та нейтралізовані території.
22. Поняття та склад державної території. Способи придбання території. Державні кордони.
23. Правовий режим Антарктики. Система договору про Антарктику.
24. Режим Арктики. Секторальний принцип розподілу арктичних просторів.
25. Поняття та джерела права міжнародної відповідальності.
26. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності.
27. Юридичні наслідки міжнародно-протиправного діяння.
28. Поняття та джерела права міжнародних договорів. Поняття та види міжнародних договорів.
29. Стадії укладання міжнародного договору. Застереження до міжнародного договору.
30. Набрання чинності міжнародним договором. Дія міжнародного договору. Припинення і призупинення дії договорів. Недійсність міжнародних договорів.

31. Застереження до міжнародного договору. Депозитарій міжнародного договору. Реєстрація договорів.
32. Населення та громадянство в міжнародному праві. Режим іноземців. Особи без громадянства.
33. Біженці, вимушені переселенці. Право притулку.
34. Поняття та джерела права зовнішніх зносин. Зовнішня політика, дипломатія і міжнародне право.
35. Органи зовнішніх зносин держав.
36. Дипломатичні представництва. Поняття і види. Функції дипломатичних представництв. Дипломатичні привілеї та імунітети.
37. Структура та персонал дипломатичних представництв. Дипломатичний корпус.
38. Дипломатичне право міжнародних організацій.
39. Поняття та джерела консульського права. Встановлення консульських відносин.
40. Класи консульських установ. Функції консульських установ. Початок і закінчення консульської місії.
41. Право спеціальних місій. Привілеї й імунітети спеціальної місії та її членів.
42. Поняття, характерні риси та види міжнародних організацій. Правовий статус і міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій.
43. Поняття, характерні риси та види міжнародних організацій. Функції міжнародних організацій. Створення і припинення діяльності міжнародних організацій.
44. ООН: цілі і принципи діяльності, членство.
45. Рада Безпеки ООН. Функції. Членство. Порядок прийняття рішень.
46. Генеральна Асамблея ООН. Структура. Порядок роботи. Порядок прийняття рішень.
47. Міжнародні конференції: поняття, правила процедури, порядок прийняття рішень.
48. Поняття та джерела міжнародного права прав людини. Покоління прав людини.
49. Універсальні і регіональні механізми захисту прав людини.

50. Роль головних органів ООН у захисті прав людини. Спеціалізовані органи ООН із захисту прав людини.
51. Поняття та джерела міжнародного гуманітарного права.
52. Початок війни і його правові наслідки. Цілі війни. Театр війни. Нейтралітет під час війни.
53. Закінчення війни та його міжнародно-правові наслідки.
54. Правове положення учасників збройних конфліктів. Військово-полонені. Найманці.
55. Захист поранених і хворих під час війни.
56. Захист мирного населення під час війни. Режим військової окупації.
57. Заборонені засоби і методи ведення військових дій. Застереження Мартенса.
58. Захист цивільних об'єктів та культурних цінностей в період збройного конфлікту.
59. Особливості ведення морської війни.
60. Правове регулювання повітряної війни.
61. Поняття та джерела міжнародного кримінального права. Відповідальність фізичних осіб за міжнародним кримінальним правом.
62. Міжнародна співпраця в боротьбі із злочинністю. Екстрадиція.
63. Міжнародні кримінальні суди.
64. Поняття, цілі та принципи права міжнародної безпеки.
65. Загальна колективна безпека. Право на самооборону та гуманітарна інтервенція.
66. Регіональні міжнародні організації у системі колективної безпеки. ОБСЄ. НАТО.
67. Заходи зміцнення довіри. Міжнародний контроль. Роззброєння. Договір ПРО.
68. Поняття та кодифікація міжнародного морського права. Види морських просторів.
69. Поняття і межі територіального моря. Право мирного проходу. Правовий режим територіальних вод.
70. Внутрішні морські води і їх правовий режим. Режим морських портів.

71. Відкрите море і його правовий режим. Свободи відкритого моря.
72. Виключна економічна зона і її правовий режим.
73. Континентальний шельф і його правовий режим. Межі континентального шельфу. Делімітація континентального шельфу.
74. Правовий режим міжнародних каналів. Режим Суецького каналу.
75. Поняття і види міжнародних проток. Правовий статус і режим міжнародних проток. Режим Чорноморських проток.
76. Правовий статус Міжнародного району морського дна. Використання ресурсів міжнародного району морського дна. Міжнародний орган з морського дна.
77. Правовий режим міжнародних рік.
78. Правовий режим архіпелажних вод.
79. Поняття міжнародного спору. Види міжнародних спорів. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів.
80. Поняття міжнародного спору. Види міжнародних спорів. Засоби вирішення міжнародних спорів.
81. Вирішення міжнародних спорів у міжнародних організаціях.
82. Класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів. Судові засоби вирішення міжнародних спорів.
83. Поняття та основні принципи міжнародного повітряного права. Міжнародна організація цивільної авіації.
84. Правовий режим повітряного простору. Свободи повітря. Боротьба з актами незаконного втручання у діяльність цивільної авіації.
85. Поняття та основні принципи міжнародного космічного права.
86. Правовий режим космічних об'єктів і космонавтів в космічному просторі.
87. Правовий режим космічного простору і небесних тіл.
88. Поняття та джерела міжнародного економічного права. Сучасна система міжнародних економічних організацій.
89. Концепція загальної спадщини людства в міжнародному праві.
90. Поняття та джерела міжнародного екологічного права. Охорона певних видів навколишнього середовища.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Сучасні суспільно економічні процеси зумовлюють високу соціальну значущість і нерідко – вартість інформації. Інформаційні ресурси виступають важливим, необхідним елементом економічних, політичних, правових та інших суспільних процесів. Інформація в різних формах і вигляді включена до ринкових відносин. Не є винятком й інформаційні ресурси, створені державою (державними органами).

Огляд інформаційно-правових ресурсів можна розпочати з інтернет-сайтів, де містяться офіційні документи по праву:

1. <https://www.un.org/ru/> сайт Організації Об'єднаних Націй;
2. <https://ukraine.un.org/uk> сайт Представництва ООН в Україні;
3. <https://www.icj-cij.org/ru> сайт Міжнародного суду ООН;
4. <https://www.un.org/en/ga/> сайт Генеральної Асамблеї ООН;
5. <https://www.un.org/securitycouncil/> сайт Ради безпеки ООН;
6. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/Home.aspx> сайт Ради ООН з прав людини;
7. <https://www.ohchr.org/RU/Countries/ENACARegion/Pages/UAIndex.aspx> сайт Управління Верховного Комісара ООН;
8. <https://www.unhcr.org> сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців;
9. <https://www.coe.int/ru/> сайт Ради Європи;
10. <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&> сайт Європейського суду з прав людини;
11. <https://europa.eu/> сайт Європейського Союзу;
12. https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk сайт Представництва Європейського Союзу в Україні;
13. <http://www.corteidh.or.cr> сайт Міжамериканського суду з прав людини;
14. <https://www.icrc.org/ru> сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста;
15. www.xenodocuments.org.ua сайт XenoDocuments щодо протидії расизму ксенофобії та нетерпимості в Україні;

16. <http://ua.icrc.org/> сайт Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні;
17. www.humanrightseducation.info сайт регіонального інформаційного центру для Східної Європи Human Rights Education.

Сайти державних органів влади України

18. <http://www.president.gov.ua> – сайт Президента України;
19. <http://www.academy.gov.ua> – сайт Національної академії державного управління при Президентові України;
20. <http://portal.rada.gov.ua> – сайт Верховної Ради України;
21. <http://www.ombudsman.gov.ua/> – сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
22. <http://www.kmu.gov.ua/control> – сайт Кабінету Міністрів України;
23. <http://www.minjust.gov.ua/> – сайт Міністерства юстиції України;
24. <http://www.mon.gov.ua> – сайт Міністерства освіти і науки України;
25. <http://mfa.gov.ua/ua> – сайт Міністерства закордонних справ України;
26. <http://www.ppu.gov.ua/ru/> – сайт Представництва Президента в Автономній Республіці Крим;
27. <http://www.ccu.gov.ua/uk/index> – сайт Конституційного Суду України;
28. <http://www.scourt.gov.ua> – сайт Верховного Суду України;
29. <http://www.arbitr.gov.ua> – сайт Вищого Господарського Суду України;
30. <http://www.vasu.gov.ua> – сайт Вищого Адміністративного Суду України;
31. <http://www.gp.gov.ua/> – сайт Генеральної прокуратури України;
32. <http://www.vru.gov.ua> – сайт Вищої ради юстиції України;
33. <http://www.bank.gov.ua> – сайт Національного банку України.

Інші інтернет-джерела

34. <http://helsinki.org.ua> – сайт Української Гельсінської спілки з прав людини;
35. www.healthrights.in HealthRights – портал захисту прав пацієнтів;
36. <https://www.uail.com.ua/> – сайт Української асоціації міжнародного права.

Навчальне видання

Бехруз Хашматулла Набієвич
Андрейченко Світлана Сергіївна
Грушко Мальвіна Валеріївна
Харитонов Роман Феліксович
Федорова Тетяна Сергіївна
Гребенюк Дмитро Олегович

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО: ОСНОВИ ТЕОРІЇ

Навчально-методичний посібник

Дизайн обкладинки
Верстання

Юдашкіна Анастасія
Стратій Ігор

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 03.01.2023 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 14,65. Наклад 300. Замовлення № 003/0123.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.